

Renata Salecl
Kaygı Üzerine

metis

SELÇUK

Renata Salecl Kaygı Üzerine

Slovenyalı düşünür ve sosyolog 1962 doğumlu. Ljubljana Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördükten sonra aynı üniversitenin hukuk fakültesinin kriminoloji bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve 1991'de sosyoloji doktorasını tamamladı. Çalışmalarında hukuk, kriminoloji ve psikanalizi bir araya getiren Salecl, 2010'da Slovenya Bilim Bakanlığı tarafından yılın kadın bilimcisi seçildi. Londra İktisat Okulu, Birkbeck Üniversitesi, New York'taki Cardozo Hukuk Okulu, Washington'daki George Washington Üniversitesi ve Berlin'deki Humboldt Üniversitesi gibi eğitim kurumlarında dersler veren Salecl, halen Ljubljana Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve kıdemli araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürüyor. Aynı zamanda çeşitli Avrupa gazetelerinde köşe yazarları da yazan Salecl'in kitaplarından bazıları şunlardır: *Seçme İkilemi* (Metis, 2014), *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism* (1994), *(Per)versions of Love and Hate* (1998).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Kaygı Üzerine
Renata Salecl

İngilizce Basımı:
On Anxiety
Routledge, 2004

© Renata Salecl, 2004

Bütün hakları saklıdır.
Taylor and Francis Group üyesi Routledge tarafından
yayınlanmış İngilizce edisyonun lisanslı çevirisidir.

© Metis Yayınları, 2011
Türkçe Çeviri © Barış Engin Aksoy, 2013

İlk Basım: Aralık 2013
İkinci Basım: Ekim 2014

Yayıma Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Kapak Tasarımı: Emine Bora
Kapak Resmi: Selçuk Demirel, 2001. Sanatçının izniyle.

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-926-9

Renata Salecl Kaygı Üzerine

Çeviren:

Barış Engin Aksoy

metis

İÇİNDEKİLER

1 Giriş 11

2 Savaş Zamanlarında Kaygı 24

Kaygı ve Korku 26

Kaygı ve Fantazi 31

Kaygı ve Öteki'nin Arzusu 32

Yas ve İntihar 36

Süngüleme Fantazisi 41

Kaygısız Savaşlar 43

Sanatlar ve Ölüm 46

3 Başarısızlıkta Başarı: İnsanların Yetersizlik Hissine Bel Bağlayan Hiperkapitalizm 55

Arzu ile *Jouissance* Arasında Kaygı 57

Kaygı ve Yeni İmgesel 61

Yoksulluk Dehşeti 68

Olumsuzluğa Karşı 71

4 Aşk Kaygıları 75

Aşk Mektupları: Histerik Arzu 78

Cyrano de Bergerac: Takıntılı Arzu 80

Arzunun Kanunu: Sapkının Düştüğü Tuzak 87

5 Annelik Kaygısı 94

Psikanaliz ve Suç 96

Annenin Arkasında Bir Kadın Keşfetme Yolu

Olarak Bebek-Katli 99

Din ve Psikoz 105

Psikotik Sevgi 107

Paranoyak Ebeveynlik 109

Her Şeyi Anlatmak 112

6 Tanıklık Kaygıya Deva Olur mu? 116

Baba Beni Duymuyor musun? 118

Babanın Fedakârlığıyla Oğulun Kurtuluşu 129

7 Sonuç 134

Dizin 143

Tim için

GİRİŞ

KAYGI ÇAĞINDA yaşadığımızı ışıtıyoruz sık sık. Yeni binyılın gelişiyle birlikte, öyle görünüyor ki kamusal denetimin yeni medya, bilimsel araştırmalar, ekonomik gelişim ve askeri müdahaleler üstündeki gücü günbegün azalıyor ve gelecek için her tür felaketi tasavvur edebilir hale geliyoruz.¹ Geçtiğimiz binyılın son aylarında, milenyum hatası tehlikesi baş gösterdiğinde bu kaygıyı deneyimlemiştik zaten. Siyasetçilerden bilgisayar sistemlerinin muhtemel çöküşüne hazırlıklı olmamız gerektiğini ışitip duruyorduk; günümüz toplumunda direksiyonda artık kimse yokmuş gibiydi. Ama muhtemel felaketlerden duyulan korku, komplocu arayışına dönüşüverdi: Milenyum hatası filan olmadığı anlaşılnca, koparılan yaygaranın sorumlusunun, daha gelişmiş bilgisayarlar satmak isteyen bilgisayar şirketleri olduğu gibi bir teori doğdu.

Yeni kaygı çağından bahsederken, geçtiğimiz yüzyılda büyük toplumsal krizlerin peşinden her seferinde kaygı çağının geldiğini akılda tutmamız gerekiyor — bilhassa da savaşlardan sonra. Geçtiğimiz yüzyılın ilk kaygı çağı Birinci Dünya Savaşı ertesinde yaşanmıştı: İkinci Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiğı yeni imha si-

1. Haber medyası, 11 Eylöl'ün ardından, insanların belirsizliklerle nasıl başa çıktığını anlatırken hemen her gün kaygı terimini kullanıyor. Tipik bir haberin başlangıcı şöyle: "Yolcuların SARS'tan ve Irak'ta devam eden çarpışmadan — keza havaalanlarının yarı-askeri bölgelere ve hastalık denetim merkezlerine dönüştürölmesinden— duyduğu kaygı, havayolu endüstri için kıyamet zamanlarını haber veriyor. Mahşerin dört atlısı birer birer teşrif ediyor. Önce 11 Eylöl ve ölüm, şimdi de savaş ve veba. Sırada ne var?" *The New York Times*, 6 Nisan 2003.

lahlarının kullanılması, modern uygarlığın değerlerine dair köklü bir sorgulamaya yol açmıştı. *The Crisis of the Mind*'da (Zihnin Krizi) Paul Valery,² modern çağı birbirine en uzak fikirlerin hep birlikte serbestçe varlığını sürdürür görüldüğü, yaşamak ve öğrenmek için sabit bir referansın kalmadığı bir çağ olarak betimler. Askeri kriz sona erdiğinde bile, ekonomik kriz ve bununla birlikte en önemlisi, "zihnin krizi" devam etmiş, tüm bunlar da kaygıyı beslemişti. Avrupalılar bilhassa varoluşlarına ilişkin bir yeise kapılmıştı, zira kimilerine göre anlamsızlık çağına girilmişti. Kimileri de bu ezici kaygı hissinin temel nedenini, modern idollerin toptan ölümünde görmüştü: Âdemoğlu handiyse yapayalnız kalmıştı, zira Tanrı'ya inancını kaybetmişti. Gelgelelim bilime, ilerlemeye ve akla inancın kaybolması da bir o kadar önemli olmuştu. Avrupa'nın da ölümü gibiydi bu. Ne var ki kaygı zamanları Avrupa'da yeni totaliter liderlere yer açmıştı. İtalyan faşizmi ve Almanya'da Hitler'in iktidara gelişi, kaygı çağına çözüm bulma girişimleriydi. Öte yandan uyguladıkları politikalar ikinci kaygı çağının doğmasına katkıda bulunmuştu. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, bir kez daha, bilhassa Yahudi Soykırımı ve Hiroşima deneyimiyle yoğunlaşan bir kaygı çağına girilmişti. Bir kez daha, görülmedik gaddarlıkta bir şiddete yol açan kitle imha silahları, savaş bittikten sonra ortaya çıkan kaygı duygusunu tırmandırmıştı. Ve yine, gelecek fikriyle boğuşan insanlığın krizi ekonomik krizle birleşmişti. Fakat "bolluk çağı"nı müjdeleyen 1960'larla birlikte, bu kaygı bahsi de azalmıştı.

Tabii ki en son kaygı çağı, 1990'larda en zalim şiddet biçimlerine tanıklık etmiş olmamızla ve son birkaç yıldır yirmi birinci yüzyılın yeni savaşları ve şerleriyle —terörist saldırı ve ölümcül virüs kullanımı tehdidiyle— meşgul oluşumuzla ilgilidir. Bu tehlikeler, ölümsüzmüş gibi göründükleri için ayrıca korkutucudur sanki —köklerini kazıyabilecek tıbbi veya askeri bir çözüm yoktur ve sürekli çoğalabilmelerine rağmen görünmezliklerini korumaktadırlar. New York sokaklarında çalışan Çinli bir satıcı, o sıralar Amerikalılar tarafından bir numaralı şer figürü olarak algılanan Bin Ladin'in

2. Paul Valery, "The Crisis of the Mind", Londra, *The Athenaeum*, 11 Nisan ve 2 Mayıs 1919.

tekinsiz karakterini hoş bir şekilde resmetmiş, eski Western filmle-
rindeki aranyor ilanlarını taklit eden "Bin Ladin — ölü veya diri"
logolu tişörtlerin arasına "Bin Ladin — ölü ve diri" logolu gömlek-
ler yerleştirmiştir.

Yeni kaygı çağı öncelikle terörist saldırı tehlikesiyle ve yeni has-
talıklarla bağlantılıymış gibi görünüyorsa da, kaygının öznenin
hem kendisine dair hem de toplum genelindeki konumunda meyda-
na gelen değişimlere dair algısının değişmesinden doğduğunu unut-
mamalıyız. Medya son birkaç yıldır yeni psikolojik bozuklukları
haber yapıp duruyor. Yeni sendromların bazıları çok acayip: 1990'
larda birtakım yeni zengin Amerikalılar, bazen "refah gribi" (*afflu-
enza*) diye de geçen "ani servet sendromu"ndan mustarıptı; aileleri
aşırı korumacı olan küçük çocuklar "macera eksikliği bozukluğu"
geliştirme tehlikesiyle karşı karşıyaydı; kadın dergileri de, nasıl gö-
ründükleri konusunda aşırı kaygılanan insanlardaki "beden algısı
bozuklukları"ndan bahsediyordu. Dahası, bu bozuklukların sayısı
hızla artıyor gibi görünüyor. Kendine tümüyle hâkim olması, sürekl-
li üretken olması ve aynı zamanda toplum genelinin huzurunu ka-
çırmaması gereken özneye bir mâni olarak algılanan her şey çabu-
cak bozukluk kategorisine alınıyor. Öznenin toplumsal beklentilere
ilişkin iç kargaşası ve ikilemleri çabucak kaygı olarak adlandırılı-
yor. 11 Eylül öncesinde bile kaygı terimi olabildiğince genişletile-
rek kullanılmaya başlamıştı. Mesela *New York Times*, New York
Moda Haftası'yla ilgili bir haberde,³ moda dergisi editörlerinin gös-
teride "ayakkabı kaygısı" yaşadığından bahsediyordu. Makalede,
editörlerin podyumda gördüklerinden dolayı mı, kendi ayakkabıla-
rı kötü olduğu için mi, yoksa evlerindeki devasa koleksiyonları
içinden hangi ayakkabıyı seçeceklerini bilemediklerinden mi kay-
gılandıkları belirtilmiyordu.

Yirminci yüzyılda kaygıyı konu alan çalışmasında Rollo May,⁴
1945'ten önce "örtülü kaygı"nın, 1945'ten sonraysa "aleni kaygı"nın
varlığına dikkat çeker. Ama kaygıya dair her iki kamusal tavır da

3. Haberin manidar başlığı şöyledir: "Artan Seçeneklerin Dünyasında Güç-
süzlük Hissi: Elektriğin Yeni Serbest Pazarında Özgür Bırakılan Tüketicinin Kay-
gısı Büyüyor", *The New York Times*, 26 Eylül 2000.

4. Rollo May, *The Meaning of Anxiety*, New York: Ronald Press, 1950.

benzer bir doğrultuya işaret etmektedir: İkisi de öznenin yalnızlığını, sevmeyişi ya da sevilemeyişi, uyum sağlamaya dönük baskıyı ve bireyin özel bir "evsizlik" hissettiğini vurgular. "Örtülü kaygı" emarelerinin büyük ölçüde, Thomas Wolfe'un *You Can't Go Home Again* (Eve Gidemezsin Artık)⁵ romanında sembolik ifadesini bulan meseleye dayandığına işaret eder May. Buna göre, buradaki eve gidemeyişin anlamı, öznenin psikolojik özerkliğini kabullenmede yaşadığı güçlüklerle ilişkili olmalıdır. Öznelerin hem işyerlerinde hem de boş zamanlarında aşırı faaliyetle kendilerini oyalamaya dönük çırpınmaları da bununla bağlantılıdır. 1920'lerin sonunda ortaya çıkan kaygının ekonomik buhranla bağlantısı vardır elbette; gelgelelim ekonomik güvensizlik, insanların özel hayatlarında yaşamaya başladığı güvensizlikle iç içe geçmiştir ve insanların üstlenmesi gereken roller konusunda bir karışıklık doğmuştur. Middletown (Ortaşehir) adını verdikleri yerdeki yaşam üzerine meşhur çalışmalarında Robert ve Helen Lynd, insanların 1920'lerin sonunda bilhassa yabancılaştığına işaret eder, çünkü bir yanda zorlantılı bir çalışma gereksinimi, yaygın bir uyum sağlama mücadelesi ve boş zamanlarını sürekli bir faaliyetle tıka basa doldurmak gibi hummalı bir çaba içine girmiş, diğer yandaysa kültürel gereklilikler konusunda çatışan örüntülerin doğurduğu kaosu içine düşmüşlerdir. Lyndlere göre, aynı anda hayatın her alanında değişim ve belirsizlikle uğraşmak öyle dayanılmaz bir hal almıştır ki, insanlar katı ve muhafazakâr ekonomik ve toplumsal ideolojilere sarılmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde kaygı alenileşmiştir, zira insanlar muhtemel binbir çeşit yeni felaketten (mesela atom savaşına ilişkin felaketlerden) açıkça korkmaya başladığı gibi, toplumsal rolleri konusunda da kendilerini daha emniyetsiz hissetmeye başlamıştır. Robert Jay Lifton, o dönemde özne için seçeneklerin çoğalmasının kendisinde bir sorun görmüştür, zira özne muhtemel yeni savaşlardan dehşete kapıldığı gibi, durmaksızın kimliğini değiştirme baskısına da maruz kalmıştır; bu da özel bir kaygı hissini tetiklemiştir. Gelgelelim kimlik dağınıklığıyla ilgili bu kaygı, "köktenci dini tarikatlar

5. Thomas Wolfe, *You Can't Go Home Again*, New York: Harper and Brothers, 1940.

ve muhtelif bütüncü spiritüel hareketler"⁶ ifadesini bulan bir kesinlik arayışını beslemiştir.

Şu kolaylıkla söylenebilir ki, bugünün yeni kaygı çağı önceki iki çağa çok benzemektedir. Günümüz kültüründe de kaygının birincil nedeni ekonomik belirsizlik değilmiş gibi görünmektedir, zira kaygı daha ziyade insanların toplumsal rollerine ilişkin yaşadığı problemlerle, sürekli kimlik değiştirmek istemeleriyle ve eylemleri için herhangi bir rehber bulmalarının imkânsızlığıyla bağlantılıdır. Bu belirsizlikler bugün de insanların dini köktencilığe dönmeleri ve yeni totalitarizm biçimleri doğuran toplumsal kısıtlamalara kucak açmalarıyla sonuçlanmaktadır.

11 Eylül'den önce Batılılar, her şeyin değişebilir olduğu ve hayatın bir bilgisayar oyununa benzediği bir simülakra dünyasında yaşadıkları algısını kolayca benimseyebilirdi. Nitekim insanlar, uygun bir genetik kodla ve yeni ilaçların icadıyla ölüm kalım meselelerinin gelecekte daha öngörülebilir ve kontrol edilebilir olacağı gibi bir umuda sahipti. Ama 11 Eylül bu iyimserliği değiştirdi: Birdenbire hem insan vücudu hem de toplumun kendisi yine çok daha kırıl-ganmış gibi görünmeye başladı. Ezici bir kaygıya yol açan etken bilhassa, insanların dünya algısını düzenliyormuş gibi görünen fantazi yapılarının yıkılması ve iki tekinsiz failin —terörizm ve virüsün — ortaya çıkmasıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde de tehlike konusunda benzer tavırlar içindeydik. Amerika ile komünist devletler arasında gerilimlerin tırmandığı zamanlara dönüp baktığımızda, her iki tarafın da kaygıyı dışardan gelen tehlikeyle ilişkili olarak algıladığını gözlemleyebiliriz; buna verilen yanıtlardan biri, muhtelif komplo teorileriydi.⁷ 1950'ler Amerikasında, zamanın korku filmlerinde de özel bir şekilde yansıtılan yoğun bir komünist komplo korkusu vardı. Komünizm, toplumsal bünyeyi işgal edebilecek bir parazit veya toplumun tüm gözeneklerine nüfuz edebilecek ölümcül bir bakteri

6. Robert Jay Lifton, *The Life of the Self: Towards a New Psychology*, New York: Simon and Shuster, 1976, s. 141.

7. Komplo teorilerine dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Peter Knight, *Conspiracy Culture: From Kennedy to the X-Files*, Londra: Routledge, 2001.

olarak algılanıyordu. Korku filmleri topluma dışardan gelen tehlikeyi ya uzaylılar biçiminde ya da *Invasion of the Body Snatchers* (Beden Hırsızlarının İstilas; Don Siegel, 1956) filmindeki gibi, insanları yakalayıp yerlerine uzaylı ikizlerini geçiren tuhaf bir dışsal fenomen olarak resmediyordu. Zamanın toplumsal paranoyasının bir diğer merkezi de, muhtelif psikolojik denetim biçimleri içeren komünist ideolojik telkin yoluyla beyin yıkanması kaygısıydı. O esnada komünist Doğu da, yabancı casusların içeri sızmasından ve Batı'dan burjuva tüketimciliği ve eğlence biçiminde gelen ideolojik denetimden korkuyordu.

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında korku nesnesinin gitgide toplumun ve bilhassa insan vücudunun içinde konumlandırılmaya başlamasıyla birlikte, kaygı algısında köklü bir değişim meydana gelmiştir. Böylece komünistlerin korkusu, muhalifler ve gençlik hareketi biçimindeki iç düşmana yönelmiştir. HIV virüsünün ortaya çıkması Batı'da tehlike algısını kökünden değiştirmiş ve insan vücudu düşman saldırısının nihai hedefi haline gelmiştir. Dolayısıyla geçtiğimiz on yılda, insanlara yönelik nihai tehlike olarak bombanın yerini virüs almış gibi görünmeye başlamış, vücut da aynı anda hem muhtemel bir kurban hem de bu iç tehlikeye karşı müthiş bir savaşçı olarak algılanır hale gelmiştir. Bu esnada immünoloji (bağışıklık bilimi) olağanüstü bir güç kazanmış ve insan vücuduna yönelik bakteri ve virüs tehditlerine dair çalışmalarda, askeri bir jargon olan "içerdeki savaşlar" terimi kullanılmaya başlamıştır. Keza Hollywood korku filmlerinde de bir değişim gözlenebilir: *It Came From Outer Space* (Uzaydan Geldi; Jack Arnold, 1953) gibi filmlerin yerini *They Came From Within* (İçerden Geldiler; David Cronenberg, 1975) gibi filmler almıştır.

Ama 11 Eylül ertesinde, virüsle bomba birlikte hareket etmeye ve çok benzer bir kalıba uymaya başlamış gibi bir izlenim doğmuştur. Teröristler virüs ve bakteriler gibidir adeta; önce göze görünmez, sonra orada burada aniden patlak verirler; sonrasında yeniden saklanırlar ve nasıl çoğaldıklarını veya saldırıya maruz kaldıktan sonra ne gibi mutasyonlardan geçtiklerini hiç bilemeyiz. Antibiyotığe direnç kazanan bakteriler misali, teröristler de onları yok etmesi gereken savaşa karşı direniyor gibidir.⁸

Amerikan hükümeti 11 Eylül'den bu yana, gizlenmiş teröristlerden gelebilecek öngörülemez tehlikeyi halka durmaksızın anımsatarak, muhtemel yeni saldırılara dair korkuyu ayakta tutmaktadır. Hükümetin muhtemel yeni saldırılara dair imaları belli bir örüntü çerçevesinde kullandığını gözlemleyenler bile olmuştur. 11 Eylülertesindeki ilk aylarda yeni uyarılar üç haftada bir, hafta sonundan hemen önce gelmiştir. Hükümetin bir psikologdan, dış politikalarına yönelik vatansever desteğin sürmesini istiyorsa halkı muhtemel tehlikeye karşı tetikte tutması gerektiği gibi bir tavsiye almış olabileceği geliyor insanın aklına. Medyanın olası yeni saldırı hedefleriyle ilgili spekülasyonlarında da belli bir örüntü olduğu görülebilir: Bir sonraki muhtemel saldırının nereye düzenleneceğini tahmin etme konusunda medyada bir yarış başlamıştır adeta. Bu tür spekülasyonların ilk örneklerinden biri, Disneyland'in böyle sembolik bir hedef olabileceğiydi. Disneyland öyle nihai bir Amerikan fantezisiydi ki, Amerikalıların buraya düzenlenecek bir saldırının, Amerika'nın özimgesinde bilhassa sembolik bir yara açacağını tasavvur etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Gelgelelim tasavvur edilen diğer saldırıların tümü, kirletilmiş su, havalandırma, gıda zehirlenmesi vb. yoluyla şiddetin hedefi olacak vücuda odaklanmıştır.

Tehlikenin muhtemel kaynağına dair bu spekülasyonlarda, içle dış arasında ilginç bir bağlantıyla karşılaşırız yine. Şarbon saldırıları gitgide daha çok içerdeki bir düşmanın işi gibi görünmeye başlıyor. Dışardan gelen olası yeni tehlikelerle birlikte patlak veren başka iç tehlikeler de vardır; tıbbi ve diğer endüstriyel aygıtlarda yaygın kullanılan radyoaktif malzemelerden yapılabilen "kirli bom-

8. Son on yılda eski Yugoslavya'yı paramparça eden çatışmalarda, içerden ve dışardan gelen bu eşzamanlı tehdit özel bir şekilde yansımıştır. Arnavut ayrılıkçıları oldukları iddia edilenler (Milošević rejimince terörist diye adlandırılanlar) hakkındaki ilk paranoyanın merkezinde, Arnavutların ordu yemeklerini zehirlemeye çalıştığı hikâyeleri yer almıştır. Sonrasında Milošević'in kazandığı büyük ideolojik zafer, sürekli yeni düşmanlar icat ederek ulusalcı siyasetine muazzam bir destek yaratabilmesi ve Sırlara karşı bir tür nihai tehdit bulunduğu korkusunu canlı tutabilmesi olmuştur. Şiddetin bir topluluğu aniden vuran bir virüs gibi olduğu algısı, Arnavutlar ile Makedonlar arasındaki ulusalcı gerilimleri resmeden *Before the Rain* (Milce Manchevski, 1994) filminin de temasıdır. Burada virüs olarak şiddet fikri nihayetinde çatışmanın siyasal boyutlarının üstünü örtmektedir.

balar" mesela, 11 Eylül ertesinde bilimciler bu tür bombaların nasıl yapılabileceği hakkında halkı (ve muhtemel yeni teröristleri de) bilgilendirmeye başlamış; bir yandan da, halkın korkularını yatıştırmak amacıyla, kimsenin bu bombalardan yapmak istemeyeceğini, zira böyle bir aygıtın yapımının yapan kişinin kendisi için de ölümcül olabileceğini iddia etmişlerdir. (Bu noktada, kendini feda etmenin 11 Eylül'de önemli bir rolü olduğunu unutmuş gibidirler.) Gelgelelim, bu tür bir bombanın nasıl bir zarara yol açacağını tasavvur ederken, eski Sovyetler Birliği'yle çarpıcı bir karşılaştırmaya başlamışlardır: "Doktor Kelly, kobalt gıda ışınlama çubuğu içeren bir kirli bombanın, Manhattan'ın güney ucunda, rüzgârın hafifçe kuzeydoğuya doğru estiği bir günde patlatılması halinde neler olabileceğine dair bir vaka çalışması sundu. Manhattan'ın, kuzeyde Central Park'a kadar uzanan bir alanda, Çernobil elektrik santrali etrafındaki temelli kapatılmış bölgedekine yakın düzeylerde kirliliğe maruz kalacağını hesapladı. Dr. Kelly'nin söylediğine göre, Manhattan'ın yıllar boyu boş kalması gerekebilir."⁹ Sıradaki felaketin ne olabileceğini tahmin etmeye çalışan bilimlere bize nasıl bir huzur getirebilir ki? Dr. Kelly, *Independence Day (Bağımsızlık Günü)* veya *Armageddon* tarzında bir geniş filmine senaryo yazar gibidir adeta. Gelecekteki olası Amerikan felaketinin eski Sovyetler Birliği'nde meydana gelen felakete benzer olabileceği gerçeği de, geçmişteki siyasal bölünmelerin rahatsız edici anılarını canlandırmaktadır.

Teröristin belli bir hücrenin üyesi olduğu ve sadece kendi bağlantısı olan çok az kişiyi tanıdığı, örgütün tam yapısına dair bir fikrinin olmadığı ve asıl önderleri tanımadığı görüşü, gizli servislerde işleyen mantığı fazlasıyla andırmaktadır. Eski Sovyet casusları bilhassa bu tür hücre yapılarıyla iş görüyordu; bu yapılar üyelerinin davalarına olan tam bağlılıklarına ve amirlerine sorgusuz sualsiz itaatlerine bel bağlıyordu. Ama Sovyet casusları söz konusu olduğunda, komünist rejimden duydukları memnuniyetsizlik veya salt maddi tamah yüzünden, Batı'nın onları kendi tarafına çekmesi ve Batılı güçler için çalışmaya ikna etmesi giderek kolaylaşmıştır; oysa günümüz teröristlerinde durum böyle değildir. "Satın alınama-

dıkları" veya taraf değiştirmeye ikna edilemedikleri için Batılı gözlemcilerle daha da ürkütücü görünmektedirler. Büyük ideolojilere inançsızlık üzerinde temellenen bir toplumun gözünde terörist, hâlâ uğrunda kendi hayatını feda etmeye razı olduğu bir ideolojiye inanan bir kişinin dehşet verici gerçekliğini sunar. Dahası, bu yüce dava herhangi bir maddi tatmin arayışı da içermediğinden, terörist —komünist casusların aksine— bildik ayartmalara kapılmaya razı veya ideolojik inançlarını kolaylıkla değiştirebilecek birisi gibi algılanamaz.

Casus, eskiden düşman bir gücün hayati bilgiler edinme amacıyla içimize yerleştirdiği (*implant*) bir kişiyken, bugün, önceki siyasal bölünmelerin çöküşüyle birlikte, yerleştirme de başka biçimler alıyor. Ünlü televizyon dizisi *X-Files* iyi bir kurmaca örnektir: Dizide ilkin dışarıdan gelen ama sonrasında içerde tehlikeli bir mutasyon başlatan *implant* nihai tehlikeye dönüşür. Bölümlerden birinde ajan Scully, kafasına bir çip yerleştirilmiş olduğunu anlar —uzaylıların işidir muhakkak. Gelgelelim çipi çıkarttırdığında, viral bir tür kanser vücudunda öyle feci bir metastaz yapar ki ancak çip tekrar yerine konulduğunda durdurulabilir. Scully uzaylı olduğunu tahmin ettiği bir oğlan çocuğunun cesedinden bir dokuyu incelerken işler daha da karışır. Scully önce dokuya DNA'yı kökünden değiştiren bir virüs bulaşmış olduğunu tespit eder, ama sonra kendi DNA'sının da değişmiş olduğunu anlar. Scully ne bulduğunu Mulder'a açıklarken, Mulder'ın yorumu oğlanın bir uzaylı olması gerektiğidir; ama Scully'nin vardığı sonuç, bizim çoktan uzaylı olduğumuzdur —düşman açıkça içerdedir. Ne var ki dışarda değil de içerdeki bir düşmanla uğraşmak her zaman çok daha sorunludur. Oklahoma bombalamasının ardından, bu suçun Amerikalı bir genç tarafından işlenebileceğini kavramak Amerikalılar için güç olmuş ve bunun sonucunda, Timothy McVeigh'in kalçasına bir çip yerleştirilmiş olduğu, birtakım dış düşmanların bu yolla eylemlerini kontrol ettiği şeklinde komplo teorileri doğmuştur.

Kapitalizm ile komünizm arasında bir bölünme olduğu zamanlarda düşman açıkça dışardan gelen birisi olarak algılanıyorken, küreselleşen kapitalizm çağında düşman göçebe bir terörist biçimini almış (ele avuca gelmezliğiyle, tuhaf bir biçimde o anti-Semitik im-

geyi, tehlikeli göçebe Yahudi imgesini andıran bir imgedir bu); aynı zamanda, Batılı kapitalist toplumların emaresi olan iç antagonizmalar da viral tehlikeler biçiminde algılanır olmuştur.¹⁰

Terörizmle ilişkili bu "yeni kaygı çağı" bahsi, paradoksal bir şekilde, gelişmiş dünya ile gelişmemiş dünya arasındaki bölünmelerle ilgili yeni korkuları harekete geçirmiştir; öyle ki bazı ülkeler için en büyük korku, dışlanmışlar alanına düşmek olmuştur. ABD'de patlak veren şarbon telaşının ardından, Orta Avrupa'nın küçük bir ülkesi olan Slovenya'da medya birdenbire bir dizi sahte şarbon vakası bildirmişti. Birkaç gün boyunca medya, kamu kurumlarına gönderilen ve beyaz toz içeren tuhaf mektuplar konusunda halkı alarma geçirmişti. Ancak, olayın sahte şarbon gönderen birinin şakasından ibaret olduğu anlaşılınca bu drama kısa sürede sona ermişti. Yine de, Sloven medyasının bu şarbon korkusunu bildirişinde, endişeyle birlikte bir tür narsisistik iftihar da ayırt etmek mümkündü. Bu şarbon vakaları günün bir numaralı haberi haline geldiğinde, bu ufak ülke, korkuları bakımından azametli Amerika'nın eşiti olmuştu adeta. Slovenya da yakınlarda, eski Yugoslavya'dan ayrılmasının ardından kısa bir savaş deneyimi yaşadığı için, Dünya Ticaret Merkezi'ne (DTM) düzenlenen saldırının kurbanlarıyla derinden özdeşleşmişti. Slovenler (ve daha büyük ölçüde Bosnalılar), insanın bütün dünya algısı ve emniyeti yerle bir olduğunda çektiği acıyı kendilerinin de deneyimlediğini hatırlamıştı.

Terörist saldırının pek beklenmediği yerlerde bile 11 Eylül kurbanlarıyla belli bir sembolik özdeşleşme olduğu gözlemlenebilir, ki bu bir nevi Batı dünyasına ait olma arzusu olarak anlaşılabilir. Bu

10. Milošević Lahey'de, hem NATO'nun Üçüncü Dünya ülkelerindeki askeri eylemlerini kınayan hem de başından beri terörizmle savaşan Amerika-karşıtı bir kahraman rolü oynamaya başlamıştır. Milošević'in "başarısı", sürekli yeni muhtemel düşmanlar bulur ve böylece kaygıyı canlı tutarken topluma, halkın büyük kısmının dikkate almadığı radikal ekonomik ve siyasal değişiklikler getirebilmesiydi. (Bu değişikliklerle ilgili olarak, Milošević'in düşmesinin ardından, Sırp siyasetçilerin onu savaş suçlarına karıştığı için değil de sadece finansal manipülasyonları için suçlamak istemiş olması son derece ironiktir.) Bush hükümeti de, teröristler ve bakterilerle savaş kisvesi altında, kamunun dikkatini çekmiyor gibi görünen radikal ekonomik ve siyasal değişiklikler getirmektedir. İnsanlar kararsız ve korkmuş hissettiğinde, düşmanlarının net bir imgesini aramaya koyulur ve bu düşmanların ortadan kaldırılmasının kaygılarını yatıştıracağını umar.

arzu bilhassa bazı Polonyalıların DTM'de kendi yurttaşlarının da öldüğü haberine gösterdiği tepkide açığa çıkmıştır. İlk haberlere göre düzinelerce Polonyalı öldürülmüştü, ama sonradan bu rakam gide-rek azaldığında, Polonya'da bazı insanlar neredeyse hayal kırıklığı-na uğramıştı: Gizliden gizliye daha fazla Polonyalının ölmesini istiyor değillerdi, daha ziyade "ait" olmayı ve önemli Avrupa ülkelerinden bir sayılmayı istiyorlardı. Bazı Polonyalılar DTM'de önemli bir kayıp vermiş olmayı, saldırıda pek çok vatandaşını kaybetmiş Batılı ülkelerin eşiti olmanın getireceği sembolik tanınmayı kazanmanın bir yolu olarak görmüştü. Post-sosyalist ülkelerin gelişmiş dünyanın parçası olmaya ilişkin güçlü bir arzusu vardır ve Amerika'daki terörist saldırı esnasında bu ülke hükümetleri, Amerika'ya destek sunmakta olabildiğince hızlı davranmak gerektiğini düşünmüşlerdir — Amerika'nın onların doğrudan yardımına hiç ihtiyacı olmasa bile. Ama aynı zamanda bu ülke halkları, Amerika'nın savaş takıntısından, sürekli yeni bir düşman arayışından ve Üçüncü Dünya meselelerine kayıtsızlığından rahatsızlık duymuştur. Post-sosyalist ülkeler gelişmiş dünyaya ait olma arzularıyla sık sık acınası hallere düşebilmekle birlikte, gelişmiş dünya onlara karşı tam bir kayıtsızlık göstermektedir.

Batı'yla Üçüncü Dünya arasında oynanan bu baştan çıkarma oyununun en bariz görüldüğü yer sanat dünyasıdır. Batı sanat dünyası içinde takdir görme arayışındaki Üçüncü Dünya sanatçıları bu çabalarında çoğunlukla başarısız olmaktadır. İlya Kabakov Batı sanat dünyasının farklı ülkelerden geçen bir hızlı tren gibi olduğuna dikkat çekerek Batılı kültürlerle Batılı olmayan kültürler arasındaki gerilimi hoş bir şekilde tasvir etmiştir. Bu uzak yörelerdeki insanlar platformlarda dikilip treni yakalayabileceklerini umar. Gelgelelim tren nadiren durur; dursa bile trende yer yoktur. Yine de bazı insanlar trene binmeyi başarır ve sonrasında ümitsizce boş bir koltuk ararlar. Şans eseri bir koltuk boşaldığında ve binen kişi oturduğunda, diğer yolcular yeni gelene küçümsemeyle bakıp şöyle bir yorumda bulunur: "Niye daha önce oturmadın ki? Hem niye o kadar çaresiz görünüyordun — yüzün gülsün biraz! Aramıza yeni insanların girmesi bizi hep mutlu eder." Günümüzün post-sosyalist dünyasında küresel sermayenin oynadığı oyunun aynısıdır bu ve 11 Eylül

saldırısına ilişkin olarak, pek çok post-sosyalist ülkenin en çok istediği şey, doğru trendeki yolcular olarak algılanmak olmuştur. Ancak doğru trende olmak, terör kurbanlarına şefkat göstermekten ibaret değildir; trenin makinistlerinden —yani küresel sermayeden— ayırcıklı muamele görme arzusunu da içermektedir.

Günümüzün kitle imha silahları daha önce görmediğimiz binbir çeşit muhtemel felaketten duyduğumuz korkuyu artırdığı için ve medyadan muhtemel yeni dehşetler —mesela kitlesel zehirlenme, bulaşıcı hastalıklara yakalanma, kirli bombalar ve diğer nükleer tehlikeler— hakkında sürekli uyarılar aldığımız için, artan kaygı düzeylerine çare bulunması talebi de giderek artmaktadır. *The New York Times*'ın ABD'de "korkunun SARS'tan daha hızlı yayıldığı"nı ve bunun sonucunda insanların Çin lokantalarından topluca uzak durduğunu yazan haberi şöyle biter: "En büyük sorun bilinmeyenler. Ortada şu şu ilacı alırsanız bir şeyiniz kalmaz diyen yok. Doktorlar, 'İnsanları eğitmek için uğraşıyoruz, ama endişeli zihinler söyleneni her zaman işitmiyor. Düşüncelerin idrak edilebilmesi için önce kaygıdan kurtulmak gerekiyor,' diyor."¹¹ Hükümet hava kirliliğinden korunmak için halkı selobant almaya teşvik ederken ve insanlar kendilerini virüslerden korumak için maskeler takarken, ilaç sanayii çeşit çeşit kaygı önleyici ilaç satarak serpilmekte ve kimi şirketler de, korkularının yatışması için Amerikalıları "perakende terapisi" denen şeye yöneltmektedir.

Bu kitapta, insanlar için kaygı uyandırıcı olduğu söylenen şeylerin medya temsillerinin arkasına bakarak günümüz toplumunda kaygının nasıl işlediğini analiz edeceğiz. İlk meselemiz kaygıyla korku arasındaki farkı incelemek olacak ve bu noktada, kaygı üzerine Freudcu ve Lacancı görüş son derece önemli olacak. Yeni savaş tehlikeleri yeni binyılın başından bu yana en büyük kaygı tehdidi haline geldiği için, İkinci Bölüm'de savaş kaygılarına ve savaşlardan sonra ortaya çıkan travmalara bakacağız.

Günümüzde kapitalizm medyanın bahsettiği kaygıları gitgide kendi menfaatine çevirmekte, aynı anda da işyerlerinde sürekli yeni emniyetsizlikler doğurmaktadır. Üçüncü Bölüm'de, hiperkapitalizm

11. *The New York Times*, 17 Nisan 2003.

çağında insanların kendilerine ilişkin algılarında meydana gelen değişimlere ve hiperkapitalizmin bel bağladığı kaygılara bakacağız.

İş dışında, insanlarda epey bir kaygı duygusu uyandıran bir diğer şey de aşktır. Bu nedenle Dördüncü Bölüm'de, mahrem ilişkilerimizde bizi travmatize eden şeyin ne olduğuna ve bu noktada, erkeklerle kadınların özel hayatlarındaki kaygıyı nasıl farklı gördüklerine bakacağız.

Ebeveynlik bilhassa kaygı uyandırıcı görünmektedir ve ebeveynler sık sık çocuklarını yetiştirmede başarısız olduklarını hissetmektedir. Beşinci Bölüm'de, çocuklarını kendisinden korumak için öldürmeye karar veren psikotik bir anne vakası aracılığıyla kaygının bu çeşidine bakacağız.

Son on yılda tanıklık insanları travmalarından kurtarmanın ve kaygılarını hafifletmenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır, ama Altıncı Bölüm'de göreceğimiz gibi, tanıklık sanayiinin doğuşu, günümüz toplumunda otoritelerin ölümüne ilişkin genel kaygılarımızla ve artık çektiğimiz acıları işitecek kimse olmadığı "korkusuyla" bağlantılıdır.

Bu kitabın temel doğrultusu, kaygının, tekil öznenin bölünmüşlüğüyle (yani tutarsızlığıyla) ve topluma özgü antagonizmalarla başa çıkma şekliyle ne gibi bir bağlantısı olduğuna bakmak olacak. Günümüz toplumunda, kaygıya bir deva bulmak için, kaygı doğurabilecek rahatsız edici nesneleri sürekli teşhir etmeye yönelik bir çaba varmış gibi görünüyor (çağdaş sanatlarda bile, mesela kadvraları teşhir ederek ölümde neyin kaygı uyandırdığını anlamaya uğraşıyoruz). Günümüzde kaygıların sürekli çoğalışı, bizi kaygıdan kurtulmuş bir topluma daha fazla yaklaştıracak çabuk bir çözüm (mesela ilaçlar) arzusunu da uyandırıyor.

Kaygı günümüzde kontrol edilebilir olması gereken ve uzun vadede kurtulabileceğimiz bir şey —kısaca, öznenin mutluluğunun önündeki nihai bir engel— olarak algılanıyor. Felsefe ve psikanalizin kaygıyı temel bir insanlık hali, sadece felç edici etkileri olan bir fenomen değil insanların dünyayla ilişki kurmalarını sağlayan koşulun ta kendisi olarak tartışmış olduğu ise neredeyse unutulup gitmiş durumda.

SAVAŞ ZAMANLARINDA KAYGI

Fenway Kampı'nı çevreleyen yol hiçbir yere çıkmaz. Hiçliğe gider ve hiçlikten gelir gibidir. Bu yol üstünde, kamptan çok uzaklarda, hiçliğin iki yabancı durur: soğuk bir gecede, siperin içinde oturan, hiçliği seyreden, gözlemleyen, inceleyen, hiçliğin görünüşünü, seslerini, dokularını, kokularını ve tatlarını özümseyen bahriyeli nöbetçiler. 24. Deniz Piyadesi Seferi Birliği'nden bu Ortabatılı adamlar için çölün tamamı mavi bir boşluktur. ... Siperde üçüncü bir adam daha vardır; görünmeyen bir adam, düşman. Korku değil kaygı uyandırır. Nerededir acaba? Çık ortaya. Çık ve dövüş. Ortaya çıkmadıkça, bahriyelilerin aklına daha da fazla takılır. Nöbetçi askerlerin görevi kampı korumaktır. Yani saldırı olmasını istemek neredeyse sapıklıktır. Ama işte, istek yine de oradadır. Bir bahriyeli kazandığını hak etmek ister. Hasmı olmadığında, hiçbir yerden gelmeyen ve hiçbir yere gitmeyen bir yol üstünde, bir çukurun içinde oturan bir adamdan başka bir şey değildir.¹

IRAK CEPHESİNDEKİ Amerikan askerlerinin yüz yüze olduğu kaygıya dair bu betimleme, tehlikeli bir durumla karşılaştığımızda ortaya çıkan kaygının nasıl bir şey olduğunun kusursuz bir resmidir: Bizi boşluğun ta kendisinin, hiçliğin kaygılandırıldığını gösterir. Asker bu boşlukla baş etmek için, korkabileceği bir nesne —net bir hasım— bulmayı umuyordur aslında. Gelgelelim, bu tür bir kaygı savaş haline içkin şiddetle açıklanabilirken, savaş bittikten ve tehlike azaldıktan sonra askerlerin kaygı duyguları çoğunlukla devam etmekte, hatta şiddetlenmektedir.²

1. *The New York Times*, 12 Nisan 2003.

Çeşitli savaflara katılmış eski muhariplerin birçoğu da benzer ikilemlerle boğuşmak zorunda kalmıştır: Bazı vakalarda öznenin yaşadığı çöküntü savaşta başından geçen belli bir olayla tetiklenmiş, başka vakalardaysa öznenin (onu intiharın eşiğine getirebilen) travmalarını tam olarak neyin tetiklediğini tespit etmek mümkün olmamıştır.

İnsanların şiddet içeren bir ortamda bulunduktan sonra yaşadığı travmatik deneyimler, psikanalitik kaygı incelemeleri için çok önemli olmuştur. Bir kaygı çağının ortaya çıkışı da, toplumun aşırı bir şiddetle yüz yüze gelmesinin ardından insanların yaşadığı travmalarla bağlantılandırılmıştır. Giriş bölümünde değinildiği gibi, geçtiğimiz yüzyılda uzun savaşların ardından toplumun bir kaygı çağına girdiği düşünülmüştür. Günümüzde, çıkan yeni savaşlar bir yandan yine kaygının tırmanmasına katkıda bulunmaktadır, ama diğer yandan gelecekteki savaşların askerler için çok da büyük bir kaygı doğurmayacak kadar uzak bir mesafeden gerçekleşeceği algısı da mevcuttur.

Kaygının mantığını anlamak için Freud'un öncü çalışmalarına dönmek önemlidir, ki Jacques Lacan da, dil ve kültürün kaygı duygumuzu nasıl şekillendirdiğine bakarak bu çalışmalara hayati içgörüler eklemiştir. Bu kitapta, günümüzde kaygıya ne olduğunu açıklamak için Freud ve Lacan'ın içgörülerinden faydalanılacaktır. Popüler medya kaygıdan bahsederken, çoğunlukla ilaçlar veya yeni rahatlatma teknikleri yardımıyla kaygıyı yatıştırma gereğine değinmektedir. Oysa psikanaliz, kaygının öznenin bilinçdışıyla yakından bağlantılı olduğuna ve dolayısıyla, basit davranış değişiklikleriyle ortadan kaldırılamayacağına işaret eder. Bu bölümde, Freud ve Lacan'ın kaygı görüşünün ana hatlarını aydınlatmak ve kaygıya dair günümüzdeki algıların geçmiştekilerden ne gibi bir farkı olduğu sorusunu ele almak için savaş alanından örnekler kullanacağız. Burada —günümüz silahlı çatışmalarında en tahrîp-kâr silahların kullanı-

2. Amerikan medyasının Irak'taki savaşın başlangıç döneminde yaptığı haberler arasında, çocukların yaşadığı büyük kaygı ve ebeveynlerinin onları nasıl yatıştıracaklarını bilemeyişi de vardı. Annelerden biri "11 Eylül'den sonra bile şimdiki kadar korkmamıştım," derken, küçük kızı, yaşadıkları apartmana bomba düştüğünde hep birlikte yatağın altına mı saklanmaları gerektiğini merak ediyordu. *The New York Times*, 13 Nisan 2003.

mıyla aynı anda ortaya çıkmış olan— geleceğin kaygısız toplumuna dair hayallere bakmak bilhassa önemli olacak.

KAYGI VE KORKU

Genel algıya göre, gördüğümüz ya da işittiğimiz bir şeyden, yani bir nesne ya da durum olarak ayırt edilebilen bir şeyden korkarız. Dolayısıyla korku dile dökülebilir olana ilişkindir; şöyle diyebiliriz örneğin: "Karanlıktan korkarım" veya "Havlayan köpekten korkarım". Buna karşın kaygı, nesnesiz bir korkma hali olarak algılanır çoğunlukla; yani bizi neyin kaygılandırıldığını kolay kolay söyleyemeyiz. Tam da bu yüzden, yani kaygıyı doğuranın belirsizliği yüzünden, rahatsız edici duygular arasında kaygı korkudan beterdır. Kaygı ile korku arasındaki farkın böyle bir tanımı, günlük hayat deneyimimizle pekâlâ örtüşüyor olabilir. Ne var ki psikanaliz, ikisi arasındaki farklara dair daha karmaşık bir görüş sunar.

Freud'un ilk teorisinde kaygı, bastırılmış libidoyla ilgili bir şeydir.³ Bilhassa cinsel ilişkinin yarıda kesilmesine (*coitus interruptus*) odaklanır Freud; cinsel enerji boşalımının tekrar tekrar önlenmesinin kaygı nevrozuna yol açtığını iddia eder. Diyelim ki bir kadın cinsel olarak uyarılmışken cinsel faaliyet aniden durursa, cinsel uyarımı boşaltılmamış olur ve bu da kaygıya yol açabilir. Keza, orgazma ulaşmadan durmak zorunda kalan bir erkek de kaygı nevrozu gelişimine maruz kalacaktır — hele ki bu pratik belli bir süre tekrar ederse. Bu ilk teorisinde gayet biyoloji meyilli görünür Freud. Gelgelelim daha burada bile, öznenin dışarıdaki bir soruna verdiği kaygılı tepkinin, yaşadığı içsel kaygıyla nasıl bir ilişkisi olduğu sorusuyla boğuşmaktadır. Bu ikileme, kaygı duygusuyla kaygı nevrozu arasında bir ayırım yaparak yanıt verir:

Pişe, *dışardan yaklaşan* bir vazife (bir tehlike) ile uygun bir tepki vererek baş edemeyeceğini hissettiğinde, kendisini kaygı *duygusu* içinde bu-

---

3. Bkz. Sigmund Freud, "On the grounds for detaching a particular syndrome from neurasthenia under the description 'anxiety neurosis'", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (bundan böyle SE), 3. cilt, Londra: The Hogart Press, 1962.

lur; *içerden* kaynaklanan (cinsel) uyarımı boşaltamayacağını fark ettiğindeyse, kendisini kaygı *nevrozu* içinde bulur — yani o uyarımı dışarı yansıtmış gibi davranır.⁴

Duygu ile nevroz arasında sıkı bir bağ olduğunu da belirtir Freud, her ne kadar ilki dışsal bir uyarana verilen hızlı bir tepkiyken, ikincisi içsel bir uyarana uzun vadeli bir hesaplaşmanın ürünü olsa da.

Bundan otuz yıl sonra, meşhur çalışması "Ketlemeler, Semptomlar ve Kaygı"da Freud, kaygı üzerine teorisini kökünden değiştirmeye karar verir. Önce kaygının gerçeklikte bulunan bir tür tehlikeye işaret ettiğini düşünür, ama sonra kaygının öncelikle bir tehlike beklentisiyle ilgili olduğunu belirtir. Bu bağlamda kaygının bir nesnesi yok gibidir ve dolayısıyla korkudan farklıdır. Kaygı beklentilerinin hayatın belli dönemlerine göre farklılaştığını da fark etmiştir Freud. Bebeklikte kaygı, öznenin vücudunun içinden ve dışından gelen uyarımların hepsini işleyememesiyle bağlantılıdır. Çocuklukta özne bağımlı olduğu insanların sevgi dolu ilgilerinin kaybolmasından kaygılanır. Ergenlik çağında erkek çocuk, rakibinden —babasından— korkar, zira annesine dönük cinsel eğilimleri vardır,⁵ ama yetişkin özne, her şeyden önce üstben —içindeki cezalandırıcı ses— karşısında kaygıya kapılıyor gibidir. Nevrotiklerin devamlı, önceki çağlardaki tehlike halleri sanki hâlâ mevcutmuş gibi davrandıklarını da fark etmiştir Freud: Ama "tüm yetişkin nevrotiklerde çocukluk nevrozu emareleri bulunuyor olması",⁶ bu emareleri gösteren tüm çocukların ilerde illaki nevrotik olacağı anlamına gelmez.

4. A.g.y., s. 59.

5. Fobi, bu kaygıyı kontrol altında tutmanın bir yoludur. Özne çoğu zaman fobik bir semptom oluşturur ki fobik nesneden uzak durmaya çalışarak kaygı hissinden kaçabilsin. Bunun en iyi örneği küçük Hans'tır. Hans at fobisini geliştirdiğinde, onun için, kaygısını kontrol altında tutma amaçlı bir çabadır bu. Ne var ki Freud'a göre, çocuk için sahiden kaygı doğuran şeyin ne tür bir tehlike olduğunu öğrenmek hayatidir, zira fobik nesnenin önlemeye çalıştığı şey bu tehlikedir. Freud, oğlanın babasıyla olan ikircikli ilişkisinde bulur yanıtı. Küçük Hans için asıl tehlike babadan gelen hadım edilme tehdididir. Küçük Hans'ı kaygılandıran tehdit budur: Kaygı doğuran tehdidi gerçeklikte yenemediği için imgeselde yenmeye çalışır. Kaygı doğuran şeyi bastırır ve fobik bir semptom yaratır.

6. Freud, "Inhibitions, Symptoms and Anxiety", *The Penguin Freud Library* içinde, Londra: Penguin Books, 1993, s. 306.

Freud'un kaygı üzerine ikinci teorisinde en önemli nokta, kaygının artık bastırmanın bir sonucu olarak değil nedeni olarak görülme-ye başlamasıdır. Kaygı, öznenin baş etmekte güçlük çektiği bir duygu, bedensel bir uyarım olarak alınmaya başlar. Çoğu zaman özne bu kaygı hissine karşı savunma süreci olarak muhtelif ketvurmalar ve semptomlar geliştirir. Örneğin ketvurmalar öznenin kendisini kaygı verici durumlarda bulmasını önlemeye çalışırken, semptomlar kaygı duygularının yerini almaya çalışabilir. Ne var ki bazı nevroz vakalarında semptomlar, sonradan yeni kaygılar tetikleyebilmektedir.

Freud'un kaygıyı incelerken düştüğü bir ikilem daha olmuştur: Kaygıya verilen tepkilerin tamamı niye nevrotik değildir? Tehlikeye verilen tepkilerin niye bazıları normal de diğerleri nevrotiktir? Ya da daha doğrusu, gerçekçi kaygı ile nevrotik kaygı arasındaki fark nedir? Freud'un yanıtı: Gerçekçi kaygı bilinen bir tehlikeye, nevrotik kaygıysa bilinmeyen bir tehlikeye ilişkindir. Gelgelelim, bilinmeyen tehlikeyi anlarken, kaygının basitçe nesnesiz bir korku olmayıp bir nesnenin kaybolması tehlikesine verilen belli bir tepki olduğuna dair bir ipucuyla karşılaşırız. Yani ilk bakışta kaygıda sanki bir nesne yokluğu söz konusuymuş gibi görünürken (bizi korkutan şeyin ne olduğunu bilmiyoruzdur), Freud özne için asıl sorunun nesnenin yokluğu değil kaybolması olduğunu öne sürer. Ardından da, kaygının daima hadım edilme (kastasyon) tehdidiyle ilişkili olduğu ve nihayetinde ölüm korkusunu da hadım edilme korkusuna paralel görmek gerektiği sonucuna varır.

Hadım edilmenin daha tehdit halindeyken bile etkin olduğunu (hadım edilme beklentisinin ta kendisi özne için hadım edicidir) ve nesneyi kaybetme ihtimalinin özne için doğurduğu tehlikenin, nesnenin —libidinal tatmin nesnesi anlamında— her zaman çoktan kaybedilmiş olduğu gerçeğini maskeleyişini hesaba kattığımızda, bütün bu kaygı meselesi daha da karmaşıklar. Freud bu karmaşayı şöyle bir soruyla ele alır: Bir nesneden ayrılmış olan öznenin kaygı değil de basbayağı acı hissettiğini ne zaman söyleyebiliriz? Şayet acı, nesnenin kaybolmasına verilen fiili bir tepkiyse, kaygı daha ziyade bu kaybın beraberinde getirdiği tehlikeye verilen bir tepki halini alır. Dolayısıyla kaygının muhtemel bir tehlike beklentisi oldu-

ğunu söylerken son bir viraj alıp, kaygı durumunda öznenin, nesnenin kaybolmasının kendisi için doğurduğu tehlikenin ta kendisinden dehşete kapıldığı sonucuna varabiliriz.

Freud'un hadım edilmenin öznenin en büyük korkusu olduğu şeklindeki teorisi, özneyi en çok kaygılandıran kaybın ne tür bir kayıp olduğu konusunda tilmizleri arasında kapsamlı bir münakaşa doğurmuştur. Melanie Klein Freud'un yorumuna karşı çıkmış ve özne için en kuvvetli kaygı kaynağının bizatihi yaşam korkusu olduğunda diretmiştir.⁷ Joan Riviere⁸ ise tüm öznelere yaşadığı dehşetlerin bir tür kaybetme korkusu olduğu ve öznenin, herhangi bir kaybın toptan kayıp anlamına gelmesinden korktuğu sonucuna varmıştır. Buna karşın Ernest Jones kaygının kökünün "afanizis" (hayattan haz alma, bilhassa cinsel haz alma yetisinin kaybı) korkusunda yatığını öne sürmüştür.⁹

7. Melanie Klein'a göre kaygının ilk nedeni, ölüm içgüdüsünün iç işleyişinden doğar. Klein birincil kaygıyı yok edilme korkusuyla bağlantılandırır. Ona göre yaşam içgüdüleriyle ölüm içgüdüleri arasındaki mücadele daha doğum ânında başlar. Sonrasında çocuk kendi tahripkâr itkilerini memeye yansıtır. Ancak çocuk memeyi iyi ve kötü meme olarak böler. Kötü olan, özneyi dehşete düşüren yutucu bir nesne haline gelir, ama aynı anda iyi meme de erken bir üstben olarak içselleştirilir. Çocuk yok edilmekten korkar hale gelir, zira "sinir bozucu (kötü) dış meme, yansıtma sayesinde, ölüm içgüdüsünün dışsal temsilcisi haline gelir; içe atış yoluyla birincil iç tehlike durumunu pekiştirir; bu da ben tarafında iç tehlikelerin (her şeyden önce ölüm içgüdüsünün faaliyetinin) yönünü dış dünyaya çevirme (yansıtma) zorlantısının giderek artmasına yol açar. Dolayısıyla içerde işleyen ölüm içgüdüğü ile dışa döndürülen arasında daimi bir dalgalanma vardır". (Melanie Klein, "The Theory of Anxiety and Guilt", *Writings of Melanie Klein* 1946-1963 içinde.) Klein'a göre hayati bir diğer nokta da, iç tehlike durumlarının bu şekilde dışsallaştırılmasının, benin kaygıya karşı savunma yöntemlerinden biri haline gelmesidir.

8. Joan Riviere, "The Unconscious Phantasy of an Inner World Reflected in Examples from Literature", Melanie Klein, Paula Heineman ve R. E. Money-Kyrle (haz.), *New Directions in Psycho-Analysis: The Signification of Infant Conflict in the Patterns of Adult Behaviour* içinde, Londra: Tavistock, 1955.

9. Ernest Jones, Freud'un kavrayamadığımız bir şeyden korkamayacağımız görüşüne başvurarak, en büyük korkumuzun ölüm olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Bir hiç olmak kadar negatif bir şey hakkında pozitif bir fikrimizin olması imkânsız olduğundan, nihayetinde sadece ölüm deneyiminden korkabiliriz, ölümün kendisinden değil. Bkz. Ernest Jones, *Essays in Applied Psycho-Analysis*, 1. cilt, Londra: Hogarth Press, 1951.

Lacan Freud'un kaygı teorisine el attığında, canalcı bir dizi ilave gözlem yapar. Lacan'a göre, öznenin, içine doğduğu toplumsal, simgesel ağla —yani onun tabiriyle "büyük Öteki"yle— ilişkisi çok önemlidir. Bu Öteki, toplumumuzun etrafında örgütlendiği kurum ve ritüeller kadar, özneye konuşan bir varlık olarak damgasını vuran dilin ta kendisiyle de ilgilidir. Öteki hususunda öznenin özel bir kaygı duyduğuna işaret eder Lacan. Ne var ki, Öteki hususunda özne bir tür hadım edilme kaygısı duyuyor, yani Öteki'ni kıymetli bir şeyi elinden alabilecek birisi olarak görüyor değildir. Lacan bilhas-sa nevrotiğin, hadım edici bir Öteki karşısında değil, daha ziyade kendi hadım edilmesini Öteki'nin eksikliği haline getirmek karşısında geri çekildiğine işaret eder. Ne demektir bu? Psikanalizin öznenin konuşan bir varlık haline gelmekle sembolik olarak hadım edildiği iddiası, öznenin bizatihi bomboş —kendi başına hiç— olduğu, tüm gücünü, geçici olarak kuşandığı sembolik nişanlardan aldığı şeklinde anlaşılmalıdır. Mesela bir polis, üniformasını kuşanıp da güç sahibi biri haline gelene kadar sıkıcı, önemsiz biri, bir hiç olabilir. Dolayısıyla özne hadım edilmiştir —kendi başına hiçbir gücü yoktur— ve ancak sembolik düzende belli bir yer işgal ederek geçici bir güç ve statü kazanır.

Öteki'nin tutarsız olduğu gerçeği de özneyi rahatsız eder; Öteki yarılmıştır, bütün değildir, ki bu da mesela Öteki'nin arzusunun ne olduğunu veya Öteki'nin arzusunda nasıl göründüğümüzü söyleyemeyeceğimiz anlamına gelir. Öteki'ne anlam verebilecek (ve mesela Öteki'nin arzusu sorusuna bir yanıt sunabilecek) olan tek şey bir imleyendir. Böyle bir imleyenin eksikliğinde, bu boş yere, öznenin kendi hadım edilışinden bir işaret gelir. Dolayısıyla Öteki'ndeki eksikliğe ancak kendi eksikliğiyle yanıt verebilir özne. Ve kendi eksikliği kadar Öteki'ndeki eksikle de boğuşurken kaygıyla karşı karşıya gelir. Gelgelelim özne için kaygının kaynağı eksiklik değil, daha ziyade eksikğin yokluğudur, yani eksikğin bulunması gereken yerde belli bir nesne bulunmasıdır.

KAYGI VE FANTAZİ

Nevrotiklerin kaygıyla baş etme yollarından bir tanesi fantazi yaratmaktır. Öznenin bir senaryo, kendisine tutarlılık veren bir hikâyeye uydurarak eksiği örtbas etmesinin bir yoludur fantazi. Gelgelelim fantazi, kaygının ortaya çıkmasını —yani eksiğin yerinde o dehşet verici nesnenin ortaya çıkmasını— önlemekte de özneye yardımcı olur.

Bu noktayı, hem Yom Kippur hem de Lübnan Savaşı'nda görev yapmış bir İsrail askeri olan Ami örneği üzerinden göstermek istiyorum. Gençliğinde tam bir sinema müdavimiymiş Ami; Yom Kippur Savaşı'na katıldığında da bir savaş filminde bir askeri canlandıracakmış gibi hissetmiş. Bu fantazi savaş boyunca onu ayakta tutmuş:

Kendi kendime, o kadar da kötü değil diyordum. Tıpkı bir savaş filmi gibi. Onlar oyuncu, ben de askerim işte. Önemli bir rolüm yok. Bir savaş filminde olan tüm silahlar var tabii. Çeşit çeşit helikopterler, çeşit çeşit tanklar var ve ateş ediliyor. ... [Ama] temelde, orada değilmiş gibiydim. Yani tek yapmam gereken, çekimi tamamlayıp eve gitmekti.¹⁰

Daha sonraları, Lübnan Savaşı'nda, seyahate çıkıp güzel köyleri, dağları, kadınları vs. gözlemleyen bir turist gibi hissetmiş kendisini Ami.

Ama bir noktada, turistik bir gezide veya bir filmin içinde olma fantazisi yıkılmış. Lübnan savaşında muazzam bir tahribata tanık olduğunda ve ağır yüz yüze çarpışmaya katıldığında gerçekleşmiş bu. Bardağı taşıran son damla, Beyrut'ta gördüğü bilhassa dehşet verici bir manzara olmuş: Arap yarış atlarının ve insanların cesetlerinin tepeleme doldurulduğu ahırlardan oluşan bir manzara. Bu görüntü karşısında Ami kıyametvari bir yıkım duygusuna kapılmış ve çökmüş: "Bir hissizlik içine düştüm, iş göremiyordum." Ami bu süreci şöyle açıklıyor: Yom Kippur Savaşı'nda,

10. Zahava Solomon, *Combat Stress Reaction: The Enduring Toll of War*, New York: Plenum Press, 1993, s. 77. Askerlerin kendilerini çoktan ölmüş gibi hissettiği ve böylece kaygılanmayı bıraktığı ruhsal uyuşma vakalarından da bahseder Solomon. Askerlerden biri şöyle der: "Artık hiçbir şeyden korkmuyordum. Çünkü ölmüştüm; ölü bir adamı öldüremezsiniz." A.g.y., s. 78.

savunma mekanizmamı devreye sokuyordum ve tıkr tıkr çalışıyordu. Bir düğmeye basıp çalıştırabiliyordum. ... Lübnan'da resim daha netti. Yom Kippur Savaşı'nda yüz yüze çarpışma olmamıştı, yakın mesafeden ateş etmemiştik. ... Gördüğüm cesetler savaş alanındaki cesetlerdi. Ama burada [Lübnan'da] her şey burnumun dibindeydi. ... Ve onca şey içinde, atlarla olan şey mahvetti beni. ... Bir yığın ceset... ve yanlarında öldürülen insanlar. Böyle bir resmi hiçbir filmde görmemiştim. ... Bunun artık bir film olmadığı gerçeğini hissetmeye başladım.¹¹

Eksiğin yerinde belli bir nesneyle, öznenin gerçeklik ölçüsünü oluşturan fantazi çerçevesini sarsan bir nesneyle karşılaşıldığında kaygı ortaya çıkar. Asker Ami için bu, at ölüsü yığınının gördüğünde meydana gelmiştir. Ami savaş alanındaki ölü askerleri fantazi çerçevesinin sunduğu mesafeden gözlemleyebiliyor, bu da onu sadece film izleyen dışardan biri olduğuna inandırırken, beklenmedik nesnenin —atların— ortaya çıkışı bu fantazinin yıkılmasına neden olmuş ve bu yıkım da Ami'deki çöküşü tetiklemiştir.

KAYGI VE ÖTEKİ'NİN ARZUSU

Fantazide özne eksiğe karşı bir koruma kalkanı oluşturur; oysa kaygıda, eksiğin yerinde ortaya çıkan nesne özneyi yutar — yani özneyi soldurur. Kaygı belli bir yönden Öteki'nin arzusuyla da bağlantılıdır — bu kaygıyı doğuran şey, Öteki'nin arzusunun beni tanımıyor olmasıdır; Öteki'nin beni tanıdığı izlenimini edinsem dahi, yeterince tanımıyor olacaktır. Öteki beni daima şüpheyne düşürür, varlığımın ta kökünden sorgular beni.

Savaşta meydana gelen çöküntü vakalarında, öznenin Öteki'nin arzusuyla ilgili özel bir sorununu görmekteyiz. Psikiyatristler geçmişte, bir askerin yaşadığı çöküntünün çoğunlukla asker-grup ilişkisinin temel kalıbında meydana gelen değişimle tetiklendiğini gerçeğini pekâlâ hesaba katmıştır: "Bu, grubun yapısında meydana gelen gerçek bir değişim de olabilir, doğrudan bireyi etkileyip devamında gruba ilişkisini etkileyen bir şey de. Her iki durumda da birey ekibin üyesi olmaktan çıkmıştır; artık yalnız başınadır, şaşkına döner ve altüst olur."¹²

11. A.g.y., s. 78.

Geleneksel savaşlarda, öznenin ruhsal istikrarı kadar savaşma güdüsünün de en önemli zeminini grup sağlamıştır.¹³ Dolayısıyla bazı askeri kuramcılar şöyle bir sonuca varmıştır:

Askerlerin savaşma motivasyonu ideoloji veya nefretten değil, yoldaşlarına duydukları saygıdan, önderlerine duydukları hürmetten, her ikisi önündeki itibarlarından duydukları kaygıdan ve grubun başarısına katkıda bulunma itkisinden geliyordu. Bunun karşılığında grup da, aksi takdirde yabancı olacak bir varoluşa yapı ve anlam veriyor, dahil olan herkesin hayatını öğütmeye niyetli görünen gayrişahsi bir sürecin içinde sığınılacak bir liman sunuyordu.¹⁴

Bu grup ilişkisine Öteki'nin arzusu fazlasıyla dahildir. Böylece asker grup içindeki rolünü sorguladığında, Öteki'nin arzusuna nail olan nesneyle özdeşleşir.¹⁵

Körfez Savaşı sırasında, gelecek bir çarpışma öncesinde paniğe kapılan bir askere üstleri çoğu kez önemli bir şeyin parçası olduğunu söyleyerek akıl veriyor, asker de kendisinden daha büyük olan teşkilatla özdeşleşmeye başlıyordu: "Teşkilattaki insanlar onun için önem kazanmaya başlar. Ve onları yüzüstü bırakmamak onun için daha önemlidir." Aynı zamanda bir papaz da askere, "Mukavelene sadık kalman ve ülkeyi savunma yeminini bozmaman, Tanrı'ya ita-

12. Lawrence Ingraham ve Frederick Manning, "American Military Psychiatry", Richard A. Gabriel (haz.), *Military Psychiatry: A Comparative Perspective* içinde, New York: Greenwood Press, 1986, s. 44.

13. Uzmanların bir başka iddiasına göre, "gönüllü bir ordunun zorunlu çağrılmış bir orduya oranla psikolojik direncinin daha yüksek olması büyük ihtimaldir. İsteyerek, anlam ve amaç bağlamında katlanılan bir travma daha az kayıp doğurabilir". *The New York Times*, 25 Mart 2003.

14. A.g.y., s. 54.

15. *The Wall Street Journal*, Irak savaşında ne tür bir ideolojik propaganda kullanıldığı üzerine bir haber yapmıştır; buna göre komutanlar askerleri ikna ederken şu gibi ifadelerle başvurmuştur: "Biz yeni dünyanın bu düşmanının, uluslararası terörizmin kökünü kazıyınca dek ülke huzur bulmayacak, dünya huzur bulmayacak... Tüm dünyaya, Amerika'yla bir daha asla [küfür] geçemeyeceklerini söylemiş olacaksınız.' ... 'Kendinize sahip çıkın, kardeşinize sahip çıkın. Hay-siyetinizi Irak'ta bırakmayın. Doğru olanı yapın. Sizden önce milyonlarca Amerikan askerinin yaptığını yapın. Doğruyu yapın... Bu hayatta yaptıklarımız ebediyette yankılanacak. Tanrı sizinle olsun'... 'Niye buradayız diye kafa yormanızı istemiyorum,' dedi taburun karargâh bölümü kumandanı Yüzbaşı Anthony Buther. 'Bunun bir önemi yok. Kuzeye giderken, biz iyilerin tarafındayız. Süvarileriz biz.'" *The Wall Street Journal*, 20 Mart 2003.

atin önemli bir parçasıdır," diyerek onu bu konuda ikna edebiliyordu.¹⁶ Vietnam Savaşı'ndan sonra savaş esirleri, zorlu durumlarda kendilerini ayakta tutan şeyin sadece ülkeye sadakat gibi idealler değil, bilhassa ailenin idealleştirilmesi olduğunu belirtiyordu. Eve döndüklerinde ailenin onlara ne gözle bakacağı sorusu kafalarını fazlasıyla meşgul etmişti — onların saygısını hak edecekler miydi, etmeyecekler miydi? Baskı altında çözülenler için de, başkalarının da çözülmüş olması çoğu kez suçluluk duygularını biraz olsun hafifletiyordu.¹⁷

Kaygı doğuran bir savaş durumuyla baş etmenin bir diğer yolu da, ailemizin başına gelebilecek bir tehlikeyi hayal etmektir. Körfez Savaşı'na dahil olmadan önce gemilerde bekleyen askerlerden bazıları, "baş edemeyecekleri kadar belalı" bir aile sorunu imgesi yaratmıştır.¹⁸ Çözemeyeceğini hissettiği aile sorunu için duyduğu endişe, askerin çarpışmada kendisini bekliyor olabilecek bilinmeyen tehlikeye ilişkin çaresizliğiyle baş etmesinin bir yolu haline gelmiştir.

Askeri psikyatride, kaygının Ötekî'nin arzusu meselesiyle bağlantılı olduğu bilgisinin önemli bir yeri vardır. Mesela, çalışmaların gösterdiğine göre, çöküntü yaşayan bir asker için en iyi tedavi yoldaşlarına yakın olduğu cephe civarında gerçekleşirken, savaş bölgesinden çıkarılan ve eve gönderilen askerlerin toparlanması daha uzun sürmektedir. Paradoksal bir şekilde, İkinci Dünya Savaşı'nda askerlerini ne pahasına olursa olsun cephede tutan ve psikolojik çöküntüyü çarpışmadan çekilmek için gerekçe olarak kabul etmeyen Sovyet ordusu, sorunlu askerleri savaş bölgesinden uzaklaştıran diğer ordulara oranla daha az sayıda uzun süreli psikiyatrik kayıp vermiştir.¹⁹

16. *USA Today*, 18 Mart 2003.

17. Bkz. Robert Ursano ve diğ., "Prisoners of War", Robert J. Ursano, MD ve Ann E. Norwood, MD (haz.), *Emotional Aftermath of the Persian Gulf War: Veterans, Families, Communities and Nations* içinde, Washington, DC: American Psychiatric Press, 1996, s. 443-76.

18. Michael P. Pinner, Roger J. Peutzien ve John M. Mateczun, "Stress and Coping with the Trauma of War in the Persian Gulf: The Hospital Ship USNS Comfort", Robert J. Ursano, Brian G. McCaughey ve Carol S. Fullerton (haz.), *Individual and Community Response to Trauma and Disaster: The Structure of Human Chaos* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 312.

İkinci Dünya Savaşı esnasında askeri psikiyatrinin askerlerin savaş halindeki dayanıklılığı için hâlâ en önemli gördüğü şey grup ilişkileri, Kore ve Vietnam'daki savaşlara gelindiğinde askeriye bireycilik fikrini benimsemeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla askerler, kısa bir süre belli bir gruba yerleştirilebilen, gerektiğinde çabucak oradan alınıp bir başka gruba atanabilen bireyler olarak eğitim görmüşlerdir. Kore Savaşı sırasında, grup desteğinin kesilmesiyle birlikte çarpışma bireysel bir mücadele halini aldıkça ve kısa dönem askerler kendilerini yoldaşlarından kopuk hissettikçe, psikiyatristler askerlerin psikolojik sorunlarını tarif ederken "kısa dönem sendromu"ndan ve "rotasyon kaygısı"ndan bahsetmeye başlamıştır. Keza Vietnam'da da psikiyatri, savaş alanındaki askerler arasında ortaya çıkan hissizlik, itaatsizlik hallerini ve şiddet içeren davranışları tarif etmek için "yalnızlık bozukluğu" terimini kullanmıştır.²⁰ Ordu Vietnam'da on iki aylık bir rotasyon sistemi uygulamıştır, yani tek tek askerler bir savaş bölgesine bireysel yedekler olarak yerleştirilmiş ve bir yıl sonra da yine bireysel olarak çıkarılmıştır — çoğunlukla ana üsten ayrıldıktan yirmi dört saat sonra sivil olarak normal hayatlarına geri dönmüşlerdir.²¹ Vietnam'da görev yapmış olanlar memleketlerinde halkın yoğun antipatisiyle de karşılaşmıştır; eylemlerinin kamu yararına olduğunun kabul görmeyişi, herhangi bir ahlaki "karşılık" alma şanslarını da ortadan kaldırmıştır.²²

Bosna'da barış gücü olarak görev yapan askerlerde de benzer sorunlar baş göstermiştir; Kanada medyası, cepheden dönen Kanada askerlerinin bir dizi kaygı ve depresyon nöbeti geçirdiğini bildirmiştir. Wendy Holden'ın işaret ettiğine göre, barış gücü askerleri,

19. "Takımdan ayırmama", yani sorunlu askerleri birliklerine yakın tutma düsturu Irak Savaşı'nda da geçerli olmuştur. *The New York Times*, 4 Nisan 2003.

20. Geçtiğimiz yüzyıldaki savaşlarda ortaya çıkan çöküntüler hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Ben Shephard, *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000.

21. Lawrence Ingraham ve Frederick Manning, "American Military Psychiatry", Richard A. Gabriel (haz.), *Military Psychiatry: A Comparative Perspective* içinde, New York: Greenwood Press, 1986, s. 55.

22. Vietnam Savaşı sonrasındaki travmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jonathan Shay, *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of the Character* içinde, New York: Atheneum, 1994.

görmek zorunda kaldıkları vahşete karşı koyacak durumda olmayışlarının veya kurtarmaları için gönderildikleri insanları doğru düzgün koruyamayışlarının acısını çeker: "Profesyonel askerler olmanın gururunu yaşıyorlar ve bir savaşta çarpışmaya hevesliler, ne var ki ölümden ve öldürme gerçeğinden uzak tutulmuşlar. Can kaybını hayal bile edemeyen bir toplumun üyeleri onlar. Hayal edilemez olanla karşılaşınca çözülüyorlar."²³ Örneğin İngiliz barış gücü askeri Gary Bohanna, Bosna'ya gelirken, barış gücü rolünün iyi olduğuna, en azından arkadaşlarının öldürüldüğü bir savaşta rol almaktan daha iyi olduğuna inanıyordu. Ama sayısız sivilin öldürülüşünü, tecavüze uğrayan kadınları, katledilen aileleri gördüğünde hemen gözleri açılmıştı. Onun için en travmatik olay, çöküşünü tetikleyen olay, gördüğü genç bir kız olmuştı: "Kafasında şarapnel yaraları vardı, kafasının yarısı havaya uçmuştu. Gözü yuvasından çıkmıştı, feryat ediyordu. Ölecekti, ama acısına dayanamadım. Kafasının üzerine bir battaniye örttüm ve başından vurdum onu. Elimden bu kadarı geliyordu."²⁴ Burada yine, koruyucu bir fantazi kalkaniyla savaşa gelen bir askerle karşılaşılıyor: Bu seferki fantaziye göre asker iyilik yapmaya gelmiş ve tam olarak savaşa girmemiştir. Gelgelelim, önceden kendisine anlattığı hikâyeyi baltalayan bir şey olduğunda bu fantazi çabucak çökmüştür.

YAS VE İNTİHAR

Görev aldıkları savaşlardan sonra pek çok asker bunalıma girmekte, bazen de kaygı nöbetleri yaşamaktadır. Bu travmalar onlardan mustarip olanları intihar noktasına kadar getirebilmektedir. Askerlerden biri çektiklerini şu sözlerle tarif eder:

Çoğunlukla bunalımdayım. Yıllardır böyle bu. Öyle bunaldığım zamanlar oluyor ki bodrumdan çıkmıyorum bile. Böyle zamanlarda feci içmeye başlıyorum genelde. Bunalımdayken intiharı düşündüğüm de oldu. Vietnam'dan yürüttüğüm eski bir 38'liğim var. Birkaç defa onu doldurup oturduğum oldu, bir defasında horozu çekip namluyu ağzıma dayadığım

23. Wendy Holden, *Shell Shock: The Psychological Impact of War*, Londra: Channel 4 Books, 1998, s. 171.

24. A.g.y., s. 172.

bile oldu. Yapamadım. Vietnam'da beyni sığınağın etrafına dağılmış Smitty canlanıyor gözümde. Dünya'ya [ABD] geri dönmek için o kadar uğraştım; şimdi bunu bir kenara atamam. Ben niye sağ kaldım da o kalamadı? Bir nedeni olmalı.²⁵

Bu tür kendine zarar verme eğilimlerini anlamak için Freud'daki kaygı tartışmasına geri dönmemiz gerekiyor. Freud kaygıyı bir nesnenin kaybolması tehlikesine verilen bir tepki olarak alırken şöyle bir soru sorar: Yas ve melankoli gibi nesne kaybına verilen diğer tepkilerle kaygı arasında ne fark vardır? Yas, artık var olmayan nesneden ayrılma sürecidir. Yastaki bu ayrılma süreci gerçeklik sınamasının etkisi altında meydana gelir; matemli kişinin kendisini nesneye bağlayan bağları çözmesini gerektirir. Yas yoluyla özne, kendisini kaybolan nesneden koparabilir, yani kaybını kabullenebilir, oysa melankolide özne, kayıp nesneyle arasındaki narsistik özdeşleşmede ısrar eder; ne var ki kaygıda, özne nesnenin kaybindan doğan tehlikenin kendisine tepki verir. Dolayısıyla kaygı ile melankoli, nesnenin kaybına verilen iki farklı tepkidir, ama paradoksal bir şekilde birbirini tamamlayan iki farklı tepkidir; zira kaygı özneyi nesnenin kaybolmasının doğuracağı bir tehlikeye karşı uyarır, melankoliye buna bir çözüm olarak ortaya çıkar, özne kayıp nesneyle özdeşleşmede ısrar eder.

Lacan kaygının öznenin hadım edilme tehdidinde verdiği yanıt olduğu konusunda Freud'a katılır. Bu haliyle kaygı, öznenin oluşumunda, arzusun oluşumundan önce gelen bir şey olarak alınmalıdır. Özne konuşan bir varlık haline geldiğinde, dil özneye damgasını vurur ve onu esas bir *jouissance*'tan mahrum bırakır.²⁶ Böylece öz-nede, mesela karşı cinsin bir üyesine yönelik, türün devamlılığını sağlamak için herhangi bir cinsel dürtü bulunmaz. Keyif özneye kaybolmuş bir şey olarak görünecektir çoğu zaman; erişilemez bir şey veya başkaları tarafından çalınmış bir şey. Sembolik hadım edilme süreci (yani dile giriş) *jouissance*'ı bedenden söküp sadece kısmi dürtülerin kıyısında köşesinde bırakırken, sonrasında kaygı bu

25. Aktaran Jim Goodwin, "The Etiology of Combat-Related Traumatic Stress-Disorder", www.trauma-papers.org.

26. Lacancı psikanaliz, Fransızca *jouissance* terimini "keyif" diye tercüme etmez, zira keyif, acıyla birleşik hazı yeterince resmetmez.

kayıp *jouissance*'ı hedefleyen bir uyarım haline gelir. Dolayısıyla kaygı, paradoksal bir şekilde, arzu ile *jouissance* arasında bir refûj halini alır. Bu haliyle kaygı, özneye şüphe veya belirsizlik götürmeyen bir şey olarak görünür — öznenin, içinde konuşan bir varlık olarak iş gördüğü sembolüğün ötesindeki gerçeğin bir tür işareti olarak.

Bu açıklama yas ve melankolinin doğasına ilişkin soruyu karmaşıklaştırır. Lacan yasını tuttuğumuz nesnenin, hadım edilmemizi bilmeden destekleyen şey olduğunu düşündüren şaşırtıcı bir beyanda bulunur. Özne konuşan bir varlık haline geldiğinde, yeri asla doldurulamayacak bir kayıp yaşar. Gelgelelim çoğunlukla özne, nesnenin kaybıyla —ki bu hem özneye hem de Öteki'ne damgasını vuran eksiklikle ilişkilidir— baş etmek için kendisini Öteki'nde eksik olan şey olarak sunmaya çalışır. İşte bu yüzden, kaybettiğimiz birinin yasını tutarken, kendimizi onun eksiği olarak algıladığımız için yas tutarız.²⁷ Kendini Öteki'nin arzusunun nesnesi olarak algılamak, öznenin, ona damgasını vuran şeyin eksiklik olduğu gerçeğiyle baş etmesinin yollarından biridir nihayetinde.

Yas tutan öznenin aksine melankolik özne, kayıpla eksikliği birbirine karıştırır. Arzunun nesne nedeninin temel karakteristiği, daima eksik olması, yani eksikliğin kendisinin başka bir adı olmasıdır. Gelgelelim melankolik özne, nesnenin *eksikliğini* nesnenin *kayıbı* olarak algılar. Sanki geçmişte bir noktada nesne bulunmuş da şimdi kaybolmuş gibi davranır. Dolayısıyla Lacan'a göre melankoli, öznenin hadım edilmeye getirdiği bir çözümdür; özne kayıp nesneyle özdeşleşmeyi sürdürerek, aynı zamanda belli bir arzu ve *jouissance* biçimi de oluşturur. Arzuyu lağvediyormuş gibi görünen melankolik özne, tam da bu "vazgeçme" hali içinde bir yandan belli bir arzu *biçimi* bulur (anoreksiğin yaptığına benzer bir şekilde), diğer yandan da belli bir *jouissance* biçimi.

Savaşta görev yaptıktan sonra ağır bir melankoliye kapılan ve kendi kendine sürekli, neden ben ölümden kurtuldum da silah arka-

27. Melankolik özne, dövmeleriyle çoğu zaman Öteki'ni kendisini bırakıp gittiği için suçlamaktadır: "Melankolik 'feciyim' dediğinde, bu 'fecisin' olarak anlaşılmalıdır. Kimi zaman, 'Neden ölüp de bıraktın beni?' gibi bir şey bile işitiriz." Roberto Harari, *Lacan's Seminar on "Anxiety": An Introduction*, New York: The Other Press, 2001.

daşım kurtulamadı diye soran bir asker, eksikliğe ilişkin ikilemiyle belli bir şekilde baş etmektedir. Melankolik bir ruh haliyle dünyadan eltek çekişinde veya kendini alkole verişinde, çoğunlukla vazgeçmeye razı olmadığı, acı verici bir *jouissance* biçimi bulur. Gelgelelim kendi eksikliğiyle baş ederken Öteki'ndeki eksikle de baş etmektedir, zira sık sık Öteki için ne tür bir nesne olduğunu, mesela, başka bir silah arkadaşı veya büyük Öteki (yani genel olarak toplum) için ne ifade ettiğini sorgulamaktadır. Dolayısıyla toplumdan veya aileden takdir görme arayışı son derece önemli hale gelir. Ve bu arzu (takdir arzusu ve böylece özneye damgasını vuran eksikliğe geçici bir çözüm bulma arzusu), askeriyenin savaşta görev yapmış askerleri muhtelif nişanlarla donatma ihtiyacını açıklamamızı sağlayabilir. Bazı durumlarda böyle bir takdirin yokluğu askerin intiharını tetiklemiştir.

1990'ların ortasındaki bir intiharda bu tür (şaşırtıcı) bir vaka söz konusuydu. Eski bir Vietnam gazisi ve üst düzey ABD donanma subayı olan Amiral Jeremy M. Boorda, üniformasına taktığı iki Vietnam madalyasını sahiden hak etmiş olup olmadığını sorgulanmasının ertesinde kafasına bir kurşun sıkıyordu. Amiral Boorda V şeklindeki broşlardan takmayı seviyordu; bu broşlar doğrudan düşman saldırısı sonucu kişisel tehlikeye maruz kalan bireylere verilmekteydi. *Newsweek* dergisinden bir gazeteci Boorda'nın sahiden o broşları hak edip etmediğini sorgulamaya başlamış ve gazeteciyle görüşükten sonra Boorda kendini öldürmüştü. Geride bıraktığı ve da notunda, nişanlarıyla ilgili hakikatin ortaya çıkmasının doğuracağı utançla yaşamayacağını belirtmişti. Bu vaka askerlerin savaş sonrası aldıkları sembolik nişanların önemini göstermektedir. Sanki bütün kimlikleri üniformalarına taktıkları birkaç broşa dayalıdır. Gelgelelim, Boorda'nın en tehlikeli askeri eylemlere katılmış gibi yapmış olması ilginçtir. Sahiden hak etmediği broşlar takma ihtiyacı, Boorda'nın kendine dair algısının merkezinde, feci bir tehlikeden sağ çıkmış olduğu fikrinin bulunduğunu gösterir. Foyası meydana çıkacağı anda da kendisini öldürmeye karar vermiştir.

Savaşlardan sonra çoğunlukla iki tür intiharla karşılaşırız. Birincisi, kaygı doğuran bir olayın ertesinde ortaya çıkan travmayla bağlantılı olanlardır. Bu vakalarda askerler, bireysel fantazi yapıları da-

ğıldıktan sonra bir türlü kendilerini toparlayamamış gibidir. Kaygı doğuran bir olayın ardından ciddi şekilde sarsılan askerler, intihar notu aracılığıyla intiharlarını Öteki'ne dönük bir çağrı olarak kullanmak istememiştir. Bu daha ziyade Lacan'ın *passage à l'acte* dediği şeydir: öznenin, Öteki'ni bir yanıtla kışkırtmaya çalışmadan kendini ortadan kaldırması. Savaş gazileri arasında karşılaşılan ikinci yaygın intihar türü, Amiral Boorda'ninkine benzerdir. Bu intiharlar onur ve saygı sorunuyla ilişkilidir. Çoğunlukla savaş gazileri savaşta çıktıkları için uygun bir sembolik takdir görmediklerini hissederler; intiharları Öteki'nden bir yanıt almak için son bir umutsuz girişim olabilir. Bu yüzden bu gaziler, Öteki'nin nihayet onları takdir edeceğini umarak eylemlerini açıklayan bir not yazarlar. Bu intiharlar *passage à l'acte*'dan ziyade bir dışavurumdur, zira gazilerin büyük Öteki'ne inancı hâlâ sağlamdır.

Öteki'nden bir yanıt alma girişimiyle intihar eden bir gazi örneği, savaştan otuz yıl sonra Vietnam'ın güneyindeki bir polis karargâhı önünde kendini diri diri yakan Vu Kuang So vakasında aşikârdır. Bu tür kendini kurban etme eylemleri, 1960'ların başında Saygon'daki Ngo Dinh Diem rejimine karşı Budist rahiplerin uyguladığı bir protesto biçimidir. Vu Quang So böyle bir eylemde bulunduğu anda, bazıları savaş sonucu yaşadığı travmalarda bir açıklama bulmaya çalışmış, bazılarıysa umutsuz eyleminin, rejimin gazilere gösterdiği muameleye karşı bir protesto olduğunu iddia etmiştir. So emeklilik maaşı kendisini ve ailesini geçindirmeye yetmediği için, geçimini sağlamak amacıyla dondurma satmak zorunda kalmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla, polisle sokakta dondurma satmaya hakkı olup olmadığına dair girdiği bir münakaşanın ardından intihar eylemine sürüklenmişti. El konulan tezgâhı için ceza ödemesi gerektiği söylenildikten sonra, bir şişe benzinle polis merkezine dönmüş, benzini üzerine dökmüş ve elbiselerine bir kibrit çakmıştı.

Lacan, insanların bir pencereden atlayarak intihar ettiği vakalarda pencerenin fantazi penceresi olarak algılanabileceğini gözlemler. Özne kendi kendini ortadan kaldırır çünkü fantazisi çökmüştür — dolayısıyla düpedüz fantazisinden atlıyor gibidir. Gelgelelim polis binası önünde kendini diri diri yakan adam vakasında aynı tür bir kendini ortadan kaldırmaya rastlamıyoruz. Burada özne daha ziya-

de yetkililere bir mesaj göndermek ister; yani özne Öteki'ni çektiklerinin farkına varması için kışkırtmaya çalışmaktadır.

SÜNGÜLEME FANTAZİSİ

Fantazi özneyi kaygıdan koruduğundan, askeri psikiyatri geçmişte askerleri çarpışmaya katılmaya teşvik için fantazinin gücünü kullanmaya çalışmıştır; mesela Nazi karşıtı müttefikler, askerlerin başlangıçtaki öldürme gönülsüzlüğünü yenmelerini sağlayacak fantazileri yapay olarak oluşturmayı denemiştir. Bir askeri kuramcı — Albay S. L. A. Marshall — askerlerin neredeyse dörtte üçünün çarpışma sırasında öldürmeye gönülsüz olduğunu bildirince, bu psikolojik saldırganlık eğitimi bilhassa kuvvetlendirilmiştir. Sonradan bu rakamın sahte olduğu açıklanmışsa da, muhariplerde saldırganlığı kışkırtmak için psikolojiye gerek olduğu gibi bir algı doğmuştur. Mesela 1940'ların başında Britanya ordusu, özel "kan eğitimi"ni başlatmış ve "muharebe okulları" açmıştı: Süngü talimi esnasında yüzlere hayvan kanı sıçratılıyor, askerler mezhabalara götürülüyor, "av bıçakları"nı leşler üzerinde kullanarak "vücut direnci"ni sınamaları teşvik ediliyor, askerler su ve çamur çukurlarından geçerken hoparlörlerden "öldür o Hun'u... öldür o Hun'u" sesleri tekrarlanıyor, hakiki mühimmatla üzerlerine ateş ediliyor ve kendi silahlarıyla üç boyutlu Alman ve Japon mankenlere ateş ediyorlardı.²⁸

Askerlere öldürmeyi öğretmek ve onları buna motive etmek için yapay, fantazi ürünü bir senaryo oluşturmak önemli olmuştur — yani öldürme, askerlerin özdeşleşebileceği bir hikâye ışığında sunulmuştur. Muhtemel senaryolardan bir tanesi, öldürmeyi hayvan avı gibi sunmaktı. Örneğin Avustralya'dan bir eğitim kitapçığında şöyle yazıyordu: "Düşman av, bizse avcımız. Japon barbarın teki, hay-

28. Geçtiğimiz yüzyılın savaşlarında meydana gelen öldürmeler hakkında ayrıntılı bir betimleme için bkz. Joanna Bourke, *The Intimate History of Killing*, Londra: Granta, 1999. Bourke'un öldürmeye ilişkin kılavuz kitapları analiz ederken atıf yaptığı yerler: Norman Demuth, *Harrying the Hun: A Handbook of Scouting, Stalking and Camouflage*, Londra, 1941, s. 84; M.D.S. Armour, *Total War Training for Home Guard Officers and N.C.O.s*, Londra, 1942, s. 46; PRO WO 199/799, "Realism in Army Training. The Spirit of Hate", tarihsiz gazete kupürü ve *The Times*, 27 Nisan 1942, s. 2.

vandan farksız, hatta eylemleri vahşi bir hayvaninkilerle aynı, dolayısıyla buna göre muamele görmeli."²⁹ Bu talim, öznenin iç saldırıganlığını kışkırtmaya ve kaygı ve suçluluk duygusunu denetim altına almaya çalışıyordu. Psikanalizden etkilenmiş olan bazı talimciler, düşman öldürmeyi, "yer değiştirmiş bir şiddet orjisi" içinde düşman grubun liderinin ölümünün kutlandığı mitik bir ayin olarak sunmayı da denemiştir; zira bu kıyım,

erken çocukluk fantazisinden türemiş köklü, ilkel bilinçdışı arzuları doyurur. ... Düşman, ölümüyle, grup onaması yoluyla suçluluk duygusunun dışarı atıldığı derin bir grup doyumunu sağlayan kurbanlık bir nesnedir. Çarpışma, talimin doğurduğu uzun süreli hüsrânların yarattığı kırılğan nefret gerilimini çözen ayinsel bir olaydır. Bu hüsrânlar olmadan bir grubun askeri bir kuvvet haline gelmesi mümkün değildir.³⁰

Dolayısıyla burada, Freud'un ilksel babanın öldürülmesi teorisini (düşman lideri kisvesi altında) gerçeklikte yeniden yaratma ve askerler arasında güçlü kardeşlik bağları oluşturma saikini görüyoruz.

Askeriye psikologları yapay bir şekilde askerlere özdeşleşebilecekleri fantaziler üretmeyi denerken, askerler de kendi fantazilerini yaratmıştır aslında ve mesela günlüklerinde sık sık, birini süngüyle öldürdüklerini ve kurbanın, ölmeden hemen önce saldırganın gözlerine adeta dehşetle, sanki öldürenin kim olduğunu görmenin şokuyla nasıl baktığını yazmışlardır. Bu hatıra —kurban tarafından fark edilme hatırası— askerler arasında son derece yaygındır; ne var ki askeri istatistiklere göre, süngü savaşta nadiren kullanılmaktadır ve öldürmelerin çoğu, saldırganın kurban için anonim kaldığı bir me-

29. Bourke, *a.g.y.* Bourke'un burada gönderme yaptığı kaynak: Albay R. G. Pollard, "6th Aust. Div. Training Instruction No.1 Jungle Warfare", 27 Mart 1943, s. 1, *Lieutenant General Sir F. H. Berryman's papers* içinde, AWM PR84/370 madde 41, 1943.

30. Bourke, *a.g.y.*, s. 100. Alıntının kaynağı, Binbaşı Jules V. Coleman'ın grup ilişkilerine dair psikanalitik incelemesidir: "The Group Factor in Military Psychiatry", *American Journal of Orthopsychiatry*, 16 (1946), s. 222. Askerler, hakkında bilgi edindikleri psikolojik teorileri de seçici bir şekilde birleştiriyor ve bilhassa öldürmeyi doğal içgüdüsel bir şey olarak sunan teorilerle özdeşleşmeyi seviyordu; bu teoriler, öldürmeyi duygusal olarak geçici bir olay gibi algılamalarını sağlıyordu. Böylece askerler aslında katil olmadıklarını, zira sadece geçici olarak ölümcül bir hevese kapıldıklarını ve sonradan normal benliklerine geri döndüklerini söyleyebiliyorlardı.

safeden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla süngüyle öldürme hatırasının çoğu durumda bir fantazi, bizzat asker tarafından üretilmiş bir senaryo olduğu aşikârdır. Bu fantazi fazlasıyla kıymetli olacak ki, pek fazla teke tek çarpışma beklemenin mümkün olmadığı çağdaş orduda bile askerler hâlâ kapsamlı bir süngüleme eğitimi almaktadır. Ne var ki Birinci Dünya Savaşı'nda dahi, askeriye eğitmenleri askerlere süngünün nasıl kullanıldığını öğretmekte büyük güçlük yaşamışlardır. Askerlerin çoğu, süngülenmiş düşman askerini omuzlarının üstünden fırlatmaları gerektiği gibi bir fikre kapılmıştır; popüler edebiyattaki pek çok çarpışma anlatısında da, bir askerın düşmanı süngülediği ve "tıpkı bir saman yığınına yabıyla fırlatır gibi"³¹ omzunun üstünden savurduğu sahneler resmedilmiştir.

Askerler, daha kişisel olduğundan ve sorumlulukları daha belirginleştiklerinden anonim öldürmeden ziyade süngüyle öldürmeyi tercih ettiklerini iddia ederken, askeriye psikologları askerleri savaşın gayrişahsi bir oyundan ibaret olduğuna, kendilerini daha yüksek bir dava uğruna feda ettikleri için eylemlerinden sorumlu olmadıklarına ikna etmeye çalışmıştır. Paradoks şu ki, askerler bu açıklamaya yanıt olarak kendi öldürme fantazilerini yaratmışlardır. Hiç gerçekleştirmemiş süngüyle öldürme hatıralarında, düşmanın kendisini öldüren kişiyi şaşkın bakışıyla fark etmesi hayatidir; ama sonrasında, öldüren kişi düşmanı yabalayarak bu bakıştan çabucak kurtulmaya çalışır. Bu örnek, askerlerin eylemleriyle işledikleri suçtan da vazgeçmek istemediklerini gösterir, zira askeriye psikologları onları öldürmelerden sorumlu olmadıklarına ikna etmeye çalışsa da, askerler suçluluklarında, hiç işlemedikleri suçlar uyduracak ölçüde ısrar etmişlerdir.

KAYGISIZ SAVAŞLAR

İki Dünya Savaşı'nda savaş alanında kurbanlarla asgari ölçüde de olsa bir çarpışma yaşanmışken, son savaşlarda asker çoğu zaman uzaktan ateş eden ve asıl cephede ne olduğunu bile bilmeyen mesa-

31. Frederick Sadlier Brereton, *With Rifle and Bayonet: A Story of the Boer War*, Londra, 1900, s. 271.

feli bir aktörden ibarettir. Çağdaş savaşların aseptik olması gerekmektedir; öyle ki Amerikan askerleri birkaç saatlik bir uçuşla Afganistan'a bombaları bıraktıktan sonra evlerine dönüp televizyondaki futbol maçını izleyebilmektedir. Hâlâ doğrudan çarpışmaya girmesi gereken askerler içinse, askeri psikiyatri olası herhangi bir kaygıyı yatıştırma amaçlı özel bir ilaç tedavisi icat etmek için uğraşmaktadır.³² Böylece askerler, gerçekleştirdikleri vahşetle duygusal bir ilişkiye girmeyen, neredeyse robot benzeri yaratıklar olacaktır. Bu tür ilaçların icadının neden gerekli olduğuna dair teorilerden birisi, savaş gerçekliğinin insan zihni ve bedeninin tahammül edemeyeceği kadar korkunç hale geldiği yolundadır.³³ Dolayısıyla askeri psikiyatrinin, savaşın yeni çeşitlerinde kaygının fazlasıyla ezici ve felç edici olacağı gibi bir beklentisi vardır — bunu yatıştıracak bir kimyasal madde bulma çabaları bundan dolayıdır.³⁴ Şu âna kadar bu tür ilaçlar üretme çabaları başarısız olmuş ve cephede kullanılan kaygı giderici ilaçlar kaygıyı yatıştırmadığı gibi bir sürü yan etki doğurmuş, askerleri zar zor iş görebilen veya görevlerini güçlülükle yerine getirebilen zombivari yaratıklara çevirmiştir.

Savaş tarihi, askerlerin çarpışma stresiyle baş etmelerini sağlamış maddeler hakkında anlatılarla dolup taşar elbette ve haplar ve alkol her zaman askerlik hayatının bir parçası olmuştur. Gelgelelim günümüzde Batı orduları, hareketların çoğunu gece düzenlemektedir ki bu da askerin geceler boyunca uyanık kalmasını sağlayan ilaçların kullanılmasını gerektirir.³⁵ Savaşlar bir sürü travma ve suçluluk duygusunu da tetiklediği için, umutların bağlandığı bir sonraki icat bu meseleye eğilip bunları yatıştırmayı deneyecektir. Geleceğin

32. Böyle bir olasılık Freud'un da aklından geçmiştir: "Şüphesiz tıp insanlarının da hâlâ burnunda tüten ideal çözüm, yalıtılıp saf bir kültür içinde çoğaltılabilen ve herhangi birine enjekte edildiğinde şaşmaz bir şekilde aynı hastalığı üretecek bir basil keşfetmek olurdu; veya daha süssüz bir ifadeyle, vücuda verilmesiyle belli nevrozları doğuran ya da sağaltan belli kimyasal maddelerin varlığını kanıtlamak. Ama bu türden bir çözümün olasılığı düşük görünüyor" ("Inhibitions, Symptoms and Anxiety", s. 311).

33. Bkz. Franklin D. Jones, "Future Directions of Military Psychiatry", Richard A. Gabriel (haz.), *Military Psychiatry: A Comparative Perspective* içinde, New York: Greenwood Press, 1986.

34. Bkz. Richard A. Gabriel, *The Painful Field: The Psychiatric Dimension of Modern War*, New York: Greenwood Press, 1988.

fantazi ilacı, travmatik duruma ilişkin tüm anıları askerin zihninden silebilecektir. Şu âna kadar sıçanlar üzerinde yapılan araştırmalar, "hatıra oluşumunun ve uyandırdığı duyguların yumuşatılmasıyla, beynin korkuya karşı verdiği hormonal tepkilerin ketlenebildiğine" işaret etmektedir.³⁶ Bazı araştırmacılar korku ketleyen bir proteinin arkasındaki geni deşifre ederek korku ve suçluluk duygusuyla baş etmeye çalışırken, diğerleri beyni mıknaatıslarla uyararak korkuyu unutmasını sağlamanın yolunu bulmaya çalışmakta, kimileriye ara-ba kazalarından sağ kurtulanlara travmanın etkilerini baştan engellediği varsayılan propranol haplarından verildiğinde ne olduğunu incelemektedir.³⁷

Nihai fantazi hap, beyinde travmatik anıların depolandığı merkezleri etkileyen bir tür ertesi gün hapi gibi iş görmelidir, böylece korkunç bir deneyimin ardından kişi pişmanlık, vicdan azabı, acı veya suçluluk duymaz. Bu tür ilaçlara dair araştırmaların çoğu, travmatik hatırayı silmenin bir yolu bulunabilirse, bunun tecavüz kurbanlarına büyük yardımı olacağı fikrinden esin almaktadır. Gelgelelim pek çok kişi bu tür ilaçların öncelikle askeriye tarafından kötüye kullanılacağından korkmakta ve gelecekteki bu tür ilaçları "şeytan" veya "canavar" hapları olarak etiketlemektedir. Bu tür ilaçlar neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair algımızı da kökünden etkileyeceği için bazıları tarafından "ahlak giderici" haplar olarak da anılmaktadır. Eleştirmenler, farmakolojinin askerlerin meşum Nürnberg savunmasına —"Sadece emirleri uyguluyordum"— yaslanmasını sağlayacağı gerçeğine hazır olup olmadığımızı sorgulamaktadır.

Psikoterapistler aynı zamanda, sanal klinik denilen şey yardımıyla, savaşa katıldıktan sonra kaygı ve travmalar yaşayanların çek-

35. Büyük ölçüde geceleyin yürütülmüş olan Afganistan'daki savaşın ardından Amerikan askerlerinin, kronik uykusuzluk ilacı olarak pazarlanan Provigil hapi kullanmaya başladığı söylenmektedir. Gelecekteki savaşlar da askerlerin uzun süreler boyunca uyanık kalmasını gerektireceğinden, biliminsanları uykuyu önleyebilen yeni maddeler keşfetmekle meşguldür. Hatta içlerinden bazıları, uykuyu kontrol eden bir gen tespit edip onu değiştirme yolları bulma umudundadır. Aktarıldığı yer: *Esquire in Delo*, 3 Haziran 2003.

36. Bkz. "suçluluk duymayan bir asker" yaratma olasılığı hakkındaki haber, *The Village Voice*, 22-28 Ocak 2003.

37. A.g.y.

tiği acıları azaltma yollarını test etmektedir. Bu kliniklerin altında yatan fikir şudur: Mesela bir savaş durumuna katılmayla ilişkili travma yaşayan bir hastaya, klinikte o travmatik durumu yeniden yaşama ve böylece ona karşı duyarsızlaşma fırsatı verilmektedir. Hastanın, savaştan görüntüler gösteren bir projeksiyon perdesi gibi çalışan özel gözlükler takması gerekmektedir. Hasta böylece savaş alanından gürültüler duymakta, helikopterlerin uçuşunu görmektir vb. Sanal klinik, travmatik durumu bilinçli bir şekilde yeniden deneyimleyebildiğinde öznenin kaygısının başarıyla ortadan kaldırılabilceği ve bu duruma sürekli maruz kalmanın kaygı doğuran faaliyeti yatıştıracağı fikrine dayanmaktadır. Gelgelelim kendi zamanının savaş nevrozlarına ilişkin olarak Freud'un çoktan işaret ettiği gibi, savaş veya savaş sonrası durumda kaygının veya diğer nevroitik semptomların ortaya çıkışı sadece nesnel tehlikenin varlığıyla değil, öznenin bilinçdışıyla bağlantılıdır. Bu yüzden, askerlerin savaşa katılmaya ilişkin yaşadığı kaygılar diğer tür kaygılardan çok da farklı değildir, zira kaygı her zaman öznenin hadım edilme tehdidiyle olan problemiyle ilgilidir.

Askeri psikiyatri geçmişte askerleri öldürmeye teşvik edecek fantaziler uyandırmayı ummuşken, günümüz sanal kliniklerinde, basit davranış değişikliklerinin (ve bir miktar ilacın) öznenin psişesini değiştireceği gibi bir fikir hâkimdir. Öznenin kaygılarına çabuk çözümler bulma yönündeki bu girişim yalıtık bir fenomen değildir. Görünüşe göre yaşadığımız toplum, öznelere artık hiç kaygı duymaması —hele ki ölüme ilişkin hiçbir kaygıya kapılmaması— gereken bir toplum haline gelmiştir.

SANATLAR VE ÖLÜM

Öznelere cephe hattındaki kısıymı seyrederken veya şiddet uygulamak artık hiç kaygı duymayacağı bir toplum ne tür bir toplum olurdu? Paradoksal bir şekilde, günümüz sanat dünyasındaki bazı eğilimler, çağdaş toplumda geleceğin kaygısız toplumu vizyonuna zemin hazırlayan değişimler hakkında ipucu verebiliyor bize.

Birinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkan kaygı çağının ardından, ümitsizlik ve acının ortasında yeni bir modernist hareket

doğmuştur, zira dadaizmin kurucularından Hans Arp'ın belirttiği gibi, insanların dünyanın mezbahalarına duyduğu ilgi kaybolmuştur. Dada hayatın absürlüklerini göstermeye çalışırken, sürrealizm psikanalizde bazı içgörüler bulmuş ve aklın tiranlığının ötesine, bilincinin fantazi ve rüyalarının yer aldığı bölgeye bakmaya çalışmıştır. Bazı yeni sanat biçimleri bilinmeyenle deneyler yapmış, geleneği terk etmiş, bazılarıysa Batı uygarlığına ait değerlerin karanlık yüzünü ifşa etmiştir. Bazı sanatçılar için, o değersiz uygarlığın doğduğu depresyona verilebilecek tek yanıt intihar gibi görünmüştür.

Çağdaş kaygı çağına baktığımızda, burada da sanat sahnesinin krize belli bir şekilde tepki gösterdiğini görüyoruz.³⁸ 1990'larda sanatlar bir yandan büyük ölçüde gündelik hayatı bir sanat nesnesi olarak göstermeye, diğer yandansa şeylerin arkasında yatanı —me-

38. Son on yılda küratörlerin gücü öylesine artmıştır ki, sanatçılarla kamu arasında bir aracı işlevi görüp izlerkitleye neyin sanat olduğunu söyledikleri gibi, bir bakıma izlerkitlenin yerine keyif alan kişi rolünü de üstlenmişlerdir. Avusturyalı felsefeci Robert Pfaller'ın ortaya attığı "interpasiflik" kavramına göre özne kimi durumlarda keyfi, kendisi yerine keyif alan bir aracıya yatırır. Sürekli film kaydeden ama kayıt cihazı kendi yerine filmlerin tadını çoktan çıkarmış olduğu için kaydettiklerini hiç izlemeyen bir adam örneğin. Çağdaş sanatta küratör de çoğu zaman izlerkitlenin sanat keyfini yatırdığı böyle bir aracıdır. Sergilenen eserlerin sanatsal değerinin ne olduğundan pek emin olmadığım bir sanat gösterisine katıldığında, küratörün nesnelerde onun gözünde onları sanat yapan bir şey görmüş olduğunu varsayırım — dolayısıyla küratörü benim yerime sanattan keyif alan biri olarak görürüm. Galeriye turlarken berbat işimi veya kişisel ikilemlerimi düşünmeye devam edebilirim; benim yerime sanatı seyreden küratördür aslında.

Günümüzde küratörler CNN habercilerini andırmaktadır; onlar da bir savaşın içinden gözümüze şiddet görüntüleri getiren ve savaş üzerine hızlı teoriler üreten araçlar gibidir. Haberciler kamunun yerine savaş seyrederek gibidir adeta — TV çekilen acılarla onların yerine ilgilenirken, kamu da böylece gündelik hayatına devam edebilmektedir. Ancak küratörler başka bir tür aracılık rolünü de üstlenmiş durumdadır — gitgide sanatın nasıl pazarlanıp satılacağını bilen başarılı işadamları haline gelmektedirler. Savaş zamanında küratörlerin ne yapması gerektiği sorusuna dair yakın tarihli bir internet tartışmasında, Alman bir sanat eleştirmeni isabetli bir şekilde, işadamlarının savaş zamanlarında genellikle kendilerini önemsiz hissettiğini, zira savaş ve barış kararlarının genellere ve siyasetçilere bırakıldığını öne sürmüştür. İdareci küratörlerin sanatın ötesine geçip kendilerini demec küratörlerine —yani uygarlığımızın siyasal çerçevesini kontrol eden kişilere— dönüştürmek istemesi bu eleştirmeni şaşırtmıştır. Eleştirmen yazısını, normal, ortalama, hatta banal küratörlere sahip olmamızın zamanının gelip gelmediği sorusuyla bitirir; zira sanatçılar banallik stratejilerini çoktan keşfetmiştir ve küratörlerin ne zaman keşfedeceği merak konusudur.

sela vücudun içini—resmetmeye çalışmıştır. Her şey ifşa edilebilir-miş gibi ve maskenin arkasında yattığı varsayılanda bizi şaşırtacak hiçbir şey yokmuş gibi görünmüştür. Ve savaş konusunda ekranda her tür ıstırapı, gözlerimizin önünde parçalanmış bedenleri,³⁹ birbirini öldüren ve hatta eylemlerini video kamerayla kaydeden insanları görebildiğimiz gibi, sanatlarda da benzer bir eğilim söz konusu olmuştur: Bedene ilişkin her tür şiddet eylemi bir sanat eseri olarak sunulabilir gibi görünmüştür. Bu eğilimler bilhassa meşhur Sensation şovunda ağır basmıştır. Damien Hirst'ün ikiye bölünmüş hayvanlarında, Monna Hatum'un bağırsakları gösteren videosunda, Alain Miller'in derinin arkasındaki yüz resminde, Mark Quinn'in bedensiz derisinde, Ron Mueck'in *Dead Dad*'inde (Ölü Baba) ve hatta Chris Ofili'nin hayvan dışkısı kullanımında, gizli olduğu varsayılan iç bölgenin ifşasını görebiliriz. Diğer yandan, Tracey Emin' in tüm sevgililerinin isimlerini ifşa etmesinde, Sara Lucas'ın şiltesinde vb. gündelik hayatın resmedilmesiyle karşılaşmaktayız.

Mimaride de iç'in (yani saklı olanın) ifşasına dair örnekler bulmak mümkündür. Pek çok yeni restoranın tasarımına bakıldığında, çalışma sürecinin kamuya tamamen açık olması gerektiği görülebilir. Artık her yerde fabrikalara benzeyen restoranlarla karşılaşyoruz — içeri girdiğimizde düşük ücretli işçilerin yemek hazırlayışını, bulaşık yıkayışını vs. görüyoruz. Bu işçileri dekoratif sanat nesneleri olarak seyrediyoruz ve bu insanların katlandığı muhtemel zorlukları veya sanki hayvanat bahçesindeymiş gibi sergilenmekten rahatsızlık duyuyor olabileceklerini düşünmüyoruz.

Bu "sırrın ifşası" mantığının başka örneklerini günümüz seçim kampanyalarında da bulabiliriz. Siyasetçiler televizyon reklamlarında nihai ürünü —seçmeni ikna edecek bir konuşma— sunmayı bırakmışlardır, öyle ki reklamlar çoğunlukla konuşmanın hazırlanma sürecinin kendisini ifşa etmektedir. Banyoda tıraş olan, sabah kahvesini yudumlayan, konuşmasını hazırlayan danışmanlarıyla konuşan vs. siyasetçiler görürüz. Geçmişte bir siyasetçi konuşmasını yazanın kendisi olmadığı gerçeğini saklardı, oysa bugün bu ifşa-

39. Günümüz medyasında şiddetin temsili üzerine son derece açık ve net bir anlatı için bkz. Stanley Cohen, *States of Denial: Knowing About Atrocities and Suffering*, Cambridge: Polity Press, 2001.

atın kendisi kampanya reklamı olarak kullanılmaktadır. Bu reklamın verdiği mesaj şudur: Biz size gerçeği gösteriyoruz, bu siyasetçi de sizin gibi sıradan biri ve son derece dürüst, zira size konuşmalarını kendisi yazmadığını bile gösteriyor vs.

1990'larda Batı'da hâkim olan ideoloji, toplumda artık hiçbir toplumsal antagonizma bulunmadığı, yani hiçbir eksik olmadığıdır. Gizli olan hiçbir şey yok gibi görünmüştür ve "her şeyi gösterme" mantığı ilkin, özne için dehşet verici olabilecek olanı ifşa etme yoluyla kaygıyı yatıştırmanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, ölüm korkusu da görünüşe göre yeni bir rotaya girmiştir.

Savaş durumunda ölüm pek çok farklı şekilde sunulmuştur. Bir yanda, "düşmanların" ölümü Batı medyasında ya salt bir rakam meselesi ya da kamuya ifşa edilebilen bir şey olmuştur, oysa Batılı askerlerin ölümü ve kaybı son derece travmatik görünmüştür. Günümüz savaşlarının çoğunlukla belli bir mesafeden gerçekleştiriliyor olması da, askerler için cephede ölme olasılığının hayal edilemez bir şey haline gelmesini sağlamıştır.

Sanat, ölüme ilişkin bu yeni ikilemler hakkında da bize bir içgörü sunabilir. Sanat ölümlülük ve ölümsüzlük meseleleriyle tarih boyunca özel olarak ilgilenmiştir. Sanatçılar eserlerinde bu konular üstünde durmakla kalmamış, sanatsal yaratımlarının kendilerine bir tür ölümsüzlük kazandıracağını da umut etmişlerdir. Eski çağlarda sanatçılar ölümlerinin ardından sembolik olarak var olmayı dilerken, son yirmi-otuz yılda bazı sanatçılar vücutlarını ölümlerinin ardından muhafaza etme yolları tasarlamayı denemiştir. Mesela Orlan, Stelarc ve Marcelli Antunez Roca, ölümsüzlük kazanmak için farklı yollardan bilgisayar teknolojilerini kullanmayı planlamaktadır. Orlan, ölümünün ardından vücudunun mumyalanıp bir sanat galerisine yerleştirilmesini ve ziyaretçilerin bir bilgisayar yardımıyla onunla ebediyen iletişim kurabilmesini tasarlamıştır. Stelarc yıllardır organların değiştirilebilir, cildin daha dayanıklı hale geldiği ve vücudun beklenti olmaksızın eylediği, hafıza olmaksızın hareket ürettiği, hiçbir arzuya sahip olmadığı vs. yeni bir meta-vücut yaratmaya çalışmaktadır. Bu yeni vücut doğum veya ölüm gibi bir yükü uğraşmayacaktır: Üremenin yerini yeniden tasarlama, cinsel birleşmenin yerini özneye makine arasındaki arayüz alacaktır. Marcelli

Antunez Roca da galeriye gelen ziyaretçilerin kullandığı sensörler yoluyla hareket ettirilebilen bir robot yaratmıştır: Ölümünün ardından bu robot sanatçının sağ kalmaya devam etmesini sağlayacak bir protez haline gelecektir.

Bu sanatçılar yeni bilgisayar teknolojisinin ölümsüz bir vücut yaratmamızı sağlayabileceği fikri üzerine eğilmiştir. Ama genetik bilimi ve tıptaki yeni gelişmelerle birlikte sanatlarda da büyük bir kayma meydana gelmiştir. Artık birçok sanatçı genler hakkındaki yeni bilgilerin insan hayatını nasıl değiştirdiğini incelerken, bir kısmı da yaşam ve ölüm meseleleri üzerine kafa yoran sanat projelerinde gerçek kadvralar kullanmaktadır. Birkaç yıl önce sanatçı Anthony-Noel Kelly'nin, heykellerini metroyla yerel morgdan getirdiği kadvra parçalarından biçimlendirdiğinin öğrenilmesi İngiltere'yi şaşkına uğratmıştır. Sanatçı, ölümlere herhangi bir marazi ilgisi olmadığını, sadece anatomide bir güzellik bulunduğunu ve ölümü "gizeminden arındırmak" istediğini iddia etmişse de, mahkeme tarafından hapse gönderilmiştir. Sanatçı/bilimadamı Günter von Hagens da 200'den fazla "plastinat"ı —özel olarak hazırlanmış insan cesetleri— görmek isteyen dev kalabalıkların ilgisine mazhar olmaktadır. Bu sergide vücudun her bir organının içini ve hatta kesilip açılmış ölü bir hamile kadın bedenini görmek mümkündür.

Sanatsal yaratımlarında kadvra veya kadvra parçası kullanan başka sanatçılar da vardır. Mesela Joel-Peter Witkin, ölü ve özürlü vücutları resmeden kendine özgü fotoğrafçılığıyla ün salmıştır. Bir süre önce Ljubljana'daki Škuc Galerisi'nde, ölü fetüs imgelerini mücevher parçalarıyla donatarak Çernobil felaketine kafa yoran Ukraynalı sanatçı İlya Chichkin'in eserlerini görmek mümkündü. Richard Shannabrook da, bir morgda bulunduğu ölü insanların yaralarının kalıp olarak kullanıldığı çikolata şekerlemeleriyle tanınmıştır.

Fiili ölüm deneyiminin kendisi sanatsal bir deneyim olarak temellük edilmeye başlamıştır. Bill Viola bir video enstalasyonunun parçası olarak doğum ve ölüm anlarını sergilemiş; Ljubljana'daki Manifesta bienalindeki bir filmde, kendini boğmakta olan bir kadın gösterilmiş; Sloven vücut sanatçısı Ive Tabor, damarlarına bir sonda yerleştirip kalbini durdurarak yaşamla ölüm arasındaki çizginin nerede yattığını keşfetmeye çalışmıştır. Franco B. sanat galerisinde da-

marlarındaki kanın baygınlık noktasına gelinceye dek boşalmasına izin vererek meşhur olmuş, New York'taki "Vücut ve Doğu" sanat gösterisinin açılışında Hırvat bir performans sanatçısı, kendisini rahatlıkla öldürebilecek miktarda alkol tüketmeye karar vermiştir.

Atalarımız robotların veya başka tip yeni medya mekanizmalarının niye sanat nesnesi olduğunu ya da bir sergide gerçek kadavra kullanmanın nesnin sanatsal olduğunu anlamakta epey güçlük çekebilirdi pekâlâ, ama günümüz toplumunda sanatın neyi temsil ettiğinin mantığı kökünden değişmiş durumdadır. Modernizm hâlâ görünmez olanı resmetmeye, ona biçim verip algımızın erişimine açık hale getirmeye çalışıyordu; soyut sanat, nesnenin eksikliği veya yokluğunun ta kendisini nasıl resmetmek gerektiğiyle uğraşıyordu; ama çağdaş sanatın temsil edilemez olana —yani bizatihi eksiğe— yaklaşımı daha farklıdır. Dişi üreme organlarının resmedilişine bakarak bu farkın bir taslağını çizebiliriz. Gustave Courbet'nin en ünlü tablosu *L'origine du monde* (Dünyanın Menşei), klasik tablolar da genelde incir yapraklarıyla örtülen dişi üreme organını açıkça gösterir. Bilindiği gibi bu resim uzun bir süre Jacques Lacan'ın mülkiyetinde kalmıştır. Ne var ki Lacan resmi tam çıplaklığı içinde sergilemeyip, Andre Masson'dan ormanvari stilize bir görüntünün soyut bir resmini yapmasını istemiş ve bu resim Courbet'nin tablosunun üzerine yerleştirilmiştir. Bu iki resim paradoksal bir şekilde, gerçekçi sanat ile soyut sanatın, eksiği —yani mesela dişi üreme organıyla ilişkilendirilen o travmatik, görünmez, güzel ve dehşet verici şeyi— nasıl ele aldığını göstermektedir. Courbet'nin gerçekçiliği bu eksiği nesneyi (dişi üreme organı) olabildiğince gerçek kılarak resmetmeye çalışırken, Masson'un soyut tablosu bizatihi nesnesinin yokluğunu gösterir. Stilize orman pekâlâ kasık kıllarını anırtıyor olabilir, ama aynı zamanda yüce nesnenin (dişi üreme organı) tamamen eksik olduğunu, yani bir eksiklikten başka bir şey olmadığını gösterir. Gelgelelim günümüz sanatında eksiğe ilişkin yaklaşım farklıdır.

Mona Hattum ve Stelarc eserlerinde kolonun içinin neye benzediğini gösteren mikrokameralar kullanmış, Sloven felsefeci/sanatçı Peter Mlakar da "G-noktası" hakkındaki ilginç performansında aynı şeyi vajina için gerçekleştirmiştir. Gelgelelim görünmez olması

gerekeni yeni teknolojiler kullanarak ifşa etme yönündeki tüm bu girişimler aslında eksiği eksik olarak resmetmeyip, eksiğin belli bir inkârını içermektedir; tıpkı insanın özünü neyin oluşturduğuna dair bize hiçbir ipucu vermeyen, genetik yapıyı ve hatta bu yapının bilimsel deşifresini konu alan resimler gibi. Keza görünmez, kavranamaz veya ürkütücü olması gereken her şeyi açığa çıkarma hevesine kapılan sanat da, insanların bedenlerine ilişkin duyabilecekleri kaygıyı yatıştırmaz. Kolonun veya vajinanın içini görmek içerinin hiç de romantik görünmediğine dair bir şaşkınlık yaratabilir bizde, ama vücutta kavranamaz olana ilişkin cinsel fantazileri, evham ve korkuları, o yüce çekimi veya tiksintiyi hiçbir şekilde etkilemez. Freud ve Lacan'ın bundan uzun yıllar önce düşündüğü gibi, insan vücuduna dair alının anatomiyile pek bir ilgisi yoktur ve aslında hepten dille, fantazilerle ve bilinçdışıyla ilgilidir. Bir sanat projesindeki gerçek bir kadavra, sanatçının travmatik ölüm noktasına yaklaşmak ve ölümün ürkütücü doğasını daha iyi ifşa edebilmek için faydalandığı bir şok aygıtı olarak anlaşılabilir. Fakat sanatta kullanılan ölü bedenlerin paradoksal bir özelliği, bir bakıma ölümsüz olarak (vampirler veya yaşayanlara musallat olan hayaletler gibi bir tür yaşayan ölü olarak değil ama) algılanıyor olmalarıdır.

Savaşlarda gitgide daha sofistike silahlar kullanılırken, yerküre çapında yeni çatışmalar doğması tehlikesi giderek artıyor gibi görünürken, bilimin gelişimi ve yeni teknolojilerin devasa siber dünyası, hayatın bir bilgisayar oyununa benzediği ve beden ve kimliklerin değiştirilip üzerinde oynanabilecek bir şey olduğu bir simülakra dünyasında yaşadığımız izlenimini doğurmaktadır. Bu bağlamda, yaşamla ölüm arasındaki sınır da değişmiş gibi görünmektedir. Sanaal âlemde bir sürü hayali kimlikle oynamanın keyfini çıkarabilmekteyiz; yakın gelecekte mevcut genetik malzemeden yeni vücut parçaları yaratmak mümkün olacak ve yeni genetik teknolojilerin bir noktada bütün bir insan vücudunun laboratuvarında üretimine olanak sağlayacağını hayal etmek işten bile değil. Bu bağlamda, yeni sofistike silahlarla donanmış Batılı asker de gitgide daha ölümsüz görünmektedir.

Fantazi ile kaygı, özne için kendisi kadar Öteki'ne, yani sembolik düzene de damgasını vuran eksikle baş etmenin iki farklı yolunu sunar. Fantazi sayesinde özne hayatına bir tutarlılık ve istikrar algısı veren bir hikâye yaratır, bir yandan da toplumsal düzeni tutarlı ve antagonizmaların damgasını vurmadığı bir şey olarak algılar. Fantazi özneye belli bir rahatlık sağlarken, kaygı rahatsızlık yaratır. Ne var ki kaygının sadece felç edici bir etkisi yoktur. Kaygının gücü, bir hazırlıklılık hali yaratıyor olmasıdır, öyle ki özne fantazisini dar-madağın edebilecek ve böylece öznenin çöküşüne veya bir travmanın ortaya çıkışına neden olabilecek olaylarla karşılaştığında daha hafif bir felç ve şaşkınlık yaşayabilir.

Günümüz toplumunda, bir yanda öznenin kaygılarının bir ihtimal (mesela ordunun icat etmeye çalıştığı ilaçlar yardımıyla) ortadan kaldırılacağı bir durum yaratma ve diğer yanda her şeyi görünür kılıp artık kaygılanacak hiçbir şey kalmamasını sağlama çabalarıyla karşılaşırız. Ama ideoloji çağdaş toplumda her şeyin nasıl da görünür olduğunu sunarken, insanlar yine de sürekli arkalarında başka birinin ipleri elinde tuttuğu veya ifşa edilip ortadan kaldırılması gereken bir gizli düşman bulunduğu izlenimine kapılıyor. Mesela askeriye'nin askerlerin cephe'deki kaygısını yatıştıracak ilaçlar bulma girişimleri, askerlerin kaygılarını yatıştırmaktansa yenilerinin doğmasına yol açıyor. Askeriye'nin ilaçları cephe'de (mesela Körfez Savaşı esnasında⁴⁰) ne ölçüde test ettiği belli değilken, askerler bir sürü komplo teorisine kapılıyor: Gerek askerler üstünde tehlikeli ilaçlar denediği düşünülen biliminsanlarına, gerekse bu ilaçların felç edici yan etkilerine ilişkin bir dizi yeni kaygı ortaya çıkıyor.⁴¹ Dolayısıyla askerler için nihai travma, kendilerini savaşa gönderenlerin içinde gizli olan düşmanla savaşmak haline geliyor.

40. Körfez Savaşı Sendromu'nun histerinin yeni bir biçimi olarak analizi için bkz. Elaine Showalter, *Hystories*, New York: Columbia University Press, 1998.

41. Amerikan ordusunun geçtiğimiz yıllarda, Ortadoğu'ya sevk edilen askerler için şarbon aşısı kullandığı varsayılmaktadır, zira Irak'ın biyolojik bir silah olarak şarbon kullanabileceği gibi bir korku doğmuştur. Ama 15 Ocak 1999 tarihli bir *Baltimore Sun* haberine göre, Savunma Bakanlığı içindeki belgeler, bazı Ha-

Bugün, içinde her şeyin değişebilir olduğu ve hayatın bir bilgisayar oyununa benzediği bir simülakra dünyasında yaşıyor gibiyiz. Dolayısıyla uygun bir genetik kodla ve yeni ilaçların icadıyla birlikte, ölüm kalım meselelerinin gelecekte daha öngörülebilir ve denetlenebilir olacağı gibi bir algı mevcut. Ama modern teknolojideki ilerlemelerden dolayı günümüz dünyasının eskisinden bu kadar kökten farklı olduğu algısı, bizi öncelikle özneye (yani bireye) hâlâ tümüyle bir eksiğin damgasını vurduğu ve toplumsala (yani topluma) hâlâ antagonizmaların damgasını vurduğu gerçeğinden koruyan nihai fantaziye teşkil ediyor. İnsanlar artık eksiğin yerinde ortaya çıkan rahatsız edici nesneleri öngörebildikleri, önleyebildikleri veya en azından tümüyle tarif edebildikleri gibi bir izlenime kapılıyor olabilir, ama aslında kaygıyı yatıştırıyor değil. Hatta bilimin yepyeni kaygılar yarattığı bile iddia edilebilir. Günümüzde bilhassa genler özel bir kaygı kaynağı. İnsan genleri öznenin ölümünden sonra "hayatta" kalmaya devam ettiği için insan vücudu gitgide daha yok edilemez görünüyor. Ne var ki ölüme daha fazla hâkim olma yönündeki bu girişimlerle birlikte, Kierkegaard'ın meşhur tahmini- ni, özne için ölümden daha korkunç olan şeyin aslında ölümsüzlük ihtimali olduğunu unutmamalıyız.

---

va Savunma filolarındaki pilotların yarısının aşidan kaçınmak için istifa ettiğine veya uçsuz görevler istediğine işaret etmektedir. Michael Fumento gibi Körfez Savaşı analistleri bu davranışın sorumlusu olarak, eski moda kitlesel paranoya, komplo teorikçileri, medya sansasyonelizmi, kongre demagogluğu ve yeni bir kitlesel dezenformasyon silahı olan interneti gösterir. Bu konu üzerine daha fazla bilgi için bkz. <http://www.fumento.com>.

BAŞARISIZLIKTA BAŞARI: İNSANLARIN YETERSİZLİK HİSSİNE BEL BAĞLAYAN HİPERKAPİTALİZM

YENİ BİR KAYGI ÇAĞINDA yaşadığımız söylendiğinde ilk önce, bunun terörist saldırılar gibi muhtemel felaketlerin serpilmesi, finans piyasasının çöküşü, acayip hastalıklar, ekolojik değişimler, yeni savaş tehditleri ve bilimdeki yeni gelişmelerle bağlantılı olduğu izlenimine kapılabiliriz. Ne var ki kendi uygarlığımızın seleflerimizden daha fazla kaygı yaşadığı iddiası kibirli bir iddiadır, zira onlar da savaş ve çatışmalarla, yoksullukla ve insan hayatını epey kısaltan çok daha fazla hastalıkla baş etmek durumunda kalmıştır. Gelgelelim muhtemel felaketlere ilişkin günümüzdeki kaygılar geçmiştekilerden çok farklı olmasa da, bilhassa çağdaş topluma ilişkin kaygılar çağdaş kapitalizmin tabiatından doğan yeni güvensizlik hissiyle bağlantılıdır, zira güvensizlik hissi kapitalist emek piyasasının da-imi aracı olmuşsa da, sanayi sonrası toplumda öznenin kendini algılayışında bazı değişiklikler olduğunu görebiliyoruz, ki bu değişikliklerin kendileri de toplumsal simgesel düzendeki dönüşümlerden etkilenmiştir.

Tüketim toplumu insanların bugün ekseriya deneyimlediği belli bir yetersizlik hissinden besleniyor gibidir. Bu hissin gücünü kavramak için herhangi bir kadın dergisine veya günlük bir gazetenin "moda" köşesine bakmamız yeterli olur. Bu yayınlarda, reklamlar ve son modalar, kozmetik ürünler ve ünlüler hakkında haberlerin yanı sıra nasihatle de karşılaşmaktayız. "Hayatta kalma" kavramı-

nın öne çıktığı zamanlarda yaşıyoruz. Dolayısıyla bekâr bir kızın hayatta kalma rehberi ve doğumdan sonra hayatta kalma üzerine bir annenin gizli günlüğü (zira "çocuk doğurmak feci zararlar verir, hele ki kırklarındaki şık bir anneye") gibi konular üstüne makalelere; bir ilişkinin başında veya sonunda nasıl hayatta kalınacağı üzerine nasihatlere; diyet ve egzersiz üzerine nasihatlere vs. rastlamak işten bile değil. Bu tür nasihatler zaman içinde kökten değişiyor elbette; öyle ki tipik bir köşe yazısının iddia ettiği gibi, yakın zamanlara değin "uykumuzu yeterince alıyor muyuz diye saç baş yoluyorduk, ama şimdi yeni araştırmalara göre, ne kadar az uyursak o kadar uzun yaşıyormuşuz".¹

Özetle, bu tür dergiler nasihat ve yasaklardan oluşan öyle bir kokteyl sunuyor ki ağızımızda suçluluk tadı kalıyor. 1990'lar ideolojisi "Yap gitsin!" ("Just do it!") ve "Kendin ol" gibi buyrukların peşinden giderken,² günümüzde medyanın öne çıkardığı yeni düstur şu gibi görünüyor: "Ne yaparsan yap yanlış yapacaksın, ama bizim tavsiyemize uyup tekrar denesen iyi olur." "Yap gitsin!" ideolojisi, öznenin otoriteye inanmayan ve istediği zaman kimliğini değiştirebilen bir kişi olması anlamında "özgür" olduğu fikrine yaslanıyordu. Günümüzde sanki insanların uykudan uyanıp bu tür çabalarındaki sınırlarının farkına vardığı bir zamanda yaşıyor gibiyiz. Ne var ki din veya devlet gibi eski otoriteleri reddedebilen ve kendisinden herhangi bir kültürel ve hatta biyolojik sınırlamadan azade bir sanat eseri yaratabilen kimseler olmadığımızın nihayet farkına varmış değiliz aslında; daha ziyade, "Yap gitsin!" ideolojisinin ta kendisi sınırsız iyimserlik sunmak yerine belli bir kaygıya kapı açmış bulunuyor. Bu kaygı tam da, artık kendimize hoş görüneceğimiz bir imaj yaratma özgürlüğümüz olduğu fikriyle bağlantılı; zira günümüzde vücut imgelerine ilişkin envai çeşit travma yaşayan ve bunun sonucunda anoreksi, bulimia, aşırı egzersiz, estetik ameliyat saplantısı ve alışveriş bağımlılığından mustarip insan sayısı daha önce görül-

1. *The Sunday Times, Style Magazine*, 15 Eylül 2002.

2. "Yeni para ve kendin olmak" ideolojisinin 1990'ların dot.com ticaretinin başarısı ve çöküşüyle bağlantısına dair bir analiz için bkz. Thomas Frank, *One Market Under God: Extreme Capitalism, Market Populism, and the End of Economics Democracy*, New York: Anchor Books, 2000.

memiş ölçüde. Kendimizden bir sanat eseri oluşturma, yani hayatlarımızı istediğimiz şekilde oluşturmakta özgür olma olasılığında bu kadar dehşet verici olan ne? Hayatlarımızda seçim yaparken güya sahip olduğumuz özgürlüğün ta kendisi niye kaygıda bir artışa yol açıyor?

ARZU İLE *JOUISSANCE* ARASINDA KAYGI

Freud yetişkinlikte ortaya çıkan kaygının suçluluk duygusuyla bağlantılı olduğunu, bundan dolayı kaygıyla üstben arasında önemli bir bağ olduğunu öne sürmüştür. Lacan da bu bağlantının altını çizmiş ve üstbenin, özneye keyif almasını emreden ama aynı zamanda bu keyif uğraşında başarısız olacağını alaycı bir şekilde öngören bir ses olarak işlediğine işaret etmiştir. Kaygının üstben buyruğuyla bağlantılı olan bu suçluluk hissine ilişkin olduğu sonucuna varmak kolay olsa da, bu kavrayışı tersine çevirip, kaygıyı doğuran şeyin, paradoksal bir şekilde, başarısızlık seçeneğinden ziyade başarı seçeneği olduğu gibi yeni bir fikir ortaya atmak mümkündür. Bu noktada kaygıyla ilgili gayet iyi bilinen ve bir önceki bölümde incelediğimiz iki Lacancı noktayı hatırlamamız gerekiyor: Birincisi, kaygı nesnenin eksikliğinden değil eksiğin eksilmesinden, yani eksiğin yerinde bir nesne ortaya çıkmasından doğar; ve ikincisi, kaygı arzu ile *jouissance* arasında bir refüjdür.

Arzu tatminsizlikle (nesnenin eksikliğiyle) bağlantılıdır daima, oysa *jouissance* özneyi nesneye yaklaştırır — çoğunlukla da can yakarak. Arzunun eksiklikle bağlantılı olduğunu söylerken şu iki sonuca varmakta acele etmemeliyiz: Arzuyu tatmin edebilecek bir nesne asla yoktur; başarısızlıkta başarı, eriştiği şeyin asla istediği şey olmadığından yakının arzu öznesine özgü bir stratejidir. Arzunun paradoksal özelliği, bir nesneden diğerine giden ve asla tatmin olmayan bir çeşit doymak bilmez ağız olmayışıdır: Arzunun kendisi, ancak özne arzu nesnesiyle, yani Lacancı nesne *a* —eksikliğin kendisinin başka bir adı— ile karşılaştığında harekete geçer. Ne var ki eksiklik, bir arzu nesnesiyle karşılaştığımızda değil de arzunun yerini *jouissance* aldığı anda var olmaya başlar — yani artık arzunun uçucu nesnesi olmayıp çoğunlukla acıyla birlikte belli bir keyif

uyandıran, dolayısıyla özne için dehşet verici olan nesneye yaklaştığımızda.

Aşk ilişkilerinde bu, yoğun istek duyduğu bir partnerle nihayet başarılı bir cinsel karşılaşma yaşayan, ama bunun sonucunda bu deneyimden dehşete kapılan ve partnerini anında terk eden bir histe-rikte meydana gelebilir. Ne var ki mesele sadece öznenin arzusunun tatminsizliğini (yani erişilemeyen nesneye duyduğu özlemi) korumak istemesinden ziyade, *jouissance* nesnesine fazla yaklaşmakla bağlantılı olabilir. Lacan bu bağlamda şöyle bir yorum yapar: Orgazm, öznenin genelde gayet iyi tahammül ettiği bir kaygı halidir; ne var ki öznenin pekâlâ kaçınmak istediği bir nokta da olabilir.

O halde kaygının başarısızlıkla bağlantısı nedir? Ve özne niye ekseriya başarıyı deli gibi önlemeye çalışır? Kaygı çoğu zaman bir tatminsizlik hali olarak, öznenin hayatından memnun olmadığında hissettiği bir uyarım olarak algılanır; ama psikanalitik teori ışığında bakıldığında bu böyle olmayabilir, zira kaygı öncelikle bize *jouissance* ile acılı karşılaşmaya dair uyarıda bulunan bir duygudur. Dolayısıyla başarıyı huzurlu bir uyum hali olarak değil de *jouissance*'a yaklaşmak olarak alırsak, kaygı da arzusun canlı kalmasını sağlayan, *jouissance*'a karşı koruyucu bir kalkan olarak algılanabilir.

Günümüzde kapitalist ideoloji bu kaygıyla nasıl oynuyor peki? Kapitalizmin sürekli bel bağladığı pazarlama sisteminin tamamının arzu mantığını kullandığını ve hangi maddi malları edinirsek edine-lim bunun o istediğimiz şey olmadığı hissini doğurduğunu görmek kolaydır. Ne var ki arzu mantığına ilişkin bu anlayışa *jouissance* mantığını dahil ettiğimizde, kapitalizmin kaygıyla oyunu yeni bir anlam kazanır.

Kierkegaard'a göre kaygı varoluş içindeki olasılıkla ilişkilidir.³ Burada kaygıyla özgürlük arasında özel bir bağ vardır; ya da Kierkegaard'ın deyişiyle, kaygı olasılığın olasılığı olarak özgürlüğün fiiliyatıyla ilişkilidir. Dolayısıyla özgür olan özne, tam da özgürlüğün beraberinde getirdiği belirsizlik —"olasılığın olasılığı"⁴— yüzün-

3. Bkz. Søren Kierkegaard, *The Concept of Anxiety*, çev. R. Thomte ve A. B. Anderson, Princeton: Princeton University Press, 1980; Türkçesi: *Kaygı Kavramı*, çev. Türker Armaner, İstanbul: İş Bankası, 2012.

den kaygılıdır. İşte bundan dolayı, kaygının en nihayetinde kendim önünde kaygı olduğu sonucuna varır Kierkegaard, ki bu da tek söz sahibi olan benim ve yaptıklarım tamamıyla bana bağlı demektir. Dolayısıyla kaygı, yapabilme olasılığıyla bağlantılıdır, ama tam da bu haliyle, genişleyen bir uçurumdan aşağı bakmanın uyandırdığı bir his gibi ortaya çıkar çoğu zaman.⁵ Kierkegaard'ın kaygı üzerine spekülasyonları günümüz kapitalizmine dair bir analizden fersah fersah uzak görünebilir, ama kaygıya —tüketim toplumuna özgü olduğu varsayılan seçim bolluğuna— ilişkin popüler tartışmanın Kierkegaard'ın daha önce fark etmiş olduğu mantığa fazlasıyla uyduğunu göstermek mümkündür.

Seçim bolluğu denilen şeyin günümüzde işlevi nedir? Geçtiğimiz yirmi yıla hâkim olan ideoloji, sürekli en iyi pazarlığın peşinde koşan insanların daha mutlu ve varlıklı olacağıydı; dolayısıyla bir yandan seçilebilecek yeni ürünler, üreticiler ve hizmet sağlayıcılar da devasa bir artış yaşadık, ama diğer yandan seçim fikri kendi başına bir amaç haline geldi. Bazı toplumbilimciler günümüz dünyasında "özgürlük zulumu"nden bahsetmeye başladılar, zira tüketiciler etkileyebileceklerini hayal bile etmedikleri (ve hatta istemedikleri) şeyler hakkında seçim yapmak zorunda kalıyorlar. Buna örnek olarak tüketicilerde önemli bir kaygı doğurmuş olan elektrik dağıtım-cısı seçimini verebiliriz; zira, *New York Times*'ın bir haberinde denildiği gibi, "enerji meselesinin doğurduğu kaygı, insan bünyesindeki çok daha derin bir şeyi açığa çıkarıyor."⁶ Mesele insanların sürekli özerk, rasyonel tüketiciler olarak algılanmak istememesinden ibaret değil: "Elektirik gibi gizemli ve tehlikeli, aynı zamanda modern yaşamın temeli olan bir şey söz konusu olduğunda, Amerikalılar tek başlarına olmaktan bir parça korkuyor."⁷ İnsanların iki nedenden

4. A.g.y., s. 42-43.

5. Jean Paul Sartre da sarp bir kayalığın tepesinde duran bir adam örneğini kullanarak benzer bir noktaya değinir. Bu adam için dehşet verici olan şey düşme olasılığı değil, uçurumdan atlama gücü olmasıdır. Bkz. *Being and Nothingness: A Phenomenological Essay on Ontology*, çev. Hazel E. Bernes, New York: Taylor and Francis Books Ltd., 2002; Türkçesi: *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, çev. Gaye Ç. Eksen ve Turhan Ilgaz, İstanbul: İthaki, 2011.

6. Bkz. *The New York Times*, 27 Ağustos 2000.

7. A.g.y.

dolayı kaygılandığı düşünülüyor: Birincisi, toplumda direksiyonda artık kimse yokmuş gibi görünüyor ve ikincisi, seçim özgürlüğü altında tüketicilerin değil şirketlerin gücünü artırıyor. Mesela internette gezinip bir ürün için en uygun fiyatı arayan bir kişi, şirketlere o tüketicinin arzuları ve harcama alışkanlıkları hakkında kıymetli veriler toplama fırsatı veriyor. Dolayısıyla insanlarda kaygı doğuran şey, hem denetleyen hiç kimse yokmuş gibi görünmesi hem de denetleyenlerin (şirketler) bunu gizli yollardan yapmasıymış gibi görünüyor.

Günümüzde insanlar kaygıdan bahsederken, cinsellik, evlilik ve çocuk yetiştirme gibi eskiden seçime bağlı olduğu düşünülmeyen meselelerde bile artık seçim yapmalarının istendiği görüşünü dile getiriyorlar. Ama seçimler arttıkça, her durumda ideal bir sonuca ulaşmak da gitgide daha mümkün görünmeye başlıyor. En iyi anlaşmayı bulma umuduyla şehirlerarası telefon hizmetini durmaksızın değiştiren insanlar kadar, hayat arkadaşı arayanlar için de geçerli bu. Aşka hasredilen kişisel gelişim kitaplarındaki artışa baktığımızda, aşkın bugün bilhassa kaygı uyandırdığı ve insanların bu kaygıyı yatıştırmak için envai çeşit rehberlik aradığı apaçık hale geliyor. Günümüz tüketim toplumunda partner arayışı yeni bir araba alma mantığına benzer bir mantık izliyor: Önce piyasada kapsamlı bir araştırma yapmak; sonra arzu edilen "nesne"nin tüm özelliklerini gözden geçirmek; evlilik öncesi anlaşmayla kendini garantiye almak; belli bir süre sonra eskisini yenisiyle değiştirmek veya kavga gürültüyü azaltmak için kısa dönemli bir kiralama yolunu seçmek gerekiyor.

Batılı özne, bir yandan kendini yaratan biri (yani kendisinden ne istiyorsa onu yaratan ve artık aile, din ve devlet gibi eski otoritelere bel bağlamayan bir özne) olarak algılanırken, diğer yandan eski otoritelerle mücadelenin beraberinde getirdiği "güvenliği" kaybetmiş durumda. Öznenin kendisine ve toplumsal simgesel ağdaki yerine dair algısında meydana gelmiş olan ve özne için beden imgesine ve toplum genelindeki rolüne dair yeni kaygılar doğuran kayma, kapitalizmin bugünkü işleyişiyle çok yakından bağlantılı. Ne var ki tüketim ideolojisi paradoksal bir şekilde, insanların bu kaygıyla nasıl baş etmesi gerektiğine dair "çözümler" de sunuyor: Hatta kaygı, gü-

nümüz tüketim toplumuna hâkim olan pazarlama politikalarının motoru gibi görünüyor.

KAYGI VE YENİ İMGESEL

Arzunun daima yasakla bağlantılı olduğunu psikanaliz de pazarlama sektörü de bilir. Freud bu konuda epey alaycıdır; kültürel yasağın olmadığı yerde, insanların arzularını canlı tutmak için bu yasakları icat ettiğine işaret eder.⁸ Lacan da buna hemen katılmış, erişilmesi simgesel yasa tarafından yasaklanmış olmasa, öznenin hiçbir zaman yüce bir Şey'e sahip olmak istemeyeceğini belirtmiştir. Tüketim malları söz konusu olduğunda, pahalı ve edinilmesi zor olanları daha fazla arzulayıp bağrımıza bastığımız gayet iyi bilinmektedir. (Belgrad'da tanıştığım ve bana, sahip olduğu bir çift Nike spor ayakkabıyı daha yıllar boyunca giymek istediği için saplantılı bir şekilde temizlediğini söyleyen Sırp öğrencinin gözlerindeki keyfi hiç unutmam.)

Marka üreticilerin yeni felsefesi, logolarının çalınıp Üçüncü Dünya'da taklit edilmesini engellemektir. Diyelim ki bir Türk imalatçı Nike spor ayakkabılarının taklitlerinden yapıyor; Nike bu telif hakkı ihlalden dolayı bu imalatçıya dava açmaya çalışmaz. Nike öncelikle logosunun yaygınlaşmasıyla ilgilendiği için, birilerinin ürünlerini taklitetmesini de bir reklam kampanyası olarak görür. Tüketim mallarına "bağımlılık" yaratma konusunda iyi bilinen bir diğer strateji de şöyledir: Nike ve benzeri markalar ürün fazlalarını, mesela New York City'deki Bronx gibi en yoksul muhitlere göndermeyi ve böylece mallarının genç tüketicilerin gözündeki cazibesini korumayı sever.⁹

8. Bkz. Sigmund Freud, "Group Psychology and the Analysis of the Ego", *The Pelican Freud Library*, cilt 10, Londra: Penguin, 1985. Paradoksal bir şekilde, halkla ilişkilerin babası olarak bilinen Edward Bernays, Freud'un yeğenidir. 1928 tarihli kitabı *Propaganda*, reklamcılığı birincil iletişim tarzı olarak öne çıkarmıştır. Lucky Strike'ın temsilcisi olan Bernays, kadınların kamusal alanda sigara içmesinin önündeki yasağın kaldırılmasını sağlayan kişi olarak ün yapmıştır. Pazarlama stratejisi, bir geçit töreni esnasında, örgütlediği bir bölük kadına gösterişli bir şekilde "özgürlük meşalesi" tüttürtmek olmuştur.

Arzu yasakla bağlantılıysa şayet, bugünlerde bazı şirketlerin be-dava ürün dağıtıyor olması arzuyu öldürür mü? Paradoksal bir şe-kilde, böyle olmaz, zira günümüz kapitalizmi sadece mal satmaya değil, insanların özdeşleşebileceği belli bir imgeselin yaratımına da bel bağlar. Bu bağlamda, daha önce bahsedilen yetersizlik hissi, gü-nümüzde pazarlamanın işleyişinde güçlü bir rol oynamaktadır. Fa-kat mesele medyanın, insanların özdeşleşmek istediği başarı ve gü-zellik imgeleri sunuyor olması ve bu ideale yaklaşamadıkları için insanların kendilerini yetersiz hissediyor olması değildir. Mesela moda endüstrisi bir süredir tüketicileri, moda tavsiyelerine uyarak kendilerini başka birine dönüştürmektense, kendilerinde neyin eş-siz olduğunu keşfetmeye ve bunu moda yardımıyla sadece vurgula-maya ikna etmektedir. Oysa geçtiğimiz yüzyıl başlarında, reklam endüstrisinin psikanalitik bilgiden ilk faydalanma denemelerinde, tüketicinin bir otoriteyle özdeşleşmesini teşvik etmeye bel bağlan-mıştır. Reklamcıların tahminlerine göre tüketici "hemen her zaman, saygı duyulan veya kaygıyla danışılan bir otoritenin emirleri olarak düşündüğü şeye bilinçdışı bir itaat içinde alım yapmakta" idi.¹⁰ Do-layısıyla o günlerde pazarlama, insanları başka biri gibi görünmeye ve davranmaya —bir otoriteyle özdeşleşmeye— ikna etmeye çalış-mıştır; oysa bugün, insanlar hâlâ rol modeller arıyor olsa da (mese-la eğlence endüstrisinde), reklamcılık tüketicilerin piyasanın buy-ruklarının peşinden gitmektense, bu tür modellerde kendi kişilikle-rinin belli yönlerinin daha "vurgulanmış" biçimlerini keşfedeceği fikriyle oynamaktadır. Gelgelelim bu yeni pazarlama stratejisi tüke-ticilerde çok fazla tedirginlik yaratmaktadır, zira öz-nede kaygı do-ğuran şey aslında başka biri olamamak değil kendisi olamamaktır.

Günümüz tüketiciliğinde kaygının nasıl yönlendirildiğini an-la-mak için önce kapitalizmin çağdaş Batı toplumlarında nasıl işledi-ğine bakmamız gerekiyor. Yakın zamanlarda kapitalist üretimdeki değişimi analiz eden pek çok çalışma yapılmıştır; bu değişim, temel kaygının maddi imalat yerine, belli bir imajın pazarlanması haline

9. Bkz. Naomi Klein, *No Logo*, Londra: Flamingo, 2001; Türkçesi: *No Lo-go: Küresel Markalar Hedef Tahtasında*, çev. Nalan Uysal, Ankara: Bilgi, 2012.

10. Jackson Lears, *Fables of Abundance: A Cultural History of Advertising in America*, New York: Basic Books, 1994, s. 139, 208.

gelmiş olmasıdır. Kapitalizmin bu yeni kültüründe, alıcı ve satıcıların yerini tedarikçiler ve kullanıcıların almış olması çok önemlidir; pazarlar ağ yollarını yönetmekte ve sahipliğin yerini erişim almaktadır. Bugün malların üretim maliyeti asgari düzeyde ve piyasa ağ-zına kadar mal dolu olduğundan, ekonomi malların piyasada tek tek el değiştirmesinden ziyade uzun vadeli ticari ilişkiler kurulmasına bağlı durumdadır.

Şirketler için en önemlisi, müşterilerle ömür boyu sürecek bir ilişki oluşturup bir ömür boyu onların tedarikçileri olmaktır. Dola-yısıyla imalatçılar enerjilerinin çoğunu müşterileriyle güven dolu ilişkiler geliştirmeye ve sahiden ne isteyebileceklerinden veya neye ihtiyaç duyabileceklerinden habersizken bile müşterilerin gelecek-teki arzularının neler olabileceğini bulmaya ayırmaktadır. Mesela eve teslim hizmeti sunan bebek bezi imalatçıları ele alalım: Ebe-veyenler ilk bez teslimatının hemen ardından, diğer tüm bebek mal-larını bu tedarikçiden almaya başlamaktadır. Bebek büyüdükçe, te-darikçi de yeni yürümeye başlayan çocuklar ve sonrasında ergenler için olan ürünlerini sunacaktır. (İmalatçının bir noktada nasıl çocuk büyütüleceğine dair parasız psikanalitik tavsiye de sunabileceğini hayal etmek işten bile değil.)

Günümüz imalatçıları güvene dayalı bir ilişki oluşturmanın yanı sıra, bir imaj veya daha iyisi, bir hayat tarzı satmaya da çalışmakta-dır. Starbucks veya Coffee Republic'te satılan "tasarımcı kahveleri" örneğin: Bu tür yerlerde satılan şey sadece kahve değil, belli bir çe-şit deneyimdir; sıcak, cana yakın bir atmosfer sunan, bir tutam da po-litik doğrucu entelektüellik içeren iyi tasarlanmış mekânlar. Bu şe-kilde kahvenin nasıl üretildiğine dair ekolojik mesajlar kadar, bu (pa-halı) kahveyi satın alarak Kolombiya'daki yoksul insanlara nasıl yar-dım ettiğimizin açıklamasını da alırız. Bu pahalı kahveyi tüketenle-re kendilerine hoş göründükleri sembolik bir uzamın yanı sıra, dış dünyadan —bilhassa yoksullardan— korunma da sunulmaktadır.¹¹

11. Son zamanlarda Japonya'da bu tür kahve mekânlarında bir patlama yaşan-maktadır. Buralara gelen tüketiciler, eskiden iş çıkışı eve gitmemek için barlara veya çay içilen mekânlara giderken artık Starbucks'a gittiklerini, çünkü orada kendilerini daha fazla evlerinde hissettiklerini söylemektedir. Bu sahte ev, bağran çocukların ve dırdır eden eşlerin olmadığı sakın bir vahadır elbette.

Günümüz kapitalist toplumu, sanayi üretiminden kültürel üretime doğru, yani kültürel deneyimlerin mal ve hizmetlerden daha önemli olduğu bir üretime doğru uzun vadeli bir kayma içindedir. Jeremy Rifkin *The Age of Access* (Erişim Çağı) adlı kitabında, her insanın kendi hayatını ticari bir pazar haline getiren "deneyim" ekonomisine¹² yaslanan bir hiperkapitalizme ya da daha iyisi, "kültürel kapitalizme" girmekte olduğumuza işaret eder:

Küresel seyahat ve turizm, tema kentleri ve parkları, eğlence merkezleri, sıhhatlilik, moda ve mutfak, profesyonel sporlar ve oyunlar, kumar, müzik, film, televizyon, siberuzayın sanal dünyası ve her tür elektronik eğlence hızla, kültürel deneyime erişimin ticaretini yapan yeni hiperkapitalizmin merkezi haline gelmektedir.¹³

Bu bağlamda firmalar müşterilerinin "yaşamboyu değeri" hakkında tahminlerde bulunup müşterilerin hayatlarının her bir ânında ne kadar değerli olduklarını ölçmeye çalışırken, ekonomistler mekân ve malzemenin metalaşmasından insan zamanının metalaşmasına doğru gerçekleşen değişimden bahsetmektedir. Tahminlere göre gelecekte hemen her şey ödemeli bir deneyim olacaktır; güven, empati ve dayanışma duygularıyla dolayımlanan geleneksel karşılıklı yükümlülük ve beklentilerin yerini, ödemeli üyelikler, abonelikler, katılım ücretleri, kaporalara ve harçlara biçiminde sözleşmeli ilişkiler alacaktır. Yeni çağda insanların bizatihi varoluşlarını ufak ticari dilimler şeklinde satın alacağı tahmin edilmektedir, zira hayatları filmleri model alacak, öyle ki "her bir tüketicinin yaşam deneyimi metalaştırılacak ve teatral anlardan, dramatik olaylardan ve kişisel dönüşümlerden oluşan bitmek bilmez bir diziye dönüştürülecektir".¹⁴

Bu yeni trendleri şöyle özetler Rifkin:

Yeni ağ ekonomisinde asıl alınıp satılan şey, fikirler ve imgelerdir. Bu fikir ve imgelerin fiziksel olarak cisimleşmesi ekonomik sürece kıyasla gitgide ikincil hale gelmektedir. Endüstriyel pazarın alametifarikası, nesnele-

12. Bu deneyim ekonomisinin turizmi nasıl etkilediği üzerine bir çalışma için bkz. Dean MacCannell, *The Tourist*, Los Angeles: UCLA Press, 1999.

13. Jeremy Rifkin, *The Age of Access*, New York: J.P. Tarcher, 2001, s. 7.

14. A.g.y., s. 29.

rin mübadelesiydi, ağ ekonomisinin alametifarıkası ise fiziksel biçimlerin içinde taşınan kavramlara erişimdir.¹⁵

Burada yine Nike'ı örnek verebiliriz: sahiden sadece imaj satan ve hiçbir fabrikası, makinesi veya teçhizatı olmayan, sadece kapsamlı bir tedarikçi ağına, "üretim ortakları"na sahip olan bir şirket. Nike, sofistike bir pazarlama formülü ve dağıtım sistemi olan bir araştırma ve tasarım stüdyosundan ibarettir.

Bir diğer önemli nokta da şu ki, sanayi toplumunda mühim olan mal miktarıyken, sanayi sonrası toplumda bunun yerini yaşam niteliği almıştır; bundan dolayı artık malları satın almak yerine, onlara zaman içinde, mesela finansal kiralama ve acentelik yoluyla erişim sağlamaktayız. Kapitalizm maddi köklerini kaybedip zamansal bir mesele haline geliyormuş gibi görünmektedir ve bu da alıcıların nesnelerin kendilerinden ziyade sadece işlevlerine ihtiyaç duyuyor olmasıyla bağlantılıdır. Bu bağlamda alıcı, ilgi, uzmanlık ve en önemlisi deneyim ihtiyacı olan bir müşteri haline gelmektedir. (İlginçtir, psikanalizde de hasta sözcüğünün yerini müşteri sözcüğü almaktadır. Bazı müşteriler analize satın almak istedikleri yeni bir tür deneyim gibi mi başlıyor acaba diye merak ediyor insan.)

Yeni toplumumuzdaki bir diğer hayati unsur da cemaatin değer kazanmasıdır, öyle ki firmalar müşterileri için cemaatler oluşturmak amacıyla çırpınıp durmaktadır. Nitekim pek çok şirket kitapçığında müşterilerle ilgilenmenin dört aşamasından bahsedildiğini görmekteyiz: ilki, "haberdarlık bağı", tüketiciyi yeni ürün veya hizmetlerden haberdar etmek; ikincisi, "özdeşlik bağı", tüketicinin markayla belli bir şekilde özdeşleşmeye başladığı aşama; üçüncüsü, "ilişki bağı", tüketicinin markaya belli bir bağlılık geliştirdiği aşama; ve dördüncüsü, "cemaat bağı", marka yaratıcısının belli olaylar ve toplanmalar organize ederek veya hiç değilse müşterilere doğum günü tebrik kartları göndererek tüketici memnuniyetini sürdürdüğü aşama.

Bazı gündelik giyim markalarının kullandığı pazarlama stratejilerinden bir tanesinde, günümüz dünyasındaki sınıf bölünmelerini örtmeye yarayan bir eşitlik yanılsamasından faydalanılmaktadır. Yoksul tüketiciler orta sınıfmış gibi görünmek için Gap gibi mağa-

zalardan alışveriş yaparken, daha zengin olanlar aynı yerden daha "sıradan" görünmek için alışveriş yapmaktadır. Bu tür markalar giyimde cinsiyet farkını da siliyormuş gibi görünmektedir ki bu da erkeklerin ve kadınların kıyafetlerini nasıl seçtiğine dair eski ayrımları değiştirmektedir. (Darian Leader'ın belirttiği gibi, kadınlar çoğunlukla hiç kimsede olmayı ararken, erkekler herkesin giydiği kıyafetleri satın almak ister.)¹⁶

Özetle, ticaretin doğasında bir dönüşüme, nesne satımından imaj satımı ve cemaat oluşturmaya doğru bir dönüşüme tanıklık etmekteyiz. Bu değişimin arkasında, insanların her şeyden önce başkalarına ve kendilerine hoş görünmeyi istediği ve bunun yanı sıra "ait olmayı" kuvvetle arzuladığı fikri bulunmaktadır. Eski tip cemaatler (aileler, kültürel gruplar) zayıflarken, aboneler, üyeler ve müşteriler olarak insanlar yeni tip bir cemaate erişim sağlamaktadır. Gelgelelim bu yeni cemaatler oluşturma girişiminin arkasında, insanların tüm bir hayat deneyiminin ticari bir yolculuğa dönüştürülmesi gerektiği algısı bulunmaktadır. İnsan hayatının kendisi nihai ticari ürün haline geliyor gibidir. Ve kimileri, varlığımızın her boyutu ödemeli bir faaliyet haline geldiğinde, ticaret alanının kişisel ve kolektif varoluşumuzda nihai söz sahibi haline geleceği konusunda bizi uyarmaktadır.

Bu noktada Lacan'ın büyük Öteki kavramını devreye sokarsak, bu cemaat arayışının yeni bir büyük Öteki arayışı olarak anlaşılabilirliğini ve şirketlerin tam da öznenin tutarlı bir toplumsal simgesel düzen algılamaya yönelik bu gereksiniminden faydalandığını söyleyebiliriz. Peki ama bu yeni imaj oyununda ve yeni cemaat deneyimlerinde kaygı uyandırıcı olan nedir?

İkinci Bölüm'de öznedeki en fazla kaygı doğuran soruların, başka bir insan ve toplumsal simgesel ağ anlamında Öteki'ne nasıl görüldüğü meselesini içerdiğine işaret etmiştim. Öteki'yle münasebet üç farklı nedenden dolayı travmatik olabilir: Özne Öteki'nin talebiyle, arzusuyla veya *jouissance*'ıyla ilgili sorunlar yaşıyor olabilir. Öte-

16. Bkz. Darian Leader, *Why Do Women Write More Letters Than They Send? A Meditation on the Loneliness of the Sexes*, New York: Basic Books, 1997; Türkçesi: *Kadınlar Neden Yazdıkları Her Mektubu Göndermezler?*, çev. Nedim Çatlı, İstanbul: Ayrıntı, 1997.

ki'nin arzusu meselesi çoğunlukla "Öteki için ben kimim?" sorusu şeklinde formüle edilir, Öteki'nin *jouissance*'ıyla ilgili travmaysa kendi *jouissance*'ımızın çalınması olarak algılanırken, öznenin Öteki'nin talebine ilişkin problemi başka bir mantığa sahiptir. Özne çoğunlukla Öteki'nden bir talep gelmesini ister ve dehşet tam da bu talep eksik olduğunda ortaya çıkar; örneğin, psikanalitik ortamda, analizan analistten gelen talebin eksikliğinden rahatsız olur. Analizanlar analistten açık talimatlar almayı umar, ama bunun yerine suskunlukla veya problemlerini kendilerine geri sektiren sorularla karşılaşır.

"Çok fazla seçim" toplumunda sorun şudur: Bir yandan görünüşe göre Öteki'nden gitgide daha az talep gelir ve öznenin serbestliği eskiye göre fazlasıyla artarken, diğer yandan özne sürekli kendi *jouissance*'ının peşinden gitmeye teşvik edilir. Dolayısıyla artık eski tip kültürel ve ailevi sınırlamalardan muaf olduğumuz ve kendimize istediğimiz imajı yaratabileceğimiz, böylece de bize tatmin getireceğini hissettiğimiz bir *jouissance*'a yaklaşabileceğimiz gibi bir algıya sahibiz. Fakat gelişmiş dünyadaki insanlar tüm bu özgürlük ve seçime sahip olsa da, seleflerine oranla hayatlarından daha memnun gibi görünmüyorlar. Seçim özgürlüğü bizi niye mutluluğa yaklaştırmıyor? Bunun bir yanıtı Lacan'ın *jouissance* tanımında yatıyor. Lacan'a göre *jouissance* bize son derece yabancı olan, yani rasyonel bir şekilde "seçmediğimiz" bir şeydir; bu yüzden çoğunlukla tam da kendimiz olmaya çalışırken, son derece travmatik ve ürkütücü bir şeyle karşılaşıyoruz. Medya, olabilecek en iyi şekilde keyif almamız için —olası en iyi orgazmı yakalamamız, en iyi ebeveyn, eş, işçi vs. olmamız için— üzerimizde baskı yaratıyor. Bu *jouissance*'a nasıl yaklaşacağımıza dair tavsiyeler de *Cosmopolitan* dergisindeki başlıklardan birinde ifade edilen mantığı izliyor: "Kendin ol, ama kendinin daha iyi bir versiyonu." Fakat kişinin nasıl kendisi olabileceğine dair tüm bu medya tavsiyelerine rağmen, Öteki'nden gelen talepte bir eksiklik varmış ve özne kendisine tatmin getiren keyfi bulmakta tümüyle özgürmüş gibi görünüyor. Bunun sonucunda öznenin kaygısı artıyor, çünkü kendi iç benliğinde başka bir taleple yüzleşmesi gerekiyor: üstbenin talebiyle. Sonrasında kaygı, suçluluk duygusuyla el ele veriyor.

YOKSULLUK DEHŞETİ

Bugün bir tür kültürel kapitalizm içinde yaşadığımızı iddia eden teorilerdeki sorun, maddi üretimin, çoğunlukla Üçüncü Dünya ülkelerinde gizlenmiş halde bile olsa, hâlâ devam ettiği gerçeğini ihmal etmeleridir. Gelişmiş ülkelerde günümüzde sanal bir kültürel kapitalizm dünyasında yaşandığı algısı olabilir, oysa gündelik ürünlerinin çoğu ya Çin'de ya da New York'taki *sweatshop*'larda çalışan görünmez göçmen işçiler tarafından imal edilmektedir; bazen de işçiler görünürlük kazanıp, otantikliğin kanıtı olan bir tür dekoratif sanat nesnesi olarak yeni tip kapitalizmin sunduğu imgeselin içine yerleştirilmektedir. İkinci Bölüm'de, açık mutfakları olan pahalı lokantaların düşük ücretle çalışan işçilerini nasıl teşhir ettiklerine işaret etmiştik. Bu dekorun, Paris'teki Çin lokantaları etrafında türeyenlere benzer komplo teorilerine karşı bir önlem olarak, yemeklerin sahiden lokanta içinde pişirildiğinin kanıtı olarak seçildiğini düşünebiliriz (Paris'te, yemeklerin devasa yeraltı mutfaklarında yapıldığı ve ufak, güya otantik bir restoranda yemek siparişi verildiğinde, şefin önceden paketlenmiş bir yemeği ısıttığı veya yemeği almak için yeraltı mutfağına koştuğu fikri —bir tür şehir efsanesi— yaygınlık kazanmıştır). Gelgelelim işçileri böyle dekoratif sanat nesneleri olarak ifşa etme ihtiyacını, sınıf bölünmeleriyle baş etmenin günümüze özgü bir yolu olarak da okuyabiliriz.

Son zamanlarda, orta sınıftan yazarların bir süreliğine yoksul işçiler gibi yaşamaya karar verip kitaplarında alt sınıfların hayatını resmettiği birçok kitap yayımlanmıştır. Elbette bu tür kitaplar öncelikle, sosyal yardımın yerine "iş yardımı"nı geçirmeye çalışan liberal yaklaşımın yetersizliğini kanıtlama peşindedir, zira asgari ücretle çalışan insanlar günde kaç saat çalışırlarsa çalışsınlar iki yakalarını bir araya getirememektedir. Gelgelelim asgari ücretle geçinmenin imkânsızlığını gösterme girişimlerinin arkasında, yoksulların hayatını, orta sınıfların korkularını yatıştıran bir şekilde resmetme girişimi de bulunmaktadır.

Bundan on yıl önce alt sınıflar öncelikle işlerinden olmaktan korkuyordu (veya daimi olarak işsizdiler), oysa bugün aynı güven-

sizlik orta sınıfa dokunmaktadır. Düşük ücretle satıcılık yapmaya başlayan bir yazarın anılarını anlattığı kitabında Ben Cheever, elektronik mağazasındaki bir eğitim dersinde, öğretmenin geleceğin satıcılarına şunu sorduğunu anımsar: "İnsanları ölümden daha fazla korkutan nedir?" Cheever'in yanıtı, "bir topluluk karşısında konuşma yapmak" olmuştur.¹⁷ Yanıt kesinlikte yanlıştır, zira öğretmenin hatırlattığı gibi, Amerikalıların en büyük korkusu işlerini kaybetmektir. Ve emeklilik fonlarına dair artan belirsizlikle birlikte, insanlar yaşlılıklarında kavuşacakları olası bir güvenliğe duydukları inancı da kaybetmiş durumdadır.

Bu güvensizlikle baş etmenin bir yolu, yoksulların hayatını gözlemleyip şu sonucu çıkarmaktır: "Bu ben değilim! Ben onlardan çok daha iyi durumdayım." Nitekim *Below the Breadline*'ın (Açlık Sınırının Altında) yazarı Fran Abrams, kitabına şu yatıştırıcı cümlelerle başlar:

Yoksulluk sınırındakilerden bahsedeyim size. F. Scott Fitzgerald'dan yanlış bir alıntıyla, sizden ve benden farklı onlar. Bizim sert olduğumuz yerde onlar yumuşak, bizim güvendiğimiz yerde onlar kuşkucu; yoksul doğmadıysanız bunu anlaması çok güç. Kalplerinin derinliklerinde bizden eksik olduklarını düşünüyorlar. Bizim dünyamıza iyice girdiklerinde bile, hâlâ bizden eksik olduklarını düşünüyorlar. Onlar farklı.¹⁸

Ama sahiden o kadar farklılar mı, yoksa orta sınıflar, alt sınıf yaşam tarzının dehşetinden korundukları hissini sürdürmek için böyle olduğuna mı inanmak istiyor? Bizzat Adams'ın vardığı sonuca göre, pek çok yoksul aslında,

daha iyi kazanan komşuları gibi akıntının ortasında yüzmek, aynı hayatları yaşamak, aynı standartları muhafaza etmek istiyor. Maalesef birçoğu bir şekilde toplumun çamur birikintilerine doğru sürüklenmiş, yüzeyde kalmayı başaramamış. ... Yaygara çıkarmamayı, ağızlarını sınıksız kapatıp sürüklenmeye devam etmeyi seçmişlerse şayet, genelde iyi bir nedenleri var.

---

17. Ben Cheever, *Selling Ben Cheever*, New York: Bloomsbury Publishing, 2001, s. 99. Aynı tema üzerine ayrıca bkz. Barbara Ehrenreich, *Nickel and Dimed: On (Not) Getting By in America*, New York: Metropolitan Books, 2001.

18. Fran Abrams, *Below the Breadline: Living on the Minimum Wage*, Londra: Profile Books, 2002, s. 1.

Tekneyi sallamanın olsa olsa alaboraya yol açacağını öğreten hayat boyu deneyimlerden doğmuş nedenler bunlar.¹⁹

Yoksullar hakkındaki bu kitapların yazarları bir devrim kıvılcı-mı yakmak istemediklerini açıkça belirtirken, bunun yanında araştırmalarıyla yoksulların hayatının ne kadar haysiyetli olduğunu göstermek istediklerinde ısrar etmektedirler. Sadece yoksulluklarını değil, bununla nasıl baş ettiklerini, kararlılık, tam bir metanet ve "neredeyse inanılmaz bir iyimserlik ve yaşama sevinci"²⁰ sergilemeye devam ettiklerini de göstermek istemektedirler. Ama burada "haysiyetli" demek "susturulmuş" demek değil midir?²¹ Orta sınıftan insanlar sahiden yoksulların nasıl yaşadığını duymak istemekte midir — yani yoksulların konuşmasına sahiden izin verilmekte midir? Ben Cheever, dünyalarına yaptığı yolculukta karşılaştığı diğer yoksul insanlardan bahsetmediğini açıkça itiraf eder:

Bu kitabın en büyük başarısızlığı, böylesine kişisel bir hikâye haline gelmiş olmasıdır. En çok bahsettiğim karakter benim. Dolayısıyla önemi olan tek karakter benmişim gibi görünüyor. Böyle düşünmediğimi bilin lütfen. Ben bir Cheever satıyorum. En iyi ürün olduğu için değil. Ben Cheever satıyorum, çünkü elimde başka bir şey yok. Diğer herkesin hayatını kendi hayatımmış gibi ifşa etmek adil —veya yasal olarak tavsiye edilebilir— olmazdı. Bunun yerine, kendi hayatımı diğer herkesin hayatıymış gibi ifşa etmek zorundaydım.²²

19. A.g.y., s. 7.

20. A.g.y., s. 5. Ehrenreich'in siyasal olarak çok daha bilinçli bir bakış açısı var ve yoksulların bireysel özgürlüklerden önemli ölçüde yoksun olduklarına ve özel bir diktatörlük tipi altında yaşadıklarına işaret ediyor: "Tahminimce pek çok düşük ücretli işçiye dayatılan gurur kırıcı davranışlar —uyuşturucu testleri, sürekli gözetim, işletmeciler tarafından 'haşlanmaları'— ücretlerin düşük tutulmasının bir parçası. Yeterince kıymetsiz olduğunuz hissettirildiğinde, size yapılan ödeme kadar değerli olduğunuzu düşünmeye başlayabilirsiniz" (*Nickel and Dimed*, s. 211).

21. Polly Toynbee, sendikaların çöküşüne ve proleterlerin geçmişte sahip olduğu siyasal güveninkayboluşuna işaret ederek, yoksulların yaşamına dair en solcu izahatı sunar: "Daha yoksul olan işçi, daima o sınıfın alt yüzeyinde olmuş ve güçlü sendikalar tarafından büyük ölçüde gözardı edilmiş olsa da, birleşik bir işçi sınıfı fikrine tutunarak, bu sınıf siyaseti tarafından temsil edildiğini hissedebiliyordu" (*Hard Work: Life in Low-pay Britain* içinde, Londra: Bloomsbury, 2003, s. 226-27).

22. Cheever, *Selling Ben Cheever*, s. xviii-xix.

Son tahlilde, yoksulların hayatına dair bu kitaplar "Kendin ol" ideolojisinden bu ideolojinin yaygın başarısızlığına doğru geçişi yansıtmaktadır. Dolayısıyla yazarlar öncelikle kendileri hakkında yazmakta ve yoksulluk hakkında ne hissettiklerini, yoksullar ülkesine turistik seyahate çıkan bir gözlemcinin mesafeli bakış açısından ifade etmektedirler. Gelgelelim çalışmanın yoksullara her ihtimalde başarısızlık getirdiği gibi bir mesaj da vermektedirler.

Fakat işçi sınıfının hayatına dair bu anlatılar, işlerinin verdiği ekonomik güvenliği son yıllarda kaybetmiş olan orta sınıfın kaygılarını yatıştırmamaktadır. Kaygı ve depresyon, dot.com şirketlerinin birçok eski çalışanını felç etmiş durumdadır. Kimileri işinden olmakla baş etmek konusundakadınların erkeklerden farklı olduğunu öne sürmektedir: "Birçok kadın için hayatta kalmak, egodan önemlidir; hemen uyum sağlayıp bir iş bulmaktadırlar. Erkekler için işsizlikle cebelleşmek, ister istemez kim olduklarına —veya başkalarına göre kim olduklarına— dair bir fikirden feragat etmeyi beraberinde getirmektedir."²³ Kaygıya ilişkin cinsiyet farkına önümüzdeki bölümde daha yakından bakacağız, ama işsizlik söz konusu olduğunda, kaygıyı kontrol altında tutmada, kişinin toplumsal ağda işgal ettiği simgesel konumla özdeşleşmesinin ne kadar önemli olduğunu görebiliriz.

OLUMSALLIĞA KARŞI

İnsanların gerçekte nasıl yaşadığı sırrına yönelik bu arayışın mantığı nedir o halde? İlk bakışta, günümüz sanal dünyası bir tür gerçeklik arayışı doğuruyor, insanlar da dünya algımıza hâkim olan hayali simülakrumların arkasında ne olduğunu arıyor gibi görünmektedir. İlginçtir, gerçek olana yönelik bu arayış aslında daha fazla sanallık üretmektedir. Gelin televizyondaki reality şovlara bakalım. Bu tür programların bir açıklaması, sanal olandan usanmış insanların gerçek hayatın neye benzediğini görmek istemesi ve TV pazarının da *Biri Bizi Gözetliyor*, *Survivor* vb. reality şovlar üreterek bu arzudan faydalanması olabilir. Gelgelelim bu programlarda kamuya ifşa edi-

23. *The New York Times Magazine*, 13 Nisan 2003.

len şey, gerçekliğin sahici bir yansıması değildir. Bu programlara katılan insanlar basbayağı *rol yapmaktadır*. Önceden belirlenmiş bir role uymaya çalışmayıp, düpedüz kendilerini oynamaktadırlar: Kamunun ilgisini çekeceğini düşündükleri belli bir imaj, bir karakter yaratmaktadırlar.²⁴

Bir sanallığa bir diğeri eklendiğinde ne olur? Bu sorunun paradoksal bir yanıtı, kaygıyı doğuran şeyin tam da bu ilave olduğudur. Lacan'ın meşhur düsturuna, "kaygı bir eksiğin değil, eksiklik payandasının yokluğunun emaresidir" düsturuna geri dönelim. Bunu, çocuk için kaygı doğuran şeyin annenin yokluğundan ziyade, sürekli yakında olması olduğuna işaret ederek örnekler Lacan. Bu bağlamda, dehşet verici olan şey nesnenin kaybı değil, nesnelerin eksik olmaması gerçeğidir: Yani, anne varlığıyla çocuğu bunaltırken, çocuğun arzu geliştirme şansı yoktur; dolayısıyla annenin sürekli mevcudiyeti, tam da çocuk hiçbir eksiklik deneyimi yaşamadığı için kaygı doğurur.

"Reality TV" örneğine dönersek, kameranın sürekli mevcudiyetinin günlük hayatın başarısızlıklarını, olumsuzluğunu ve kendiliğindenliğini yakalamaya çalışırken, aslında başka bir gösteri yarattığını söyleyebiliriz. "Reality TV" gündelik etkileşimlerin sırrını açığa çıkarmaya çalışırken, bu sırrın üzerini örtmüştür — günlük hayatın sırrının tam da sıkıcılığı ve olaysızlığı kadar olayların öngörülemezliği ve olumsuzluğu olduğu da söylenebilir. "Reality TV" bu sırra yaklaşmaya çalışırken onun kökünü kurutmuştur, zira sıkıntı yerine katılımcıların ilginç olma yönünde aşırı çabalarına, yorucu egzersizlere, kişisel gelişim muhabbetlerine ve yapay kabile âdetlerinden oluşan bir kültüre tanık oluruz.

Bir sanallığa bu şekilde (kendisini gerçek olarak sunan) bir diğerrinin ilave edilmesinde kaygı uyandıran şey, Büyük Birader (Orwell'in romanındaki denetleyici fail) fikrinin cisimleşmiş olması değil, daha ziyade eksiğin eksilmesidir — yani tutarsızlığa, tam olmayana yer olmayışıdır. Dolayısıyla sanal dünyamızda, gerçekliği

24. Günümüzde sıradan aile hayatının komedi dizilerine ne kadar benzediğini gözler önüne seren yeni reality şovlar, insanların gündelik hayatının günümüzde filmler doğrultusunda şekillendiğini, bunun tersinin geçerli olmadığını açıkça göstermektedir.

filme alarak sanallığın arkasındaki sırrı ararken, gerçekliğe ilişkin tutarsızlığın ta kendisini olumsuzlamaktan başka bir şey yapmayız — yani tam da toplumsala damgasını vuran eksikten kurtulmaya çalışırız. Olumsuzluk dehşet verici görünebilir, ama en nihayetinde asıl kaygı doğuran şey, olumsuzlıktan kurtulma çabasıdır.²⁵

Kaygının popüler medyadaki sunumu, öznenin mutluluğunun önündeki nihai engelin kaygı olduğu izlenimini doğurmaktadır. Kaygı, öznenin hayatında tam bir doyuma ulaşmasını önleyen ve dolayısıyla olabildiğince asgariye indirilmesi, hatta toptan ortadan kaldırılması gereken bir şey olarak algılanmaktadır. Nitekim Paxil adlı kaygı giderici ilacın reklamlarından birinde, eşlerden birinin kendini üzgün, keyifsiz, baskı altında veya kaygılı hissettiği, bunun da diğer eşte endişe ve mutsuzluğa yol açtığı bir dizi aile resmedilir. Gelgelelim sorunlu eş Paxil almaya başladığında, aile mutluluğa yeniden kavuşur ve hayat yeniden umut dolu görünmeye başlar. Bu reklam, uygun ilaçla birlikte aile hayatının kolayca düzeltilebileceği izlenimini vermektedir, ama bu tür reklamların, çabuk bir hap tedavisini seçmeyenler için suçluluk duygusu gibi bir yan etkisi olmaktadır. Burada yine "Yap gitsin!" ideolojisinin iş başında olduğunu görüyoruz — hap alınırsa hayat yine şahane olacaktır; hap almaksa kişinin kendine ve ailesine çekidüzen vermeyi reddetmesi olarak anlaşılabilir.

Coca-Cola'nın "Hayatın tadı" başlıklı reklam serisinden öğrendiğimiz gibi, başarısızlıkta başarı da şahane bir şey olabilir. Reklam klbinde büyükbabasını ziyaret eden bir torun görürüz; büyükbabası okulun nasıl gittiğini sorar, genç adam bir yıl ara verdiği yanıtını verir. Sonra büyükbaba son kız arkadaşını sorar ve torun çoktan yeni bir tane bulduğunu söyler. Sonra torun büyükannesinin nasıl olduğunu sorar ve büyükbaba karısının briç kulübünden bir arkadaşlarıyla birlikte yaşamaya başladığı haberini verir. Bu noktada iki adam birbirini Coca-Cola'yla selamlar ve bize hayatın ne kadar lezzetli olduğu anımsatılır.

25. Bkz. Frank Furedi, *Paranoid Parenting*, Chicago: Chicago Review Press, 2002; Türkçesi: *Paranoyak Anne-Babalık*, çev. Arzu Tüfekçi, İstanbul: İz, 2013.

Bu reklam, ilişkilerdeki istikrarın geçmişte kaldığı günümüz aile gerçekliğini gayet iyi resmetmektedir. Hem gençler hem yaşlılar için işler değişmiş durumdadır, ama artık reklamcılık eskiden başarısızlık olarak algılanan bir şeyi (okula ara verme, ilişkilerin sona ermesi) sadece değişim olarak resmedip, bize hayatın yine de güzel olduğunu hatırlatmaya devam etmektedir. Çağdaş tüketim ideolojisi bizi, öznenin bir sanat eserinden ibaret olduğuna, "varlığın" yerini "oluşa" bıraktığına ve yeni benliğin durmaksızın güncellenip yeniden kurgulanan bir hikâyeden ibaret olduğuna ikna etme peşindedir. Bu tür bir yeniden kurgulamayı, bugün devamlılık için çabalayan ve dolayısıyla kendilerine kalıcı bir imaj yaratmak isteyen firmalarda da görebiliyoruz. Keza ebeveynler de "doğrusu"nu yapıp, sadece ideal bir nesne —çocuk— yaratmak değil, evlatları tarafından iyi hatırlanmak için de uğraşmaktadır. Dolayısıyla günümüzde çocuk yetiştirmede, olumsuzlukla baş etme konusunda bir redle karşılaşmaktayız; halbuki psikanalizden bildiğimiz gibi, hangi prensiplere uymaya çalışırsak çalışalım, ebeveynliğimizin çocuklarımız üzerinde nasıl bir etki yapacağını öngörmemiz mümkün değildir, zira planlı davranışlarımıza bilinçdışımızın nasıl sızdığını asla kontrol edemeyiz. Gelgelelim, otoritelerle (elbette daima çatışmalı) ilişkimizin eskisi gibi olmadığı günümüzün tavsiye yüklü toplumunda, dedelerin ve ninelerin eskiden çocuklarına aktardığı çocuk yetiştirme tavsiyeleri de ortadan kaybolmuş durumdadır. Frank Furdi *Paranoyak Anne-Babalık* adlı kitabında, günümüzün tavsiye arayan ebeveynlerinin, artık sorunlu bir çocukla nasıl ilgilenileceğine dair yanıtlar alamadığını gözlemler. Kitaplara ya da internete baktıklarında, çoğunlukla nereden daha fazla tavsiye alabileceklerine dair tavsiyeler bulmaktadırlar — onları daha fazla kitaba, daha fazla Web sayfasına, daha fazla terapistle vs. yönlendiren bağlantılar. Eş bulmaktan çocuklarla ilgilenmeye, vücut bakımından işyinde hayatta kalmaya kadar, kişinin hayatını nasıl idame ettirmesi gerektiğine dair tavsiye arayışı en nihayetinde, kaygıyı kontrol altında tutmayı sağlayabilecek tutarlı bir diğer büyük Öteki bulma çabası olarak görülebilir.

AŞK KAYGILARI

SEVGİ VE AŞK İLİŞKİLERİNİN temelinde daima belli bir kaygı bulunur. Çocuk için ilk bakıcısının sevgisini kaybetme kaygısı ilk travmatik anlardan biridir; hayatın devamında da kaygı, gelecekteki sevgi ilişkilerinin esas bir bileşenini oluşturur gibidir. Âşık olma hissinin ta kendisine eşlik eden bir kaygı hissi vardır ki bu da bazen öznenin aşkının peşinden gitmesini önler. Âşık olduğumuz anda öznelliğimiz geçici bir süreliğine başka bir öznedeki askıya alınır, kendimize dair önceki algımızı yıkan bir kaygı yaşamamızın nedeni budur. Bir eş bulup da onunla bir aşk ilişkisi kurduğumuz zaman ise ekseriya onun sevgisini kaybetmekten kaygılanırız.

Kaygının ortadan kaldırılması veya en azından asgariye indirilmesi gereken bir şey olarak algılandığı ve kişisel gelişim sanayiinin bazı gurularının insanları aşkın da bir seçim meselesi olduğuna ikna etmekte olduğu günümüz kültüründe, aşk kaygısına çözümler bulmaya çalışan bir tavsiye kültürünün ortaya çıkışına tanıklık etmekteyiz. Bu bölümde, aşk mektubu yazmanın bilhassa kaygı doğurabilen bir faaliyet olduğunu göreceğiz; insanlar bu yüzden geçmişte çoğu kez kendileri adına aşk mektubu yazacak araçlar aradığı gibi, günümüzde de aşk hakkındaki kaygılarını yatıştırmak için internete bakmaktadır. Nitekim sevilen kişiye aşk mektubu (veya bir e-posta) yardımıyla nasıl hitap edileceği üzerine ayrıntılı tavsiyeler sunan pek çok internet sitesi bulabilmekteyiz. Mesela bir tanesinde şu talimatlarla karşılaşırız:

Aklınızı ve masanızı dikkat dağıtacak şeylerden temizleyin.

Önünüze sevdiğiniz kişinin bir resmini koyun.

En sevdiğiniz müziği koyun.

En iyi kâğıt ve kaleminizi çıkarın.

Başka bir kâğıda iki liste yapın: (a) onun kendine has özellikleri; (b) birlikte geçireceğiniz geleceğe dair umutlarınız.

Hitabı kişiselleştirin. "Sevgili –", veya "Sevgilim" hitaplarının ikisi de olur.

Mektubun ana kısmında, ona kendisini bu kadar özel yapanın ne olduğunu düşündüğünüzü söyleyerek başlayın. En az üç özellik sıralayın, en iyisi duygusal, fiziksel ve ruhsal özelliklerdir.

Sonraki paragraflarda, beraber yaşayabileceğiniz gelecek için umutlarınızı ve hayallerinizi paylaşın.

Kapanışı kişiselleştirin. "Seni hep seveceğim", "Seni seviyorum" ve "Kalbim senindir" gibi kapanışların üçü de iyidir.

İmzalamayı unutmayın!

Mektuba hafif bir koku serpin.

Mektuba adres yazın, zarfın ağzını kapatın ve pul yapıştırın.

Göndermeden önce bir gün bekleyin, bakarsınız fikriniz değişir.

Postaya verin ve dört gözle yanıt bekleyin.

Diğertavsiye sitelerinde, müstakbel mektup yazarlarının görevlerini yerine getirmesi için gereken tüm malzemeleri (kâğıt, özel pullar, kalemler vs.) satın almaları da mümkündür. Bu sitelerde başarılı bir aşk mektubunun nasıl yazılacağına ilişkin başka ipuçları da bulunmaktadır: mesela "Mektupta kendinizden ve muhatabınızdan başka kimseden bahsetmeyin" veya "Aşk mektubunuzu kıymetini bilecek birine gönderdiğinizden emin olun". Aşk mektubu yazmayı yine de çok karmaşık ve zaman alan bir iş olarak görenler için, aşk mektubu oluşturma hizmeti veren özel internet siteleri vardır. Bu hizmeti kullanan bir âşık, sevdiğiyle ilgili bazı temel bilgileri bir tür siber-Cyrano'ya vermekte ve sonrasında Cyrano âşığının adına bir aşk mektubu (ve hatta bir ayrılık mektubu) hazırlayıp göndermektedir.

Fakat aşk mektuplarına ilişkin bu internet çılgınlığının en ilginç tarafı, birçok insanın uzaktaki bir sevgiliye değil de, kendi kendisi-

ne çeşitli e-kartlar ve aşk mektupları gönderiyor olmasıdır.¹ (İnsan merak ediyor, acaba kendi kendisine ayrılık mektubu gönderenler de var mıdır?) Bu bilgi ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir, ama aşk mektupları söz konusu olduğunda asıl muhatabın kim olduğu her zaman bir meseledir. Gösterilerinden birinde sanatçı Sophie Calle, eski sevgilisinin başka bir kadına yazmış olduğu bir aşk mektubunu sergilemiştir; ama diğer kadının adının üstünü çizip yerine kendi adını yazmaya karar vermiştir. Böylece sanat projesinin bir parçası olarak, kendi kendisine bir aşk mektubu yazmıştır. Bu, Jacques Lacan'ın, aşk mektubu yazan öznenin aslında sevdiğine hitap etmediği, mektup yazdığı kişinin kendisinden başkası olmadığı iddiasını desteklemektedir. Âşık mektupta sevdiğinin özünü ne kadar yakalamaya çalışırsa çalışsın, öncelikle kendi kendisine hitap eder, yani âşık olma hissini oluşturan kendi arzuları, fantazileri ve narsisizmiyle meşguldür. Aynı zamanda, aşk mektubu yazarı belli bir şekilde kaygıyla uğraşmaktadır; gelgelelim, bu bölümde göreceğimiz gibi, kaygı erkekleri ve kadınları farklı şekilde etkiler.

Edebiyat ve sinemada, birinin başka birisi adına, o kişinin aşkını ifade etme konusunda yaşadığı kaygıları yatıştırmak amacıyla aşk mektubu yazmayı önerdiği pek çok hikâye vardır. Gelgelelim yazma becerisini bir arkadaşının hizmetine sunan kişinin kendisi çoğu kez müstakbel muhataba âşık olur. Aşk mektubu yazmanın nasıl kaygı uyandırabileceğini anlamak kolay olabilir, ama arkadaşının korkularını gidermek için yazma hizmetini sunan bir kişinin sık sık mektubun muhatabına âşık olmasını anlamak biraz daha zordur.

Aşktaki kaygı öncelikle âşığın sevdiği kişide daima onun sahip olmadığı şeyi —Lacancı psikanalizin deyişiyle, nesne küçük *a*'yı— sevmesine ve eşine kendi eksiklerinden başka bir şey sunmamasına ilişkindir. Gelgelelim insanların kendi eksikleri ve Öteki'ndeki eksikle baş etme yolları konusunda, histerikler, takıntılılar ve sapkın-

1. Kadınlar geçmişte, dairelerinde veya ofislerinde sergilemek ve böylece başkalarında kıskançlık uyandırmak amacıyla sık sık kendilerine sevgililer günü kartları gönderirdi. Burada öznenin Öteki'nde bir yanıt uyandırmak için bu tür jestlerde bulunduğunu hemen görebiliriz, ama insanın kendi bilgisayarına bir e-kutlama göndermesi tek bir kişiyi içeren bir edim gibi görünmektedir. Gelgelelim bilgisayar da bir büyük Öteki —yeni tip bir simgesel uzam— olarak görülebilir.

lar arasında net farklar görmek mümkündür. Bu bölümde üç örnek üzerinden bu farkları inceleyeceğiz: 1940'lardan bir melodram, *Aşk Mektupları* (*Love Letters*, William Dieterle); meşhur oyun, *Cyrano de Bergerac* (Edmond Rostand) ve çağdaş bir film, *Arzunun Kanunu* (*Law of Desire*, Pedro Almodovar).

AŞK MEKTUPLARI: HİSTERİK ARZU

Öteki'nin arzusuna ilişkin sorular en fazla kaygı uyandıranlardır; zira özne bir yandan Öteki'nin gözünde kim olduğunu sorgularken, diğer yandan da Öteki'nin aslında istediği şeyden tedirgin olur. Aşk ilişkilerinde bu ikilemler bilhassa histeriklere musallat olur; onlar da buna çoğu zaman aşk üçgenleri oluşturarak çözüm bulmaya çalışırlar. *Aşk Mektupları* filmi, histeriğin aşk kaygılarının, bilhassa Öteki'nin arzusuna ilişkin sorunlarının bir örneğini sunar. Bu film ayrıca, öznenin âşık olması için diğer kişiyle fiilen karşılaşmasına gerek olmadığını, Öteki'nin sahip olduğunu düşündüğü yüce nesne etrafında bir fantazi senaryosu oluşturmalarının yeterli olduğunu da gösterir.

Aşk Mektupları'nda kahramanlarımız —arkadaşı Roger için aşk mektupları yazan asker Allen, Roger ve Roger'ın mektupları gönderdiği kız arkadaşı Victoria— karmaşık bir üçgen içinde aşk fantazileri yaratır. Allen, mektupları yazıp Victoria'nın yanıtlarını okurken Victoria'ya körkütük âşık olur. Savaşın ertesinde, Roger'ın ölmüş olduğunu öğrenen Allen, Victoria'yı bulmaya karar verir. Şans eseri, hafızasını tamamen kaybetmiş ve feci bir sır taşıdığı varsayılan, Singleton adlı güzel bir kadına rast gelir. Allen, Singleton'ın aslında Victoria olduğunu ve Roger'ı öldürmekle suçlandığını öğrenir. Victoria son derece mutsuz olmuştur, zira kocasının, aşk mektuplarını okurken âşık olduğunu hissettiği karaktere hiç benzemediğini görmüştür. Bir akşam, Victoria yine eski aşk mektuplarını okurken, Roger hışımla mektupları ateşe atmış ve Victoria'ya onları yazanın kendisi olmadığını söylemiştir. Bir sonraki sahnede, Roger'ı yerde ölü yatarken, yanı başındaki Victoria'yı da tam bir şok içinde görürüz. Kadın Roger'ı öldürmekle suçlanmış, ama geçmişe dair tüm ha-

fızasını kaybetmiştir. (Gerçi sonradan asıl katilin, Victoria'yı kocasından kurtarmaya çalışmış olan yaşlı ve sevecen teyzesi olduğunu öğreniriz.) Filmin sonunda Victoria hafızasına yeniden kavuşur ve başından beri Allen'a âşık olduğunu fark eder, zira aşk mektuplarının asıl yazarı odur.

Bir öznenin başka birinin sevgi nesnesine dönük bir arzu geliştirmesi alışılmamış bir şey değildir. Allen'ın Victoria'ya ilgisi, öncelikle Roger'ın hislerinden kaynaklanır; Roger da, içlerinde Allen'ın arzusunu açıkça gördüğü aşk mektuplarının aracısı haline geldiğinde, Victoria'yı daha da ilgi çekici bulmaya başlar. Dolayısıyla Allen ile Roger arasındaki işbirliği, her ikisinin de bu gizemli ve Allen'ın tabiriyle "güzel ruhlu" kadına duydukları aşkın sürmesini sağlar.

Burada bir histeri vakasıyla karşı karşıyayız, zira histerik daima arzuya ilişkin sorularla meşguldür. Özne ilk önce Öteki'nin arzu nesnesi olduğunu düşündüğü nesneden hoşlanmaya başlar, sonrasında Öteki'nin gözünde ne tür bir nesne olduğunu çözmeye çalışır, ama Öteki'nin arzusu hakkındaki soruya asla tatmin edici bir yanıt alamayacağı için yorum yapar ve yarattığı fantazide bir yanıt bulur.

Hem Allen hem de Victoria, nesne *a* etrafında oluşturdıkları fantazi yardımıyla âşık olur. Roger ilk başta Allen ve Victoria'nın fantazilerini canlı tutmalarını sağlayan bir tür postacıyken, sonrasında, Victoria ile evlendiğinde, bu fantazileri sarsan davetsiz bir aracı olarak iş görmeye başlar. Victoria'nın hafıza kaybının, aldığı aşk mektuplarının düzmece olduğunu ve kocasının gözünde hiçbir zaman inandığı gibi bir arzu nesnesi olmadığını öğrendiği anda ortaya çıkması manidardır. Bu noktada Victoria'nın fantazisi çökmüş ve hafıza kaybı, kendi arzusu ve kocasının arzusuyla ilgili hakikatle yüzleşmemesini sağlamıştır. Roger öldükten sonra Victoria "başka" bir kadın olur: Victoria masum bir kız gibi görünürken, Singleton yüce bir sırrı muhafaza eden gizemli bir güzel gibidir; nitekim Allen Singleton'a âşık olduğunda tam da bu sırrın çekimine kapılır. Dolayısıyla, Allen daha Singleton'ın aslında Victoria olduğunu bile öğrenmeden önce, Singleton'da ondan daha fazla olan bir şeyin cazibesine kapılır — bu sırrın başka bir adı, elbette nesne *a*'dır.

Histeri problemine dönersek, bu hikâyedeki en büyük histeriğin aslında Victoria olduğu söylenebilir. Hem Allen hem de Roger, Öte-

ki'nin arzusundan büyüledikleri için Victoria'ya âşık olur, ama Ötek'i'nin arzusunda ne tür bir nesne olduğunu sorgulayıp duran kişi Victoria'dır. Roger'la arasındaki çatışma, adamın arzusunda kendisini aşk mektuplarında olduğu gibi tanıyamamasından kaynaklanır; hafıza kaybının, mektupların asıl yazarının Allen olduğunu anlayana dek devam etmesi de hayati önemdedir. Bu bağlamda, Victoria'nın hafıza kaybını, aşk hayatına ilişkin travmalara geçici bir çözüm bulmasını sağlayan bir tür histerik semptom olarak okuyabiliriz.

CYRANO DE BERGERAC: TAKINTILI ARZU

Histerikler söz konusu olduğunda aşk mektupları genellikle Öteki'nin arzusuna dair soruyla başa çıkmanın bir yoludur; histerikler bu tür mektuplar sayesinde, Ötek'i'nin gözünde kim olduklarına ilişkin kaygı uyandıran sorudan bir süreliğine kurtulabilmektedirler. Ne var ki takıntılı nevroz söz konusu olduğunda aşk mektupları, Ötek'i'nin arzusuyla ürkütücü bir karşılaşmayı önleme çabası olabilir. Bu stratejinin bir örneğini, ana karakteri Cyrano'nun genç ve güzel Roxane'a gizliden gizliye âşık olduğu meşhur *Cyrano de Bergerac* oyununda görebiliriz. Burnunun büyüklüğü yüzünden Roxane'i elde edemeyecek kadar çirkin olduğuna inanan belagatli Cyrano, sözcüklerle arası hiç iyi olmayan bir asker olan Christian'ın Roxane'a aşk mektupları yoluyla kur yapmasına yardımcı olur. Uzun yıllar sonra Cyrano Roxane'a gerçeği söylemeye çalışır, ama Christian savaşta ölür ve Cyrano kendini arkadaşının sırrını korumak zorunda hisseder. Aradan yıllar geçer ve bir manastırda yaşayan ve kocası Christian'a hâlâ sadık olan Roxane, ölümcül bir yara almış olan arkadaşısı Cyrano tarafından ziyaret edilir. Aşk mektuplarını yazanın Cyrano olduğunu o zaman anlar. Sırrı açığa çıkan Cyrano nasıl yaşadysa öyle, bir kahraman gibi ve korkusuzca ölür.

Cyrano tipik bir takıntılı nevrotik örneğidir; arzu nesnesi kendisi için fazlasıyla karşı konulmaz olduğundan, bu nesneyi —bu örnekte, başka biri için aşk mektupları yazma yoluyla— uzak tutmaya çalışır. Takıntılı özne arzu nesnesine çok yaklaştığında, nesnenin

kendisini yutup yok edeceğinden korkar ve kendisini bu kaygı uyandırıcı nesneden korumak için türlü türlü kurallar, yasaklar ve engeller uydurur, ki bunlar aşk hayatının temel taşı haline gelir. Oyunun sonunda, bu engeller ortadan kaybolup da Roxane'a fazla yaklaştığında, Cyrano trajik bir şekilde ölür. Sevdiği kadınla arasında hiçbir duvar kalmadığı anda, Cyrano âşık olmaya devam edememiş ve sonsuza dek mutlu yaşayamamıştır; başka biri için aşk mektupları yazarak arzu nesnesiyle gerçek bir karşılaşmayı önlemek, Cyrano'nun aşkının canlı kalması için zorunlu bir önkoşul olmuştur.

Cyrano bilhassa ilginç bir figürdür, çünkü burada fallusla ilgili özel bir problemle karşılaşırız. Tüm oyunun merkezinde Cyrano'nun, aşk hayatı içinde bir tür fallik engel gibi görünen kocaman bir burna sahip olması vardır. Arkadaşına Roxane'a âşık olduğunu itiraf ederken, bizzat kendisi, aşkının gerçekleşmesi gibi bir beklentisi olmadığını, çünkü burnu yüzünden çekici olmadığını belirtir. Ne var ki, kendisini makaraya aldığını düşündüğü bir adamla laf yarıştırmak, burnunun ihtişamını korumak için bayağı bir gürültü patırtı çıkarır. "Neden gözlerinizi burnuma diktiniz öyle?" diye sorduğunda muhatabından bir yanıt alamaz, ama sonra soruların ardı arkası kesilmez: "Burnumun nesi varmış?.. Burnumu hortum mu zannettiniz?.. Burun değil de çaylak gagası mı?.. Yoksa ucunda siğil mi var?.. Sinekler mi oynuyor üzerinde? Tuhaf olan neresi?.. Ne görüyorsunuz?" Adam bu sorulara yanıt vermeyip sadece şöyle der: "Emin olun bakmadım bile ona — aptal değilim." Cyrano'nun buna yanıtı şu olur: "O halde ne maksatla bakmadınız?.. Aha! Size iğrenç mi geldi?.. Rengi edebe aykırı mı göründü size?.. Yoksa biçimi mi?.. Büyük geldi belki?" Adam kekeleyerek yanıt verir: "Bilakis, minimini, minicik, ufacık!" Bunun üzerine Cyrano daha da öfkelenir:

Ne! Neler diyorsunuz? Herif mutlaka kaçık...

Benim burnum mu küçük?..

Burnum muazzamdır,

Öyle eksik değildir, ihtişamıyla tamdır.

Yassı burunlu aptal, küt burunlu budalal!

Ben iftihar ederim böyle bir fazlalıkla.

Çünkü büyücek burun sevimli, iyi nazik,
 Mesela benim gibi, gönlü açık, başı dik
 Bir insanda bulunur, yoksa sizlerde değil.
 Bunu iyice öğren, sonra karşımdan çekil.
 Mesela şu tokadım,
 Ne bulur ki bu suratta?
 Benim koca burnumdaki,
 İnat, gurur, haysiyet, şiir ve ilahi kıvılcım namına?²

Yani başına bela olan burnunu aynı zamanda kendisine muazzam bir güç veren bir organ olarak görür Cyrano. Burada burun engelden ziyade kıymetli bir mal gibidir. Yüzünü çarpıtacak kadar büyük bir burna sahip olan Cyrano, bunu telafi etmek için dil becerisini geliştirmiştir. Dolayısıyla, güzel bir vücudun gücüne bel bağlamaktansa simgesel bir güç edinebilmiştir. Bu bağlamda, (bir engel olan) fallusvari bir fiziksel organın yerine simgesel bir fallus —dil becerisi— geçirmiş gibidir adeta. Ne var ki, Roxane'ı baştan çıkar-maya çalışırken bir aracıya —Christian— ihtiyaç duymuş olması çok önemlidir.

Christian, Cyrano ile ilk karşılaştığında burnuyla dalga geçer, ama Cyrano bu kabahati görmezden gelir, zira Roxane'in Christian'dan hoşlandığını biliyordur. Bu haberi duyan Christian havalara uçar, ama sonra Cyrano, Roxane'in ondan bir aşk mektubu beklediğini söyleyerek Christian'ın hevesini kursağında bırakır. Şöyle der Christian: "Bende biraz nükte vardır kavgaya dair. / Bir erkek karşısında pek zavallı değilim, / Fakat kadın oldu mu, hemen tutulur dilim. / Hatta bakışlarında bir davet olsa bile..." Devamını Cyrano getirir: "Ya icabet arz olursa davete?" Ama şöyle yanıt verir Christian: "Hiçbir şey!.. Ben bilirim haddimi, / Susarım sevgiden bahsetmek ânı geldi mi." Bunun peşinden Cyrano'nun itirafı gelir: "Ben de yaratılsaydım birazcık ihtimamla, / Sanırım bahsederdim sevgiden ihtişamla!" Christian belagati olmadığına üzülmemektedir, ama Cyrano

2. Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac*, çev. Gladys Thomas ve Mary F. Guillemand (ibiblio.org/gutenberg/etext98/cdben10.txt). (Türkçesi: *Cyrano de Bergerac*, çev. Sabri Esat Siyavuşgil, İstanbul: İş Bankası, 2013, s. 32-35; çeviride bazı değişiklikler yapılmıştır —ç.n.)

ona bir teklifte bulunur: "Benden al [o parlak cümleleri]. Sen de bana / Biraz güzelliğinden ver. Böylece ikimiz, / Bir roman kahramanı teşkil ederiz."³ Bu durumda, bir kadın için ancak iki adam ideal bir âşık eder mi demeli?

Lacan, kaygı üzerine henüz yayımlanmamış seminerinde, bir erkeğin bir kadını, içinde gizli bir nesne bulunan bir vazo gibi gördüğüne ve vazounun içinde başka bir erkeğin fallusu gizliymiş gibi davrandığına işaret eder. Hayran olduğu bir adamın eski sevgilisine veya babasıyla özdeşleştiği bir kadına âşık olan bir erkek, buna örnek olabilir. Özne kastrasyona maruz kaldıktan sonra, vazoyu nesne a'nın doldurduğuna işaret eder Lacan. Ama nesnenin başka bir yerden gelmesi elzemdir — ancak Öteki'nin arzusu yoluyla oluşur. *Aşk Mektupları*'nda Allen Victoria'ya, öncelikle Roger'ın kız arkadaşı olduğu için âşık olurken, *Cyrano de Bergerac*'ta Cyrano'nun Christian'ı Roxane'in peşine düşsün diye itekleyip sonra da onun yapacağı tüm işi kendisinin üstlenmesi kritik önemdedir. Yani hem Allen hem de Cyrano bir tür baba figürü —hatta bir fallik figür— gibi iş görür; arzuladıkları kişi ile başka bir adam arasında oluşan aşk ilişkisini güvenceye alırlar.

Cinsiyet farkı meselesini işin içine kattığımızda, aşk kaygılarının, öznenin Öteki'nde ondan fazla olan şeye âşık olmasıyla ilgili olduğu gerçeği daha da karmaşıklaşır. Erkek ve dişi öznenin temel sorunu, partnerlerinin kendilerinde gördüğü şeyle ilişki kuramamalarıdır.⁴ Cinsiyetlenme formüllerinde Lacan, hem erkekleri hem de kadınları cezbeden şeyin tam da Öteki'nin aslında sahip olmadığı şey olduğuna işaret eder: Fakat erkek kadında yüce bir nesne arar-

3. A.g.y.; Türkçesi: s. 106-7.

4. Bu noktada Lacan'ın cinsiyetlenme formüllerine, bilhassa da bunların âşıkla ilgili kısmına bakmak gerekiyor. Erkek tarafında, bölünmüş bir özne ile fallusu görürüz. Bölünmüş özneye fallus arasında doğrudan bir ilişki yoktur: Öznenin tek ilişkisi, formüllerin dişi tarafındaki nesne a ile dir. Dişi tarafındaysa üç eleman bulunur: erkek tarafındaki fallusla ve üstü çizili bir Öteki'yle ilişkisi olan, ama formüllerin kendi tarafındaki nesne a ile hiçbir ilişkisi olmayan üstü çizili bir Kadın. Bkz. Jacques Lacan, *On Feminine Sexuality: The Limits of Love and Knowledge (Seminar XX, 1972/3)*, çev. Bruce Fink, New York, Norton, 1998. Ayrıca bkz. *Reading Seminar XX, Lacan's Major Work on Love, Knowledge and Feminine Sexuality*, Susan Barnard ve Bruce Fink (haz.), Albany, NY: SUNY Press, 2002.

ken, kadın erkekte simgesel bir güç arar.

Psikanaliz simgesel gücü fallusla ilişkilendirir, ama erkek tarafında bulduğumuz fallus, erkeği hiç de mutlu edebilecek bir şey değildir, zira kadın tam da bu fallusla ilişki kurmakta olsa da, fallus hiç de erkeğin kontrolünde değildir. Dolayısıyla erkek simgesel işlevini üstlenmeye çalışıp durur, zira kadının kendisinde gördüğü şeyin bu simgesel işlev olduğunu bilir. Ne var ki bu çabasında ister istemez başarısız olur ki bu da kaygı ve ketlenmeye neden olur. Lacan'ın işaret ettiği gibi: "Fallusun umulan yerde, gerektiği yerde, yani genital dolayım düzleminde bulunmayışı, cinselliğin hakikatinin kaygı olmasını açıklar. ... Cinsel olarak beklendiği yerde fallus ancak eksiklik olarak ortaya çıkar, kaygıyla bağlantısı budur."⁵ Erkekler için arzulama şeklini (ki partnerlerinin tarafındaki nesne *a* ile oluşturdukları ilişki açısından hayati önemdedir), kastrasyon tarafından bir eksiklikle damgalanmış oldukları gerçeği koşullar; bu da aynı zamanda fallik işlevlerinin olumsuzlanmış olması demektir. Bu olumsuzlamanın bir sonucu olarak, erkekler yapamamaktan kaygılanır: Tam ihtiyaçları olduğu anda organları onları yarı yolda bırakabilir, başkaları onları iktidarsız bulabilir vs. Erkeğin Âdem'in kaburgasından yapılan Havva mitini bu kaygı yüzünden uydurduğuna işaret eder Lacan; bu mit, sadece bir kaburgası alındıysa, esasta fazla bir eksiği olmadığını düşündürür erkeğe — yani kayıp nesne diye bir şey yoktur ve kadın da erkekten yapılmış bir nesneden ibarettir. Bu mit erkekleri tam olduklarına ikna etme peşindeyse de, kaygılarını yatıştırmayı başaramaz; ki bu kaygı ekseriya tam da arzu nesnesi haline gelen bir kadınla karşılaştıklarında ortaya çıkar.

Lacan'a göre bir erkeğin partnerinde kendi eksiğini —temel kastrasyonunu— bulma umudundan vazgeçmesi hayati bir şeydir. Bu gerçekleşirse, erkek için işler yolunda gider: Kendisinden fallusu alanın Baba olduğunu, yani yasa gereği hadım edilmiş olduğunu düşünerek Ödipal komediye dahil olur. Bu komedi erkeğe ilişkilerinde yardımcı olur; aksi takdirde erkek tüm suçu kendi üstüne alır ve "azılı bir günahkâr" olduğunu düşünür.⁶

5. Jacques Lacan, *Angoisse* (yayımlanmamış seminer), 5 Haziran 1963.

6. A.g.y., 26 Mart 1963.

Peki ya kadının hadım edilme sorunu? Kadın da bölünmüş bir öznedir, dolayısıyla sahip olmadığı nesneyi bulma peşindedir; o da arzu mekanizmasına yakalanmıştır. Ne var ki Lacan'a göre kadınlar söz konusu olduğunda, arzu yapısının içerdiği temel tatminsizlik hadım edilme öncesine aittir: Bir kadın "Oidipus kompleksinde an-neden daha güçlü, daha arzulanır olmanın değil, nesneye sahip olmanın söz konusu olduğunu bilir."⁷ Dolayısıyla bir kadın için nesne a, anneyle ilişkide oluşur. Lacan bir kadının ancak erkeklerin problemlerine dahil olduğu ölçüde hadım edilmeyle ilgilendiğini de iddia etmiştir, ki bu da hadım edilmenin kadın için ikincil bir şey olması demektir. Bunun sonucunda: "Bir kadın için, ilk başta, bizatihi sahip olmadığı şey arzusunun nesnesi haline gelecektir; oysa erkek için arzu nesnesi, başlangıçta, olmadığı şeydir, başarısız olduğu yeredir."⁸ Dolayısıyla bir kadın, bir erkeğin kendisinde gördüğü nesneye sahip olmadığından endişelenir, bu yüzden kendisinde kendisinden daha fazla olanın ne olduğunu merak edip durur; ve bu belirsizlik yüzünden sürekli Öteki'nin arzusunu kurcalar.

Kısacası, bir erkek simgesel rolünü üstlenememekten dolayı, bir kadınsa Öteki'nin arzu nesnesine sahip olmamaktan dolayı travma yaşar. Bazı erkeklerin sıkı sıkıya düzenlenmiş hayatlarını korumakla niye bu kadar meşgul olduğu ve arzularını kıskırtan kadınla karşılaşmaktan niye ürktüğü sorusuna bir yanıt getirir bu. Kendi kendisine dayattığı kurallara tutunmak bir erkeğe, simgesel düzenin tam olduğuna ve kendisine fallik güç vermiş olabileceğine dair en azından geçici bir güvence verir. Ama arzu nesnesine yaklaşmak, bu fantazinin çökmesi ve erkeğin çırılçıplak, asli iktidarsızlığı ve güçsüzlüğü içinde kalması olasılığını doğurur.

Cyrano de Bergerac'a dönersek, bu çıplaklık ve iktidarsızlığının ifşa olmasının tam da Cyrano'nun korktuğu şey olduğunu söyleyebiliriz. Oyunun başında, bir arkadaşına dünyanın en güzel kadını sevdiğini söyler Cyrano: "Dünyanın en güzeli, / En şahanesi, en incesi / En sarışını!.. Afet olduğunu hiç bilmeyen bir afet / Özentisi cilası olmayan bir letafet! / Saç değil gönüllerin tuzağıdır o kâkül; / İçinde aşkın pusu kurduğu beyaz bir gül." Ne var ki sonrasında,

bu kıza ("bu afete") burnu yüzünden yaklaşamayacağını söyler. Bir leydiyle kolkola bir şövalye gördüğünde, aynısını kendisinin de yapabileceğini hayal eder, ama: "Coşarım ve kendimi unuturum. O zaman, / İşte tam o dakika, gözüm ilişir bir an, / Bahçenin duvarına düşen profilime!" Arkadaşının, kadınların aslında onun ince zekâsına bayıldığını, Roxane'ın da düelloyu endişeyle izlediğine göre yüreğinin derinliklerinde onu seviyor olması gerektiğini söyleyerek Cyrano'yu cesaretlendirmesine şöyle yanıt verir: "Ya burnuma gülerse! / O zaman mahvolurum." [Türkçesi: s. 48-51] Erkeklerin yaşadığı kaygılara dair yukarıdaki açıklama ışığında, Cyrano'nun yüzüyle dalga geçilmesinden veya daha kötüsü, burnu yüzünden kendisine gülünmesinden duyduğu korku, fallik gücünün tüm iktidarsızlığı içinde açığa çıkmasından duyduğu kaygı olarak açıklanabilir rahatlıkla. Korkusunun tam da burnunu, yani yutucu nesneyle arasındaki son savunmayı kaybetme korkusu olduğunu da söyleyebiliriz.

Takıntılı özne için, fallik pozisyonunun kadın tarafından desteklendiğini hayal etmesi hayatidir, ama aynı zamanda kadının tehlikeli *jouissance*'ına fazla yaklaşmaması gerekir. Jacques-Alain Miller' in işaret ettiği gibi: "Takıntılı öznenin tüm *jouissance*'ın izah edildiğinden emin olması gerekir; tamamı imlenmelidir. Bu da tüm *jouissance*'ın ölü olması demektir."⁹ Aşk mektubu yazmak, *jouissance*'ı imlemenin bir yoludur. Ama Cyrano başka biri için mektup yazarak, *jouissance* ile herhangi bir karşılaşmaya karşı çifte önlem alır.

Erkekler aşkla ilgili dertlerine ekseriya (arzu nesnesi tarafından yutulup gitmelerini önleyeceği varsayılan) takıntılı ritüellere ve kendi kendilerine dayattıkları kurallara sınıksız sarılarak yanıt veriyorsa şayet, kadınların erkeğin gözünde ne tür bir nesne oldukları sorusuna dair ikilemi, aşkın reddedilmesi ve yerine melankolik kayıtsızlığa gömülmeyle sonuçlanabilir. Umdukları gibi sevilmediklerini fark eden veya bir erkeğin aşk fantazisinin etrafında kurulduğu nesne *a* olmaktan çıktıklarının farkına varan kadınlarda sık sık feragat hamlelerine rastlanmaktadır. *Aşk Mektupları*'nda Victoria,

9. Jacques-Alain Miller, "H2O: Suture in Obsessionality", www.lacan.com/suturef.htm.

yaşadığı ikilemlere geçici bir çözümü hafıza kaybında bulur, ki eski dünyasından bir tür geri çekilme biçimidir bu; *Cyrano de Bergerac*'ta Roxane'ın manastıra kapanması da bir tür feragat olarak anlaşılabilir, ki bu da eski aşk fantazilerine tutunmasını sağlar.

Her iki örnekte de, kadınların partnerlerinin ikiye çıkmasından farkına varmaksızın özel bir keyif alması hayati bir noktadır. Her iki örnekte de âşıklardan bir tanesi, dili iyi kullanamayan iriyarı ve yakışıklı bir genç adamken, diğeri bilakis sözcüklerle arası gayet iyi olan bir baba figürünü andırır. Kadın bir âşık kadar bir baba figürüne de mi ihtiyaç duyar? Ve babalar aslında âşıklar için aşk mektupları mı yazmaktadır gizliden gizliye? Lacan'ın vazo imgesine geri dönersek, *Cyrano* mitinin, erkekler için olduğu kadar kadınlar için de bir fantazi olabileceğini öne sürebiliriz. Erkekler aşk kaygılarıyla baş etmek için diğer erkeklere yazarlık yapıyorsa şayet, kadınlar da hazırda daima daha fazla erkek bulundurarak ve bilhassa bir tür baba figürünü resme dahil ederek kaygılarıyla baş eder.

ARZUNUN KANUNU: SAPKININ DÜŞTÜĞÜ TUZAK

Aşk Mektupları da *Cyrano de Bergerac* da öznenin âşık olmak ve âşık kalmak için bir aracıya ihtiyaç duyduğu fikrini temel alırken, *Arzunun Kanunu* başka bir yöne döner. Burada bir yanda Juan'a körkütük âşık gay bir sinemacı olan Pablo, diğeri yanda Pablo'ya âşık olan genç Antonio vardır. Pablo'nun, ameliyatla kadın olmuş Tina adlı bir de kız kardeşi vardır. Pablo Juan'a aşk mektupları yazar, ama Juan çekimser yanıtlar verir. Hayal kırıklığı yaşayan Pablo, kendi kendisine bir mektup yazar ve bu mektubu, imzalayıp kendisine geri göndermesi talimatıyla birlikte Juan'a gönderir. Mektup gelince Pablo havalara uçar, ama Antonio bu mektubu okuyunca feci kıskanır, Juan'ı arayıp bulur ve öldürür. Yıkılan Pablo, bir araba kazası geçirdikten sonra bir süreliğine hafızasını kaybeder ve Juan'ın katili olduğundan şüphelenilir; bu sırada Antonio, aslında erkek olduğunu bilmediği Tina'ya âşık olur. Filmin sonunda, polis Antonio'nun saklandığı dairenin etrafını çevirmişken, Antonio ve Pablo son bir kez tutkuyla sevişir ve Antonio kendini vurur.

Bu karmaşık hikâyede aşk ve arzudan doğan bir sürü sorunla karşılaşırız. Ama biz Pablo'nun aşk mektuplarına odaklanalım. Pablo, öteki için ne tür bir nesne olmak istediğini biliyordur — bu yüzden, âşığından almak istediği bir aşk mektubu yazar. İmzalı mektup geri geldiğinde, Pablo, Juan'ın kendisini görmek için sabırsızlandığını ve Pablo'nun hayatında neler olup bittiğini merak ettiğini büyük bir keyifle okur. Pablo, Öteki'nin arzusunun ne olduğunu veya Öteki'nin gözünde ne tür bir nesne olduğunu sorgulamaz — bu yüzden histeri veya takıntılı nevroz kategorisi altına girmez. Pablo, kendisine neyin zevk verdiğinden emindir, bu yüzden klinik açıdan, nevrozdan ziyade sapkınlığa yakındır. Nevrotiğin arzuya ilişkin bi-tip tükenmez soruları varken, sapkının bir yanıtı vardır — tatmini bulmuştur ve kendisinin veya Öteki'nin ne istediğinden şüphesi yoktur.

Pablo'nun kendi kendisine aşk mektubu yazmasında sapkınlık emareleri görülebilirken, Antonio'nun Pablo'ya olan saplantısı bir psikoz vakasına işaret etmektedir. Antonio'nun Pablo'ya olan tutkusunu aracı içermeyen bir tutku, yani arzulanan nesneyle dolaysız bir ilişki gibidir.¹⁰ Filmin başında Antonio, Pablo'nun eşcinsel erotizmini resmeden filmini gördükten sonra, sinemanın tuvaletinde mastürbasyon yapar ve filmde geçen "s.k beni, s.k beni" lafını tekrar eder. Çok geçmeden Pablo'yla tanışan Antonio ilk sevişmelerinde kendisini, filmde partnerinin içine girmesini isteyen karakter olarak konumlandırır.¹¹ Antonio bu seks sahnesiyle, filmde görmüş olduğu sahneyi tekrar ediyor gibidir; ancak asıl önemlisi, filmini ilk gördüğü andan itibaren Pablo'nun Antonio için nihai bir arzu nesnesi haline gelmiş olmasıdır. Antonio'nun bu nesneye sahip olmasını önleyecek hiçbir engel yok gibidir. Pablo'nun eski âşığı Juan gibi bir engel ortaya çıktığında, Antonio hemen onu öldürüp ortadan kaldırmaya karar verir. Paul Julian Smith şöyle ilginç bir gözlem yapar:

10. Paul Julian Smith, *Desire Unlimited: The Cinema of Pedro Almodovar*, Londra: Verso, 1994, s. 81.

11. Psikotikler genellikle toplum içinde gayet iyi iş görürler, çünkü çevrelerindeki kişilerin davranışlarını taklit becerileri çok yüksektir. Psikoz hakkında daha fazla bilgi için bkz. Genevieve Morel, *Ambiguités sexuelles: Sexuation et psychose* içinde, Paris: Economica, 2000.

Filmdeki Antonio karakteri geçmiş olmanın bir "boşluk" gibidir — "mutlak ve koşulsuz bir tutku figürü olarak, ... diğer karakterlerin gedik veya 'çatlak'larından yoksundur."¹² Yani Antonio, bir eksiğin nüfuz etmediği ve aynı zamanda kendi arzusu veya Öteki'nin arzusunun da hiçbir sorusu olmayan bir özne gibidir.

Filmde Antonio'nun geçmiş hakkında hiçbir şey öğrenmesek de, onu gözetleyip duran, takıntılı, Alman bir annesi olduğunu görürüz. Antonio, Pablo'nun kendisine yazdığı aşk mektuplarını bir kadının adıyla imzalaması gerektiğinde ısrar eder, çünkü kontrolcü annesinden korkar. Antonio bariz psikoz emareleri gösterdiği için, bu vakada anne ile çocuk arasında hiçbir ayrılma yaşanmadığı —yani simgesel yasanın müdahalesinin gerçekleşmediği— tahmininde bulunulabilir; bu yüzden Antonio işlediği cinayetten dolayı hiçbir suçluluk da hissetmez. Beşinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, psikotiğin hukuki yasaklar konusunda hiçbir kaygısı olmamasının yanı sıra, işlemiş olabileceği herhangi bir suçun doğru bir davranış olduğundan da hiç şüphesi yoktur.

Günümüz aşk ilişkilerinde ne değişmiş olabilir? Siberuzay ve sanal aşkın icadı, geçmişten bildiğimiz saray aşkının mantığını çok da değiştirmemiştir. Gerçi günümüzde, internet üzerinden gönderilen aşk mektuplarının muhatabı olan aşk nesnesi insan bile değil, insani yanıtları taklit eden bir bilgisayardan ibaret olabiliyor, ama salt yazma edimi aşk duygularını hâlâ gayet etkili bir şekilde tetikleyebiliyor. Fakat kurmaca bir kişiye âşık olma fenomeninden daha ilginç olanı, günümüzde pek çok insanın kendi kendisine aşk mektubu gönderiyor olması. Bir kadının, arzuladığı adamda kıskançlık uyandırmak için kendi kendisine bir sevgililer günü kartı yazmasını rahatlıkla anlayabiliriz, ama kendi kendisine başka hiç kimsenin okumayacağı bir e-kart gönderen birini anlamak daha zor. İnsanların kendi kendileriyle kurduğu bu yeni tür iletişim, öznenin yapısında ve bilhassa büyük Öteki'yle ilişkisinde kökünden değişen bir şey olup olmadığı sorusunu doğuruyor.

Gördüğümüz gibi, nevrotik özne Öteki için ne tür bir nesne olduğunu sorgulayıp dururken, sapkın böyle bir ikileme düşmez — Öteki'nin *jouissance*'ının nesnesi olduğundan emindir. Bu kesinlik yüzünden sapkın genellikle analize girmez ve kim olduğuna ve ne istediğine dair soruların yanıtlarını Öteki'nden almaya çalışmaz. Sürekli bu sorularla meşgul olan nevrotiğin ise analiz sonunda, kendisini önceki gibi histerikleştirmede ve Öteki'nden kendi varlığına dair bir söz beklemeyi bıraktığı bir noktaya ulaşması beklenir. Peki ya özne, Öteki'nin arzusuna ilişkin ikilemlerden, kendi kendisine aşk mektupları yazarak kaçınmaya çalışırsa?

Encore seminerinde, aşkın daima bir ölçüde belirsizlik içerdiği ne işaret eder Lacan.¹³ Âşık diğerinde onun sahip olmadığı şeyi — yani Öteki'ndeki eksiği — sevdiği için, özne Öteki'nden asla arzulan bir yanıt alamaz. Lacan daha da ileri gider ve partnerinizin ne yapacağını bilmenin bir aşk emaresi olmadığını öne sürer. Aşk en nihayetinde, Öteki'nde bizi çeken nesne hakkında hiçbir şey bilmeyişimizle ve aynı zamanda Öteki'nin de kendisinde ondan fazla olan bu nesne — birini ona çeken şey — hakkında hiçbir şey bilmeyişiyile bağlantılıdır. Ama günümüzde, aşkın bir parçası olarak gelen bu esas kaygıyı yatıştırmaya çalışıyoruz gibi görünüyor. İnsanlar belirsizlikle uğraşmak istemiyor, bu yüzden ya giderek daha da içe kapanıyor (yani ekseriya ancak partneriyle fiilen hiç karşılaşmamasını sağlayan siber-ilişkileri sürdürebiliyor) ya da Öteki'nden çok net bir yanıt istiyorlar (ve Öteki'nin arzusunu çözmelerini sağlayacağı var-sayılan bir ton kişisel gelişim kitabı satın alıyorlar).

Peki ama, kendi kendilerine aşk mektubu gönderen insanlar söz konusu olduğunda, bir tür genelleşmiş sapkınlıkla mı karşı karşıyayız? *Arzunun Kanunu* örneğinde göstermiş olduğumuz gibi, bir sapkının Öteki için ne tür bir nesne olduğu konusunda hiçbir şüphesi yoktur. Ne var ki, internet üzerinden kendi kendilerine aşk mektubu yazan insanlar göz önüne alındığında, bir sapkınlık vakasıyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyemeyiz. Burada daha ziyade, hâlâ Öteki'nin arzusuna ilişkin sorular sormaya devam eden nevrotikler söz

13. Bkz. Jacques Lacan, *On Feminine Sexuality: The Limits of Love and Knowledge* (Seminar XX, 1972/3), çev. Bruce Fink, New York: Norton, 1998.

konusudur; Öteki yanıt veremediği için de, Öteki'nin arzusunu yorumlayıp onun yerine yanıt vermektedirler. Günümüzde, kendisini daima bilinçli seçimler yapabilen özerk bir rasyonel özne olarak algılayan özne, temel bir eksiğin Öteki'ne damgasını vurduğu gerçeğiyle kolay kolay baş edemiyor gibidir. Öteki'nin bu tutarsızlığıyla uğraşmamak için de, Öteki'nin gözünde kim olduğu sorusunun yanıtını özne kendisi oluşturmakta ve bu yanıtı bilgisayarın "ağızına yerleştirmektedir".

Aşk mektubu yazarken insan habire aşkı uygun bir dille ifade etmeyi bilmediği veya sözcüklerin aşkın derinliğini ifade etmede kifayetsiz kaldığı izlenimine kapılır. Benzer bir ikilem aşk hakkında konuşmak için de geçerlidir tabii. *Aşk Mektupları*'nda Allen, Singleton'a (Victoria) şöyle der: "Şu an söylemek istediklerimi hayatta söyleyemem." Singleton sorar: "Neyi?" ve Allen yanıtlar: "Çok hoş olduğunu söylemek isterdim." Singleton'ın buna yanıtı şöyledir: "Durma söyle. Ben de duymak isterim." Aşkın sözcüklerle tam olarak ifade edilememesi sorunu, Öteki'nin buna uygun bir yanıt verememesi sorunuyla kol kola gider. (Sözün aşka dair başarısızlığından bahsederken, La Rochefoucauld'nun, insanlar ancak aşk hakkında konuşabildiklerinde âşık olurlar şeklindeki meşhur deyişini de unutmamalı. Sözün dışında aşk diye bir şey yoktur.) Ama aşk hakkında uygun bir dille konuşabilmek için tavsiye arayıp duran veya Öteki'nden gelen yanıtlar uydurmaya çalışan insanlar, nihai tavsiyeyi asla bulamayacaklardır elbette.

Sophie Calle'e dönelim tekrar. Calle'in en ilginç sanat projelerinden bir tanesi 1980'lerin başında gerçekleşmiştir. Sanatçı Paris sokaklarında, Paul adlı bir adama ait bir adres defteri bulur. Bu adres defterinde telefon numarası bulunan insanlarla temasa geçerek, bu kişi hakkında öğrenebileceği her şeyi öğrenmeye karar verir. Calle her gün bu insanlardan biriyle buluşur ve bu buluşmalara dair tuttuğu raporlar bir ay boyunca *Libération*'da yayımlanır. İnsanların onunla ilgili hatıralarından yavaş yavaş Paul'ün mesleğini, aşk tutkularını, acayip hayat rutinlerini ve hatta o sırada Norveç'te bir film seminerinde olduğunu öğreniriz. Paris'e dönüp de böyle bir sanat projesinin nesnesi olduğunu öğrenince Paul şok olur ve dergiye çok sert bir yanıt yazar. Projeyi aşırı bir şiddet biçimi olarak görmüştür

— özel hayatına tam bir tecavüz olarak. Ama aynı zamanda, bir belgeselci olarak, başka bir insanın hayatıyla ilgilenirken o insana dışarıdan bakmak —başka insanların onun hakkındaki düşüncelerini ciddiye almak— yerine, daima söz konusu kişiye kulak vermek gerektiğini düşündüğünü de belirtir.

Sophie Calle ile Paul asla bir araya gelmez (en azından sanat projesi süresince). Ama Calle'in Paul hakkındaki yazıları hani neredeyse özel bir tür aşk mektubu olarak anlaşılabilir — kamuya hitap ediyor olsalar da, en nihayetinde bizzat Paul'e hitap etmektedirler. Paul, mektupların çözmeye ve yaklaştırmaya çalıştığı yüce bir cazibe nesnesidir. Ama bu mektuplar başarısız girişimler olmuştur. Bilhas-sa Paul'ün mektuplardan duyduğu rahatsızlık, öznenin asla yazarın umduğu şekilde yanıt veremeyeceğini göstermektedir.

Sophie Calle ile Paul arasındaki ilişki başarısız bir ilişki gibi görünmektedir; ne var ki psikanalizden bildiğimiz gibi, her cinsel ilişkinin kalbinde başarısızlık vardır. Aşk hayatındaki bu başarısızlığın mantığını, paradoksal bir şekilde, Calle'in Paul hakkındaki yazılarından birinde görebiliriz. Calle bir akşam, Paul'ün eski sevgilisi Claire ile buluşur; Claire heyecanla Paul'ün gerçekleştirmek istediği bir film fikrinden bahseder. Şöyle yazar Calle:

Sonra Paul'ün bir fikrinden bahsetti bana, bir görünmez adam uyarlaması: Günün birinde, sürekli ikili oyunlar oynamaktan usanan görünmez adam, bir mağaza vitrinine saklanıp yalnızlığına ağlar. İnsanlar onu görmeden gelip geçer. Ama bir kadın durup onu teselli eder: Kadın kördür. Devamında görünmez adamla kör kadın arasında bir aşk hikâyesi gelişir. Küçük bir tekneyle kaçarlardı. Kendi kendine çekilen kürekleri ve ön tarafta kadını, yüzü ufkta dönük bir şekilde görürüz. Son karedir bu.¹⁴

Sophie Calle ile Paul arasındaki ilişkide, Paul'ün görünmez adam olmak istediği (kamuya ifşa edilmek istemediği), Calle'in ise, Paul hakkında ne yazarsa yazsın, onun özünü "görmeyen" kör kadın olduğu söylenebilir. Ama yine de, görünmez bir adamla kör bir kadın arasındaki ilişkinin aslında ideal bir aşk hikâyesi olabileceğini öne sürerek bitirelim. Görünmez adam, gözleri sağlam olduğundan, kadının güzelliğini takdir edip onda ondan fazla olana kapılabilir. Ay-

14. Bkz. *Libération*, 20 ve 21 Ağustos 1983.

nı zamanda, ne adam kadının kendisini nasıl gördüğü sorusuyla uğraşmak durumunda kalır, ne de kadın gördüğü şeyden hayal kırıklığına uğrar. Cyrano için en iyi çözüm, aşk mektupları gönderen ama kadınların bakışından huzursuz olmayan görünmez bir bilgisayar operatörü olmaktır belki de.¹⁵

15. Böyle bir Cyrano, internette baştan çıkardığı kadınların hayatında epey bir sarsıntı yaratabilir tabii. Afganistan'daki savaş sırasında, Albay Kassem Saleh, internette yazdıklarının büyüüne kapılan birçok kadınla ilişkiye girmişti. Kadınlarla savaş bölgesinden temas kuran, uzun boylu, yakışıklı bir özel kuvvetler subayıydı ve kadınların "kristal bir şampanya kadehi kadar büyüleyici" bulduğu mesajlar yazabiliyordu. Hem bağlanmaktan korkan diğer erkeklerden çok farklı görünüyordu, zira kadınlara hemen evlenme teklif ediyordu, tabii çoktan evli olduğunu unutmuş gibiydi. Bu hikâye günümüz için alışıldık bir şeydir, ama daha paradoksal olanı, bu çevrimiçi Lothario'nun hikâyesi televizyonda açığa çıktığında, ona âşık olan bazı kadınların yasal haklarını aramaya ve çektikleri için bir tür tazminat talep etmeye karar vermesidir. Kadınlardan birinin dediğine göre, "Biz aptal, saf bir grup kadın değiliz. ... Zeki, entelektüel, profesyonel kadınlarız. Sözleriyle bize nasıl kur yaptığını anlatamam size. Bize kendimizi tanrıçalar, peri masallarındaki prensesler, külkedileri gibi hissettirdi. Hepimiz Süpermen'imizi, beyaz ath prensimizi bulmuştuk" (*Independent*, 12 Haziran 2003). Kadınların bugün hâlâ bir Cyrano'ya ihtiyaç duyuyor olması ve birçok erkeğin de, kadınların kendi kendilerine hoş görüldüğü bir ayna yaratmaya razı olması, yasal eyleme temel oluşturur mu? Eğer öyleyse, kırılan aynanın telafisi için nasıl bir tazminat yeterli olur?

ANNELİK KAYGISI

GÜNÜMÜZDE çocuk yetiştirme ve gelişimine yön verme konusunda artık bir uzlaşma olmamasından dolayı, ebeveynliğe ilişkin bir kaygıya tanık olmaktadır. Pek iyi ebeveynlik yapamıyor olma kaygısı ve çocuklarını hayal kırıklığına uğratmaktan duyulan suçluluk, birçok yazara ebeveynlik rehberleri hazırlama yönünde cesaret vermiştir — maalesef birbiriyle sık sık çelişen rehberlerdir bunlar. Bu bölümde kaygılı ebeveynliğin, bebek-katli (infantisit) veya başka tür çocuk istismarlarıyla sonuçlanan uç örneklerine bakacağız. Bu örnekler, eylemlerinden sürekli şüphe duyan, bu yüzden en iyi ebeveynliğin nasıl yapıldığına dair tavsiyeler arayan kaygılı ebeveynler ile bu şüpheden yoksun olan, ama yine de çocuklarının iyiliğinden kaygı duyan ebeveynler arasındaki farkı belirginleştirmeyi sağlayacaktır. İlk türden ebeveynler genellikle nevroz kategorisine girer ve sürekli kendilerine tutarlılık verecek o büyük Öteki'ni ararlar; ikinci türdekiler ise büyük Öteki konusunda bir cehalet içindedir, bu da toplumsal yasaklar konusunda çok daha az endişelenmelerini sağlar. Öznenin bu yasaklar konusunda kaygılanmasının ne kadar önemli olduğunu anlamak için, öncelikle yakınlarda ABD'de meydana gelen son derece çarpıcı bir bebek-katli vakasına bakalım.

20 Haziran 2001'de, Teksaslı son derece dindar bir anne olan Andrea Yates, kocasının işe gitmesini bekler ve kahvaltının ardından, beş çocuğunu küvette teker teker boğar. Sonrasında ölü bedenlerini yatağa yatırır, oğlanların ellerini bebek Mary'nin etrafında ke-

netler ve polisi arar. Komiser muavinine, çocuklarından nefret etmediğini, onlara kızgın olmadığını söyler; doğru bir şekilde gelişemedikleri için öldürmüştür onları. Yates bu eylemin iki yıldır aklında olduğunu açıklar, zira çocuklarına iyi bir anne olmadığını fark etmiştir: "Çocuklarım erdemli değildi. Ben kötü olduğum için tökezlediler. Ben onları böyle yetiştirirken, kurtulmaları imkânsızdı. ... Tökezlemelerindense, boyunlarına bir taş bağlanıp nehre atılsınlar daha iyi. Helak olacaklardı."¹ Hapishanedeki doktorlara, berbat bir anne olduğunu ve çocuklarının ölümünün onlara değil kendisine bir ceza olduğunu söyleyen sesi hiçbir şeyin susturamadığını söyler: "Bu ... bir annenin son merhamet edimiydi."²

Medyada hakkında çıkan haberlerde Andrea, son derece özverili bir anne, çocuklarına evde eğitim veren, özel aile günleri düzenleyen, hasta babasının bakımıyla ilgilenen, akrabaları için yemek pişiren ve alınacak kararlarda kocasına itimat eden, söz dinleyen bir eş olarak tarif edilmiştir. Yates'in ailesi son derece dindardır; tüketim toplumumuzun sonu ve günahkâr annelerin doğurduğu tehlikeler hakkında kıyametçi görüşlere sahip gezici vaiz Michel Woroniecki'nin öğretilerine bağlıdır. Yates'in beş çocuğunun adı da İncil'den alınmadır ve çift, Tanrı ne kadar verirse o kadar çocuk sahibi olmayı ummuştur. Ne var ki işlenen suçun ardından, Andrea Yates'in geçmişinde, her yeni çocukla birlikte daha da kötüleşen ve bilhassa son çocuğun —bebek Mary— doğumunun ardından şiddetlenen psikotik çöküntüler bulunduğu öğrenilmiştir.

Teksas eyaletinde, cinnet geçirme savunmasına ilişkin anlayış son derece dar kapsamlıdır; savcılıktan sadece sanığın doğru ile yanlış arasındaki farkı bilip bilmediğini belirlemesi istenmektedir. Andrea Yates yaptıklarından sonra polisi kendisi aradığı için, eyleminin hukuken yanlışlığının farkında olduğunu savunmak savcılar için kolay olmuştur. Gerek savunma gerekse iddia makamı için birliktelik yapan psikiyatristler bunun ciddi bir psikoz vakası olduğu yönünde tanıklık etmişse de, savcılar tarafından tutulan psikiyatristler, Andrea Yates'in buna rağmen doğru ile yanlış arasındaki far-

1. *Houston Chronicle*, 6 Mart 2002.

2. *Time Magazine*, 20 Ocak 2002.

kı bildiği konusunda ısrar etmişlerdir. Andrea Yates böylece suçlu bulunmuş ve müebbet hapse mahkûm olmuştur.

Yates vakası, anne-çocuk ilişkisine dair çok özgül bir kaygıyı açığa vurmaktadır. Kaygı üzerine erken dönem psikanalitik tartışmaların merkezinde, çocuğun ebeveynleriyle —ilk başta bilhassa anneyle— travmatik ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, doğumun çocuk için kaygı uyandıran ilk olay olduğu varsayılır. Oysa günümüzdeki tartışmaların merkezinde, annelerin doğum esnasında yaşadığı travma bulunmaktadır. Psikiyatri travma-sonrası stres bozukluğunu çocuk doğurma olayıyla bağlantılandırmıştır. Anne için sadece doğum ânı değil, anne olma ediminin ta kendisi travmatiktir. Günümüzün "paranoyak ebeveynlik" kültüründe, bilhassa anne, yeni edindiği simgesel role ilişkin sürekli bir kaygı duyma eğilimindedir ve çocuklarını yetiştirme konusunda "doğru olanı" yapmadığından dolayı suçluluk duymaktadır.

Andrea Yates'in işlediği suç, öznenin yasaya ilişkin kaygısını da anlamamıza yardımcı olabilir: Yates'in çocuklarını öldürmesinin yapılması gereken şey olduğu yönündeki itirafı, nevrotik bir özneye psikotik bir öznenin hukuki yasaklarla ilişkisi arasındaki farkı çözümlememizi sağlayacaktır.

PSIKANALİZ VE SUÇ

Yasa psikotik hakkında doğru/yanlış anlayışı üzerinden hüküm veriyorsa şayet, psikotik bir öznenin neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda hiç şüphesi olmadığını ve mesela işlediği suçun doğru olanı yapmak olduğunda ısrar edebileceğini görüp şaşkına dönebilir. Yasa, öznenin hukuki bağlamda suçlu olduğunu hissetmesine ve yasaya uyup uymadığından da emin olmamasına (yani yasaya göre neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda sürekli tahmin yürütmesine) bel bağlarken, psikotik neyin doğru olduğu konusunda emindir. Psikotiklerin hukuki yasaklara ilişkin hiçbir kaygıları olmaması, onları hukuk düzeninin dışına yerleştirir. Psikanaliz, psikotiklerin cezai suçlar işlemelerinde payı bulunan, yasa hakkındaki bu cehaleti anlamamıza nasıl yardımcı olabilir?

"Normal" bir nevrotik bir özne ile bir psikotiğin gerçeklik algısı çok farklıdır. Nevrotik özne, dünyasını eksiği (gerçeği) kapatan bir fantazi senaryosu biçiminde yapılandırırken, psikozda bu "gerçek" çoğu zaman özneye musallat olan zalim bir ses veya bakış olarak ortaya çıkar ve bunun sonucunda, öznenin gerçeklik algısı kökünden değişir ve hatta paramparça olur. Psikotik genellikle bu zalim ses veya bakıştan kurtulmak için suç işler ve böylece gerçeklik algısını değiştirmeye çalışır. Psikotiğin kimi zaman başka bir özneyi tehlike kaynağı olarak algılaması son derece zalim cezai bir suçla yola açabilir.

Önce başka bir insanın özne için niye tehlike olarak algılanabileceği üstünde duralım. Psikanaliz, hem başka bir insanı hem de dil olarak Öteki'ni yani toplumsal simgesel düzeni içeren Öteki nosyonuna başvurur. Freud başkalarıyla karşılaşmanın, bilhassa da ebeveynlerle karşılaşmaların özne için niye travmatik olabildiği sorusuyla ilgilenmiş, Lacan ise olası travmaların yapısal nedenlerine yönelmiştir. Dil olarak Öteki'yle karşılaşma, Lacan'ın *troumatisme* diye adlandırdığı özel bir tür travmaya neden olur. Fransızca *trou* sözcüğü, gedik, eksik ve delik nosyonlarını içerir. Dolayısıyla Öteki'yle karşılaşmasında özne tam da Öteki'ndeki eksikle problem yaşar — yani Öteki'nin tam olmayıp tutarsız oluşuyla.

Gelgelelim, Öteki'yle bu karşılaşmada iki tür dehşet vardır. Bir yandan özne Öteki'nin tutarsızlığından dehşete kapılır ki bu da yasayla ilişkisini özel bir şekilde etkiler. (Mesela nevrotik özne, otoritelerin güçsüzlüğünden, yasaların tutarsızlığından yakınıp durur ve direksiyonda kimse yokmuş gibi görüldüğünden, güvensiz hisseder.) Ama diğer yandan, özne ekseriya keyfini ondan çalan bir Öteki bulunduğu izlenimine kapılır — yani sanki bir yerlerde güçlü bir otorite vardır.

Özne, dil olarak Öteki'yle ilişkisinde bir şey kaybeder. Psikanaliz doğumu başından beri öznenin bu kayıpla ilk karşılaşması olan travmatik bir süreç olarak görmüştür. Söz konusu kayıp, anne rahmindeki güvenliğin ve vücudun hayati bir parçasının — plasentanın — kaybı olarak da algılanabilir. Erken dönem kaygı teorisi, kaygının fiziksel doğum ânında mı ortaya çıktığı sorusuyla epey ilgilenmiştir. Mesela Otto Rank'a göre doğum, özne için ilk travmatik kay-

gı uyandırıcı deneyimi sunar.³ Freud bu teoriye, doğum ânında öznenin henüz nesne kaybı sorunuyla meşgul olmadığına işaret ederek itiraz eder — ona göre bu ancak daha sonra, anneyle veya başka bir ilk bakıcıyla ilişkide ortaya çıkar.⁴

Lacan, öznenin dünyaya gelirken karşılaştığı kaybı yapısal bir kayıp olarak görür. Dil özneye damgasını vurduğunda, özne bir eksiklikle damgalanmış olur ve bu salt simgesel bir kayıp olsa da, özne bunu ekseriya bir et parçasının kaybı biçiminde algılar. Ya da özne simgesel düzene girerken, Lacan'ın deyişiyle, etinden bir parçayı kazıyıp atıyor gibidir.⁵

Daha önce belirttiğim gibi, melankolik özne eksiği kayıpla karıştırır ve kayıp nesneye melankolik bir bağlılıkta ısrar ederek, özneye damgasını vuran eksiklik sorununa özel bir "çözüm" bulur. Bunun bir örneği, doğum yaptıktan sonra eksiğiyle başa çıkamayıp derin bir melankoliye kapılan bir anne olabilir; ama psikoz vakalarında, özne bir eksikle damgalanmış değildir, bu yüzden annenin krizi burada başka bir mantık izler. Psikozda özne kayıp yüzünden değil, eziyet eden korkunç bir failin ortaya çıkışından dolayı kaygı hisseder.

Bir nevrotik çoğu zaman bir nesnenin kaybı veya eksiğin yerine rahatsız edici bir nesnenin ortaya çıkışıyla kaygı hissederken, psikotik için kaygı çabucak paranoyaya dönüşür — nesne tehditkâr,

3. Bkz. Otto Rank, *The Trauma of Birth*, Londra: K. Paul, Trench, Trubner, 1929; Türkçesi: *Doğum Travması*, çev. Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis, 2001. Rank, öznenin sonraki tüm kaygı nöbetlerini, doğum travmasıyla baş etme çabası olarak görür.

4. Bkz. Freud, "Inhibitions, Symptoms and Anxiety". Freud, *Rüyaların Yorumu* (SE cilt 4 ve 5), *Psikanalize Giriş Dersleri* (SE 15 ve 16) ve hatta *Ego ve İd* (SE 19) gibi daha erken metinlerinde, doğumun ilk büyük kaygı durumu olduğuna şöyle bir değinir, ama "Ketlemeler, Semptomlar ve Kaygı"da, Rank'a köklü bir eleştirisi getirir.

5. Özne bu et parçasını çoğu zaman başka birinden alma yoluyla geri almaya çalışır. Mesela bazı suçlardan sonra fail, kurbanından bir parça koparır, hatta kimi zaman bunu saklar. Kurbanın kafa derisini ve hatta kalbini çıkarıp almak, birçok kültürde şiddet içeren karşılaşmaların bir parçası olmuştur. Yakın tarihli savaşlarda bile, galipler çoğu zaman düşmanlarından bir hatıra almaktadır — vücutlarından bir parça veya simgesel bir hatıra biçiminde (mücevher, cüzdan, günlük). Bu tür jestlerle, kendisinde eksik olanı geri almaya çalışıyor gibidir.

zulmedici bir nesne halini alır. Andrea Yates için bu zulmedici fail, Şeytan olmuştur. (Şeytan tarafından ele geçirildiğini kanıtlamak için doktorlara kafasını kazımalarını söyler, böylece kafa derisindeki 666 rakamını —Deccal'in işareti— görebileceklerdir. Saçının bir taç şeklinde kırpılmasını da istemiştir, ki bu da İsa tarafından kurtarılmaya çalışılması olarak anlaşılmıştır.) Daha önce kendini öldürme yoluyla Şeytan'dan kurtulmaya çalışmış ama başarısız olmuştur. Sonrasında, çocuklarını cehennem ateşi ve azabından kurtarmanın tek yolunun, ergenlik çağına ulaşmadan onları öldürmek olduğuna karar vermiştir.

Öznenin kaygısını besleyen bu korkunç nesneyle arasındaki özel ilişki, bebek-katli vakalarının birbirinden ne kadar farklı olabileceğini anlamamızı sağlayabilir. Andrea Yates çocuklarından değil Şeytan'dan kurtulmaya çalışırken (çocuklarını öldürerek onlara cennette yeryüzündekinden daha iyi bir yer sağladığına yürekten inanıyordur), başka anneler çocuklarını, kendilerine dair algılarına bir engel oluşturdıkları için öldürebilir.

ANNENİN ARKASINDA BİR KADIN KEŞFETME YOLU OLARAK BEBEK-KATLI

Bebek-katli suçuyla ve bir annenin çocuklarına uygulayabildiği korkunç şiddet biçimleriyle karşı karşıya gelen insanlarda, Medea'nın sarsıcı hikâyesinin tekrar edip durduğu hissi oluşabilir. Oidipus'un baba-katli ve ensesti, Medea'nın işlediği suçun yanında solda sıfır kalır; üstelik Oidipus cehalet içinde suç işlerken, Medea'nın eylemleri hesaplıdır — çocuklarını kurban etmesinin İason'u nasıl derinden yaralayacağını bilir. Yaptıklarını öğrenince dehşete kapılan Oidipus kendisini kör eder, oysa Medea'da pişmanlıktan eser yok gibidir. Günümüzde de bebek-katli örneklerinin en sarsıcı olanları, annenin eylemden sonra hiçbir suçluluk duygusu göstermediği vakalardır.

1994'te iki oğlu içindeyken arabasını göle batıran Susan Smith vakasında, çocuğun Medea tarzı kurban edilişini görmekteyiz. Smith on gün boyunca, güya siyahi bir adam çocuklarını kaçırdığı için peşışan olan bir anne rolü oynamıştır. Suçunu itiraf etmesinin ardın-

dan eyleminin dehşeti daha da anlaşılabilir hale gelir; zira patronunun oğlunun aşkını güvenceye almak için çocuklarından kurtulmaya çalışmıştır, erkeklerin çekici bulabileceği bir parça dişiliği geri kazanmak için anneliği terk etmek istemiştir adeta.⁶ Bu eylemi nasıl anlayabiliriz?

Freud'a göre annelik, kadınların nihayet bir şeye —kendilerini tamamlayacak bir çocuğa— sahip olarak eksiklerinin üstesinden gelebilme yollarından biriydi. Ne var ki Lacan, özneye damgasını vuran eksiği hiçbir nesnenin dolduramayacağı ve anneliğin kadınların bölünmüş bir özne olmaktan doğan ikilemlerine hiçbir çözüm sunmadığında ısrar etmiştir. Hatta bazı kadınlar için annelik, bir parça *jouissance*'tan vazgeçtikleri hissini doğurup, kendilerini annelik pozisyonundan uzaklaştırarak "gerçek kadın" pozisyonunu yeniden elde etmeye çalışmalarına yol açabilmektedir. Bir anne sahiplik pozisyonunda diretirken, "gerçek bir kadın" eksiğini açığa vurur ve sahip olduklarını feda etmeye hazırdır.⁷

Medea'nın hikâyesi, hem kocasının en çok değer verdiği şeyi elinden alıp onu yaralamak, hem de erkeğinin gözünde bir anne değil bir kadın olarak görülmek için en kıymetli varlığından vazgeçen bir kadının trajik hikâyesidir. Ama Jacques-Alain Miller'in belirttiği gibi, kadınların bu sahip-olmama pozisyonunda diretme —yani eksiklerini benimseme ve böylece gerçek bir kadın gibi görünme— girişimi başka biçimler de alabilir. "Bir kadının bir erkeğe, bedeni, ruhu ve sahip oldukları bakımından verebildiği ödünlerin bir sınırı yok gibidir. "Ödün" burada vazgeçmek demektir. Bu da, her kadının sahip-olmama noktasına kadar gidebileceği ve sahip-olmama yo-

6. Bir erkeğin çocuklarını öldürmesi, çoğu zaman ya psikotik olmasıyla ya da alkol veya uyuşturucu etkisi altında olmasıyla açıklanırken, kadınlar böyle bir eylem gerçekleştirdiğinde, yasa çoğu zaman böyle açıklamalar aramıyor gibidir. Kadınlar böyle suçlar işlediğinde en ürkütücü olan, eylemlerini meşrulaştırmak için herhangi bir çaba göstermiyor olmaları gibidir. Çocuklarını öldüren erkekler çoğunlukla eşlerini de öldürmektedir.

7. Bkz. Jacques-Alain Miller, "On Semblances in the Relation Between the Sexes", *Sexuation* içinde, Renata Salecl (haz.), Durham: Duke University Press, 2000, s. 18.

8. Miller, kilisenin gerçek kadınları psikanalizden önce keşfetmiş olduğu şeklinde nükteli bir gözlemlerde bulunur: "Kilise onlarda bir tehdit görmüş ve bir çö-

luyla kadın olabileceği anlamına gelir."⁸

Eksiklerini (yani sahip-olmayı) benimseyebilen kadınların aksine, erkekler sahiplikten çok daha fazla çeker. Bazı erkekler bir şey kaybedeceklerinden korkup durur ve bunun sonucunda davranışlarında kadınlardan çok daha temkinli olabilirler. Son bölümde gördüğümüz gibi, Cyrano böyle bir erkektir: biri burnuyla dalga geçecek olursa statü kaybedeceğinden korkan, bu yüzden de sevdiği kadına fazla yaklaşmak istemeyen bir erkek.

Susan Smith "gerçek bir kadın" olarak algılanmak için varlığını feda etmeye hazır gibidir. Medea'nın aksine Susan Smith, eski kocasının en çok değer verdiği şeyi elinden alarak ona zarar vermek istiyor değildir; daha ziyade, erkek arkadaşına baştan çıkarıcı görünmekle ilgileniyor gibidir. Annelik imgesinden öylesine rahatsız görünmektedir ki, içindeki gerçek dişiliği açığa çıkarmadıkça yeni sevgilisinin kendisini arzulamayabileceğini düşünmektedir.⁹

Andrea Yates'in işlediği suçun Susan Smith'inkinden farkı nedir? Andrea Yates'in, Susan Smith gibi dişiliğiyle ilgili böyle histerik ikilemleri olmamış olsa da, geçirdiği psikotik deliriyum yine de anneliğe denk düşüyordu. Yates dördüncü çocuğunun doğumunun ardından ciddi psikolojik problemler yaşamaya başlamıştı. Bu dönemde gittikçe daha çok içine kapanmıştı: "Tüm gün yataktan çıkmıyor, kaşıya kaşıya kafa derisinde saç bırakmıyor ve burnundaki yaraları koparıyordu. Bazen de tamamen suskun kalıp tırnaklarıyla kol ve bacaklarına çentikler atıyordu."¹⁰ Hayaller görüyor, sesler duyuyordu. "Şöyle emirler işitiyordu: 'Bir bıçak al! Bir bıçak al!'" Bıçak ve bıçaklanan kişiden oluşan bu imgeyi ilk kez ilk çocuğunun

---

züm geliştirmiştir: onları Tanrı'yla evlendirmek." Bu kadınlar, hayat boyu itaat, yoksulluk ve iffet yemini eden kadınlardır. Bu noktada, dişil sahip-olmama, dişil *jouissance*'ı meydana getiriyormuş gibi görünen yeminlerle bir araya gelir: "Hiçbir erkeğin bu *jouissance* düzeyinde olamayacağını ve burada Tanrı'dan daha azının yetmeyeceğini açığa vururlar" (a.g.y., s. 23).

9. Susan Smith'in geçmişinde cinsel taciz kadar, hayatında otoriteyi temsil eder görünen erkeklerle muhtelif cinsel ilişkiler de vardır; bu da kurban rolü ile baştan çıkarıcı rolü arasında gidip geliyor görünen cinselliği hakkında birçok soru doğurmaktadır elbette. Cezasını çekmeye başladığı hapishanede de iki gardiyanla cinsel ilişkiye girmiştir.

10. *Time Magazine*, 28 Ocak 2002.

doğumundan sonra görmüş, dördüncü çocuğun ardından aynı imgeyi bu kez kanlı sonuçlarıyla birlikte görmüştü. Sonrasında kısa bir süre bir psikiyatrist tarafından tedavi edilmiş, psikiyatristin yazdığı anti-psikotik ilaç enjeksiyonlarını "hakikat serumu" olarak algılamış ve kontrolünü kaybetmesine yol açmalarından nefret etmişti. Zulmedici seslerden kurtulmak için başarısız bir intihar girişiminde bulunmuştu.¹¹

Andrea Yates'in hayatında çok önemli iki bağıllığı vardı: ilki hasta babasına, ikincisiyse uç noktadaki dini görüşlerini kimi zaman özel mektuplarla Andrea'ya ileten gezgin vaiz Michel Woroniecki'ye olan bağıllığı. Bu mektuplardan birinde, "kadının rolü ... Havva'nın günahından türemiştir" ve kötü annelerden kötü çocuklar çıkar," diye yazmıştı. Babasının ölümünden sonra Andrea'nın durumu da hızla kötüleşmişti: "İncil'e gömülmüştü. ... Bebek Mary'yi sürekli kucağında tutuyor, ama emzirmiyordu. Konuşmayı bırakmıştı. Günlerce sıvı almıyordu. Yine kafasını kazırcasına kaşımaya başlamıştı."¹² Anti-psikotik ilaçlar aldığı bir hastanede kısa bir süre yattıktan sonra, psikiyatristin iyimser tavsiyesiyle taburcu olmuştu: "Olumlu şeyler düşün." Psikiyatristlerle yapılan görüşmede sadece Rusty konuşmuştu; Andrea suskunluğunu bozmak istediğine dair hiçbir emare göstermeyen sessiz bir kadındı sadece.

Yates'i değerlendiren kişi bir psikanalist olsaydı şayet, eyleminde payı olduğu anlaşılan bir dizi unsura bakardı. Örneğin babasının ölümünün ardından akıl sağlığının iyice kötüleşmiş olması manidardır. Baba hakkında, depresyon ve Alzheimer hastalığından mustarip olduğu dışında pek bir şey bilmiyoruz. Ayrıca Yates'in erkek kardeşlerinden birinin bipolar bozukluktan mustarip olduğu ve aile genelinde rapor edilmiş başka akıl hastalığı vakaları da bulunduğu bildirilmiştir. Andrea'nın eylemiyle ilgili olarak, son çocuğun cinsiyetinin Andrea için özel bir önemi olup olmadığı da sorgulanmalıdır. Kocasının anlattığına göre, önce bir basketbol takımı kuracak

11. İntihar teşebbüsünü psikoloğuna açıklarken, intiharın onun için hayallerin ve seslerin götürdüğü yerden uzaklaşma yolu olduğunu öne sürmüştü: "Birini inciteceğimden korkuyordum. Kendi hayatımı sona erdirip bunu önlemenin daha iyi olacağını düşündüm" (a.g.y.).

12. A.g.y.

kadar oğlan çocuğu, sonra belki bir kız umuyorlarmış. Kız doğurmuş olması Andrea'yı herhangi bir şekilde etkilemiş midir? Hapishane psikiyatristlerinden biriyle konuşmasında Yates, kehanetin gerçekleşmesi için sadece Mary'yi kurban etmenin de yeterli olabileceğini belirtmiştir.¹³ Neden sadece kızı kurban etmediğine pişman olmuştur? Andrea ile akıl hocası Michael Woroniecki arasındaki aktarımsal ilişkiye de bakmak gerekir; Woroniecki halka vaazlarında, "tüm dünyanın cehenneme gideceğini", "kitlelerin cehenneme gideceğini" söyler ve "sizin o kendinize odaklı küçük, bencil, varlıklı dünyanız Tanrı'nın umrunda bile değil" der.¹⁴ Psikanalizde, "*folie à deux*" diye bir şeyin var olabildiği gayet iyi bilinmektedir — bir kişinin diğerinin eylemini taklit ettiği bir delilik biçimi. Ne var ki Woroniecki'nin kendisi, Yates'in taklit ettiği bir eylemde bulunmamıştır; üstelik Woroniecki'nin de sanrılı olması gayet muhtemel olsa da, Yates'le arasındaki fark, sanrılarını "toplumsallaştırabilmiş" olması, yani bunlardan özgül bir din oluşturmuş olmasıdır.

Amerika'daki kadın örgütleri ve kadın ünlüler, Yates vakasını, annelerin yalıtılmışlığı, stresi ve yalnızlığı hakkında kamuoyu farkındalığını artırmak ve böylece kamuoyunun bağrına bastığı, hayatı çocuklarının etrafında dönen özverili anne imgesinin öteki yüzünü göstermeye çalışmak için bir fırsat bilmişlerdir. Böylece açık bir psikoz vakası, kamuoyunun bağrına bastığı annelik imgesinin patolojik yüzünü (ve "normal" annelerin dahi çocuklarına yönelik tutumlarındaki çelişkiyi) ifşa etmiştir.

Bazı feministler Andrea Yates'i korkunç bir semptom olarak görmüştür: muhafazakâr ideolojinin karanlık yüzünün aniden yüzeye çıktığı ve Tanrı korkusuna dayalı köktendincilikle birleşen korumacı özverili anne sevgisinin en dehşet verici şiddeti doğurduğu bir semptom. Ne var ki, kadınlar hakkındaki köktenci dini görüşlerin eleştirisini yaparken ve anneliğin getirdiği stresi ifşa ederken, Yates'in eylemini muhafazakâr ideolojinin kışkırttığı bir şey olarak görmek yine de yanlış olur. Psikanaliz, ortada henüz tam gelişmiş bir psikoz olmasa da, daha önceden var olan psikotik bir yapının

13. *Houston Chronicle*, 6 Mart 2002.

14. "Yates' Preacher Warned of Hellfire", aktarıldığı yer *ABCNews.com* (www.beliefnet.com/story/103/story_10342.html).

yokluğunda, dışsal bir olay veya ideolojinin bir öznenin psikoza yuvarlanmasına neden olamayacağı noktasında çok nettir.

Bir ideoloji, mesela Andrea Yates vakasında Hristiyan kökten-dinciliği, niye özneyi psikoza itemez peki? Öncelikle psikotiğin normal toplumsal ilişkilerin dışında, yani aynı zamanda yasanın dışında durduğunu belirtmemiz gerekiyor. Yetişmesinde simgesel yasa işlerlikte olmadığı için, psikotik özneye bir eksik damgasını vurmuş değildir ve Öteki'nin eksik olmasından da rahatsızlık duymaz. Bu yüzden psikotik öznenin yasayla dışsal bir ilişkisi vardır — yasanın tutarlı ve adil olup olmadığını sorgulayıp duran histeriğin aksine, psikotiğin böyle şüpheleri yoktur. Psikotik özne bölünmüş değildir ve dolayısıyla hiçbir şüphe belirtisi göstermez — o "bilir". Psikotikler son derece dindar görünebilirler, ama aslında inançlı değildirler, çünkü kendi yanıtlarını üretirler. Tanrı'nın ne istediği, Tanrı tarafından nasıl yargılanacakları vs. konusunda pek çok şüphesi olan histeriklerin aksine, psikotikler emindir — Tanrı'nın mesajının ne olduğunu bilirler. Psikotiklerin pozisyonunda belli bir masumiyet vardır — iş başında olan ve onlara eziyet eden, düşüncelerini kontrol eden vs. daima Öteki'dir.

Andrea Yates'in çocuklarını niye öldürdüğüne dair açıklaması, bu tür bir psikotik eminliği dışı vurmaktadır. Çocuklarını korumaya çalıştığı şeytani tehlike hakkında hiçbir şüphe emaresi göstermez. Yaptığından hiçbir pişmanlık duymaz ve suçunu kabul ettiğinde bile, bunu bir masumiyet ifadesiyle yapar — kendisini, şeytani düşman biçimindeki asıl tehlikeden kurtulmaya çalışan kötü bir ane olarak algılar.

Yates'in polisi arayıp sakın sakın suçunu itiraf etmesi medyayı şaşırtmıştır. Psikotiğin yasayla dışsal ilişkisi ışığında, bu hareketin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Psikotik özne yasayı pekâlâ bilebilir, ama toplumsal yasakları nevrotikle aynı şekilde içselleştirmez; nevrotik, yasanın neye izin verip neye vermediğini sorgulayıp durabilir, hiç işlemediği "suçlar"dan aşırı suçluluk duyabilir, hatta yasanın kendisini bulup bulamayacağını sınamak için bir suç bile işleyebilir. Psikotik özneyse yasanın tutarlı olup olmadığını çözmeye çalışmayıp, yasaya kendi iç benliğine dokunmayan dışsal bir mekanizma muamelesi yapar.

Dolayısıyla bir öznenin yasayla ilişkisi bakımından, nevroz, sapkınlık ve psikoz vakalarında net farklar görülebilir. Bir eksiğin damgasını vurduğu (yani hadım edilmiş) olan nevrotiğin yasanın tutarlılığı konusunda şüpheleri vardır, dış yasaklar kadar üstben karşısında da suçluluk hisseder; sapkın ise tam olarak yerleşmemiş olan kastrasyonu tamamlamak amacıyla çoğunlukla yasayı kendisi uygulamaya çalışır. Metresiyle sözleşme yapıp cezalandırılmak isteyen bir mazoşist buna iyi bir örnek olabilir. Sapkın çoğu zaman bir suç da işler ve sonrasında yasanın kendisini yakalamasına izin verir; bu hareketiyle yasayı işler kılmaya çalışıyordur adeta.¹⁵ Psikotik özneyse nevrotik gibi suçluluk duygusunu hafifletmek için veya sapkının gibi yasayı işler kılmak için ceza aranmaz. Psikotik özne yasa konusunda cahildir, ki bu da yine eylemlerini nihai bir masumiyet pozisyonundan gerçekleştirdiğini ve yasanın cezalandırıcı gücünden korkmadığını gösterir. Yasayı, diğer zulmedici güçlerle savaşmasında kendisine yardımcı olacak bir otorite olarak algılayabilir pekâlâ — tıpkı Andrea Yates gibi. Yates'in bir noktada hapishane psikiyatristine, "Cezalandırılmayı hak ediyorum. Suçluyum,"¹⁶ dediği söylene de, suçluluğu hukuki öldürme yasağına ilişkin olmayıp Tanrı önünde suçluluktur. Devlet onaylı şeytan çıkarmaya güçlü bir inancı olan Yates, George Bush'u, kendisini cezalandırıp Şeytan'ın pençelerinden çekip alacak bir kurtarıcı olarak görmüştür. Kutsal Kitap'ta hükümetin Tanrı'nın bir temsilcisi olduğu öğretildiği için, devlet tarafından gerçekleştirilen infazın, onu içindeki kötülükten kurtaracağını düşünmüştür.

DİN VE PSİKOZ

Andrea Yates vakası halkı bilhassa rahatsız etmiştir, zira sevgi dolu bir annenin nasıl olup da çocuklarını öldürebildiğini anlamak güçtür. Bu olayda huzursuz edici bir diğer etmen de dinin oynadığı roldür. Duruşma esnasında Yates'in deli ilan edilmesinin bekleneme-

15. Bu nokta hakkında daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Renata Salecl, *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism After the Fall of Socialism* içinde, Londra: Routledge, 1994.

16. *The New York Times*, 24 Şubat 2002.

yeceğini öngören yorumcuların çoğu, bu iddialarını, Amerika gibi son derece dindar bir ülkede halkın, dini duyguları hezeyan olarak algılamakta büyük zorluk yaşayacak olmasına dayandırmıştır.¹⁷

Bu bakımdan, Yates'in ruh hali hakkındaki hukuki tartışmada, standart M'Naghten testine yöneltilen o eski eleştiriye başvurulmamış olması şaşırtıcı değildir. M'Naghten testi, dini sanrılardan mustarip olan bir sanığın doğru ile yanlış arasındaki farkı anlayıp anlamadığına hukuk tarafından nasıl karar verilebileceğine ilişkindir. Bu soru, dini sanrılarının deliliğe kanıt oluşturup oluşturamayacağı hususuna dokunur. Daha 1915'te Amerikalı avukatlar, Tanrı'nın ona öldür dediğini iddia eden bir sanığa nasıl yanıt verilmesi gerektiğini tartışmışlardır. Tanrı öyle söylediği için karısını öldürdüğünü iddia eden bir adamın davasında, Yargıç Benjamin Cardozo "ilahi emir doktrini" denilen bir şey formüle etmiştir. Bu doktrin M'Naghten testini eleştirir, zira test bir kişinin sadece hukuki doğru ile yanlış arasındaki farkı bilip bilmediğini sormakta, ahlaki doğru ile yanlış ayırıp ayıramadığını ise sormamaktadır. Cardozo şöyle bir örnek verir:

Bir kadın özveriyle bağlı olduğu bebeğini öldürdü. Eyleminin doğasını ve niteliğini biliyor; yasaya aykırı olduğunu biliyor; ama Tanrı'nın kendisine görüldüğü ve kurban istediği gibi çılgin bir sanrıdan esinlenmiş.

Cardozo'ya göre, kanunun anlamı çerçevesinde, annenin yaptığının yanlış olduğunu bildiğini söylemek saçmadır.

Amerikan yargı tarihinde Yargıç Cardozo neredeyse bir aziz gibidir; zira erdem ve hayırseverliğin ete kemiğe bürünmüş hali olarak görülmüş, sık sık Aziz Pavlus, Assisili Francesco ve Thomas

17. Duruşma sırasında dinin etkisi çok bariz bir hale gelmiştir. Yates'in doğruyu yanlıştan ayırabildiğini göstermek için savcılar tarafından tutulan psiyatrist Dr. Park Diaz, Yates'in, "çocuklarını cehennemden kurtardığına inanan sevgi dolu bir anneden beklenecek" şeyleri yapmadığı yönünde kanaat bildirmiştir. "Onlara İsa'yla ya da Tanrı'yla birlikte olacaklarını söylememiş. Teskin edici edici laflar etmemiş" (*Houston Chronicle*, 8 Mart 2002).

Dr. Diaz ayrıca Yates'in, işlediği suçta *Law and Order* dizisinin, çocuklarını boğup delilik sebebiyle beraat eden bir kadınla ilgili bir bölümünden esinlendiğini belirtmiş ve savunma makamı da bu ifadeye işaret etmiştir. Ne var ki Yates'in mahkûm edilmesinden birkaç gün sonra, böyle bir bölüm olmadığı anlaşılmıştır (*Houston Chronicle*, 4 Nisan 2002).

More'a benzetilmiştir. Yargıcın yukarıdaki örnekten çıkardığı sonuca göre, böyle bir bebek-katli vakası sanığın deli olduğu karar vermek için en kuvvetli delili sunmaktadır ve sanığa cezai sorumluluk vermek mantığa aykırı olacaktır. Yani Cardozo'nun anlayışına göre, bir sanık eyleminin hukuken yanlış olduğunu pekâlâ bilebilir, ama dini sanrılar yüzünden yaptığıнын ahlaken doğru olduğunu düşünüyorsa şayet, yasa önünde deli olduğuna karar verilmelidir. Cardozo'nun sevgi dolu ebeveyn örneğine dayanan bu ilahi emir doktrinine nadiren başvurulmuş, başvurulduğunda da sonuç nadiren başarılı olmuştur. Kimileri bunu, "Tanrı'dan çocuklarını kurban etmelerini isteyen bir buyruk işiten ve buna itaat eden özverili annelerin veya sevgi dolu babaların sayısının pek fazla olmamasının" kanıtı olarak görmüştür.¹⁸ Gelgelelim, Andrea Yates vakası, Cardozo'nun M'Naghten'a yönelttiği eleştirinin o kadar çabuk unutulmaması gerektiğini göstermektedir.

PSİKOTİK SEVGİ

Bir annenin çocuğuyla ilişkisi çoğu kez belli bir fantazi senaryosu içerir ve annenin arzusu bu senaryo yoluyla dolayımlanır. Anne çocuğunu bu fantazi yardımıyla sever — çocuğunda ondan fazla olan şey (nesne *a*, özneye damgasını vuran eksiğin dublörü olan nesne) etrafında bir hikâyeye, bir senaryo oluşturur. Psikozda bu fantazi senaryosu mevcut değildir: Burada nesne *a* simgeselden dışlanmamış olduğu için, eksiğini örten herhangi bir fantazi oluşturulmaz. İşte bu yüzden, Öteki'ndeki eksiğin yerine geçen ve bu haliyle erişilmez olan nesne, psikozda kendini gerçek olarak gösterir. Bu nesne çocuğun bedeninde aniden somutlaştığında, anne bu nesneyle arasında doğrudan bir ilişki olduğunu hissedebilir.

Çocukların bu şekilde yok edilmesi ile sevgi arasında nasıl bir ilişki vardır? Lacan'ın sevgi/aşk hakkındaki meşhur deyişi şöyledir: "Seni seviyorum, ama bir şekilde sende senden fazla olan bir şeyi —*objet petit a*— sevdiğim için seni parçalıyorum."¹⁹ Her sevgi,

18. Bkz. Grant H. Morris ve Ansar Haroun, MD, "'God Told Me to Kill': Religion or Delusion", *San Diego Law Review*, 38: 973 (1999), s. 1008.

öznenin bu "ötekinde ondan fazla olan şey" etrafında oluşturduğu fantazi yapısına ilişkindir. Ama nevrotik bir özne gerek Öteki'ndeki yüce şeyin doğasına, gerekse Öteki'nin ne istediğine ve Öteki'nin gözüne nasıl görüldüğüne dair sorularla kendisini histerikleştirirken, psikotik özne böyle ikilemlere düşmez. Nevrotik bir anne kendi kendine, çocuklarının ne istediğini, doğru olanı yapıp yapmadığını, iyi bir anne olup olmadığını, toplumun kendisini nasıl algıladığını vs. sorup durabilir. Buna karşılık, psikotik bir annenin böyle şüpheleri yoktur — o emindir. Andrea Yates kötü bir anne olduğunu bilir, dolayısıyla çocuklarını kendisinden koruması gerekmektedir.

Bir psikotiğin sevgisinde ne olur? Psikotik sevebilir mi? Bir bakıma, her âşık olma ediminde bir tutam sanrı vardır. İlk vurulma anları çoğu kez bir tür deliriyum gibi yaşanır; özne Öteki'ni yüceltir ve nesne *a*'ya sahip birisi olarak algılar. Ne var ki nevrotik için bu hezeyanlı duruma şu gibi sorular eşlik eder: "O beni nasıl görüyor?" veya "Ben onun için neyim?" — ama bir psikotik, tam da Öteki'ndeki nesne *a* ile arasındaki özel ilişkiyi sürdürür. Psikozda, simgeselden dışlanmamış olduğu için geri dönen bu nesne, psikotiğin partneri haline gelir. Psikotik deliriyumda, simgesel düzen veya başka bir insan manasındaki Öteki, kimliğini kaybeder ve zulmeden bir ses veya bakış şeklinde hayaletimsi bir imgeye bürünür. Yani zulmedici, simgeselin dolayımı olmaksızın, sadece saldırganlık veya erotizm yoluyla ilişki kurulabilen şu veya bu imgeden ibarettir. Meşhur Yargıç Schreber vakasında böyle bir erotizm iş başındadır; Schreber hezeyanı içinde, Tanrı'yla özel bir ilişkisi olan bir kadın haline geldiğini hissetmiştir.²⁰

Psikotik özne için, keyif alan veya arzulayan bir Öteki'yle karşılaşmak son derece travmatik olabilir, onu kolaylıkla bariz bir amili yokmuş gibi görünen bir suç işlemeye itebilir. Ne var ki psikotik özne çoğu kez Öteki'nin imgesinde kendisini keşfetmeye çalışır ve psikotiğin şiddetinde bir parça geçişlilik iş başındadır. Andrea Yates vakasında, keyif alan Öteki'nin Şeytan olduğu açıktır: Yates, Şey-

19. Jacques Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, New York: W. W. Norton ve Co., 1981, s. 263.

20. Bkz. Sigmund Freud'un Schreber vakası, "Psychoanalytic Notes Upon an Autobiographical Account of a Case of Paranoia (Dementia Paranoids)", *SE* 12.

tan'ın kendisini ele geçirdiğini düşünür — ya da daha ziyade, kendi vücuduna dahil olduğunu. 666 rakamını açığa çıkarmak için kafasını kazması, içindeki tehlikeli Öteki'ni ifşa etmek ve ondan kurtulmak istediğini açıkça göstermektedir.²¹

PARANOYAK EBEVEYNLİK

Bir annenin çocuğuna uyguladığı şiddet birçok kaygının yansıması olabilir. Andrea Yates vakası, zulmedici bir nesnenin (mesela Şeytan) ortaya çıkışından dolayı psikotik bir annenin nasıl kaygılanabildiğine örnek oluşturur. Susan Smith vakası ise eksiğini koruma — yani anne değil de kadın olarak algılanma — çabası yüzünden annenin kaygısının nasıl şiddete dönüşebildiğini göstermektedir. Çok farklı bir anneşiddeti ve kaygısını, "vekaleten Munchausen sendromu" (*Munchausen Syndrome By Proxy*, MSBP) vakalarında bulabiliyoruz. Sendrom, adını boğulmak üzereyken kendisini saçlarından tutup sudan çıkaran Baron Munchausen'den alır ve sonrasında kurtarıcısı olmak için başka birinde bir hastalığa veya somatik bir semptomata yol açma durumunu içerir. Bu sendrom her şeyden önce, çocuklarının hasta olduğunda direten ve tedavi için doktor doktor gezene aşırı korumacı anne vakalarını tarif etmek için kullanılmaktadır. Hatta çoğu kez anne yanlarındayken belli semptomlar gösteren çocuklar yalnız olduklarında bu semptomlar çabucak kaybolmaktadır. Bu tür vakalarda anne çocuğunun sağlığı konusunda fazla kaygılanıyormuş gibi görünür, ama endişe perdesinin arkasında çoğu kez, gözlerden uzak olduğunu düşündüğünde çocuğuna özel bir gaddarlık ve cehaletle yaklaşan, başkalarının yanında ise son derece özverili ve sevgi dolu bir ebeveyn gibi davranan bir anne bulunur.

21. Psikotik öznenin bedeniyle ilişkisi nevrotiğinkinden farklıdır. Nevrotiğin bedeni dil tarafından öyle bir değiştirilir ki, *jouissance* bedenden sökülüp alınır ve ancak kısmi dürtülerde ortaya çıkar; oysa psikotik öznenin bedeni *jouissance*'in işgali altındadır. Andrea Yates'in içine şeytan girmesi, böyle bir *jouissance* işgali olarak algılanabilir. Nevroz ile psikoz arasındaki farka dair daha fazla bilgi için bkz. Bruce Fink, *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1997. Fink, bir nevrotik için doğrudan ve etkin bir şekilde eylemenin çoğu zaman son derece güç olduğunu, oysa bir psikotiğin en ufak bir kıskırtmaya çabucak yanıt verebildiğini belirtir.

Bazı MSBP kuramcılarına göre, bu tür anneler için doktorlarla geliştirdikleri özel aktarımsal ilişki hayatidir, zira otorite konumundaki insanlara yaklaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu otorite arayışı annenin histerik olduğuna da işaret edebilir pekâlâ, ama daha karmaşık vakalarda çoğu kez psikotik bir yapının ve hatta sapkın bir zevkin iş başında olduğu görülmektedir. Anneyi sürükleyen şey belli bir *jo-issance* gibidir ve kendisinin veya çocuğunun sağlığı umrunda değildir. Dolayısıyla çocuk için duyduğu endişenin arkasında, anneye kendi benliğinden daha güçlü bir şey gibi gelen bir saldırganlık vardır — pekâlâ çocuğun cesedini parçalayabilecek veya onu hasta edebilecek bir kuvvet tarafından itiliyor gibidir.

İlginç bir MSBP örneği, Elizabeth H. vakasıdır: birbirlerine sıkı sıkıya bağlı dindar bir aileden gelen, 21 yaşında evlenen, Amelie adında bir kızı olan ve sonra kocasından boşanan bir kadın. Amelie hayatının ilk iki yılında büyüme bozukluğu ve geçmek bilmeyen ishal nedeniyle on defa hastaneye yatırılır. Annesi, küçük kızın anne sütü dışında hiçbir besini kaldıramadığında ısrar eder. Çocuk bir sürü tıbbi muayeneden geçirilir, ama hiçbir hastalık bulunamaz. Amelie çeyrek kilo kan kaybettikten ve saçları ve dişleri dökülmeye başladıktan sonra, bir dişişi cıva zehirlenmesi için test yapılmasını önerir (ama bu testler hiç yapılmaz). Amelie 2 yaşında ölür ve Elizabeth otopsi yapılmamasında diretir.

Elizabeth önce derin bir depresyona girer, ama sonra hemen bir çocuğu daha olur: Danny. Bu çocuk da güya anne sütü dışında hiçbir besini kaldıramıyordur. Bu yüzden 5 yaşına gelene kadar sadece anne sütüyle beslenir — ya doğrudan memeden ya da Meybuz biçiminde dondurulmuş olarak.²² Danny sürekli doktor ziyaretleri ve bitmek bilmeyen klinik testlerle işkence gibi bir çocukluk geçirir. Bu testlerde herhangi bir soruna rastlanmazsa da, uydurma bir tıbbi geçmiş yüzünden muhtelif doktorlar tarafından çeşitli ilaçlar yazılır.²³

Yerel bir gazetede, annesine göre dermansız hastalığına herkes-ten daha uzun süre dayanmış olan ağır hasta Danny hakkında üzücü

22. Herbert A. Schreier ve Judith A. Libow, *Hurting for Love: Munchausen by Proxy Syndrome*, New York ve Londra: The Guilford Press, 1993, s. 45.

23. "Bildirildiğine göre tüm diyeti, anneden ve bir komşudan alınan anne sütünden, ekşi mayalı ekmekten ve sıvı bir besin desteğinden oluşuyordu. 11 farklı

bir haber yayımlanınca, doktorlar, polis ve sosyal hizmetler duruma farklı bir şekilde müdahale eder. Danny hastaneye yatırılır, ama astım dışında hiçbir hastalık bulunamaz; doktorlar Danny'nin anne sütü perhiziyle gayet iyi geliştiğini, zira yıllar içinde evde birçok farklı besin "aşırıldığını" fark eder. Danny vakası mahkemede görüşülürken, çocuk esirgeme kurumu Danny'nin annesinin bakımında kalmasında ama ikisinin de psikoterapi görmesi gerektiğinde ısrarcı olur, oysa doktorlar annesinin bakımından alınabileceğini ummuştur. Nihayetinde Danny annesiyle kalır, ama durumu hızla kötüleşir. Astım nöbetleri yüzünden defalarca hastaneye götürülür ve annenin astım için yazılan ilacı uygun dozda vermediği şüpheleri oluşur. Astıma ilişkin bu travmalar en sonunda bir solunum yetmezliğine, bu da kalıcı bir nörokognitif hasara yol açar. Solunum yetmezliğinin meydana geldiği gün, Elizabeth Danny'yi astım tetikleyici olduğu bilinen koşullara maruz kaldığı bir parka bırakmıştır: polen, çimen, köpekler ve egzersiz. Sonrasında acil servise getirildiğinde bir hemşire, annesinin Danny'ye defalarca "Nefes alamıyorsun" dediğine kulak misafiri olur; çok geçmeden de solunum yetmezliği meydana gelir. Doktorlar solunum tüpü takmakta zorluk yaşar, çünkü Danny'nin akciğerlerine giden yolu dolduran ses tellerinde kasılma vardır. Anne Elizabeth bütün bunlar olurken tamamen sakindir, oysa Danny'nin solunum yetmezliği beyin hasarına ve ciddi hafıza kaybına yol açmıştır. Sonrasında mahkeme Danny'nin psikiyatrist değerlendirmesinden geçmesine karar verir; psikiyatrist, Danny'den ne zaman ayrılrsa Elizabeth'in kaygılanmaya başladığını ve Danny'nin de hastalıklı, çaresiz bir hale geldiğini, bunun da kimi zaman kendi kendine zarar vermeye yol açtığını belirtir.²⁴

Ayrılma kaygısı çoğunlukla çocuğun tarafında olur, ama yukarıdaki örnekte psikotik bir annenin de korkunç bir kaygı yaşayabildiğini görüyoruz. Elizabeth tekrar tekrar hastalanmasını sağlayarak çocuğunun ayrılmasını önlemeye çalışmıştır. Bu vakada anne sütü, anneye çocuğu ilelebet birbirine bağlayacak nihai nesne olarak al-

---

ilaçtan oluşan bir perhiz içindeydi ve devamlı —astım için yazıldığı anlaşılan— muazzam dozda toksik kortikosteroid uygulanmasıyla bağlantılı komplikasyonlar gösteriyordu" (a.g.y.).

24. A.g.y., s. 48.

gılanmıştır. Annenin ilk bakışta çocuğunun sağlığından duyduğu endişe gibi görünen kaygısı, burada çocuğundan ayrılamamasından doğar. Çocuğun anneden ayrılması, annenin kendi eksiği kadar Öteki'ndeki eksikle de baş etmesi gerekeceği anlamına gelir. Anne çocuğu kendisini tamamlayan bir nesne olarak kullanmayı bırakmalı, çocuk da anne sevgisinin asla ortadan kaldıramayacağı kendi eksiğiyle baş etmelidir. Ne var ki psikotik bir anne eksiklikten nasibini almamıştır, bu yüzden de çocuğundan ayrılamaz.

HER ŞEYİ ANLATMAK

Etrafları travma ve travmayı önleme yolları hakkındaki tartışmalarla kuşatılmış olan günümüz ebeveynlerinin çoğu, çocuklarını olası tüm travmatik olayları dile dökmeye teşvik etmenin çocukta travma oluşumunu önleyebileceğini düşünmektedir. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, günümüzdeki bir diğer eğilim de, kaygının olası kaynaklarını saptamanın kaygının etkilerini yatıştırabileceğine inanmaktır. Bu eğilimler, travma ve kaygının nasıl zapt edileceği konusunda rehberlik sunmaya çalışan kişisel gelişim endüstrisinin ortaya çıkışıyla el ele gitmektedir. "Her şeyi anlatma" yaklaşımının arzulan sonucunu doğuracağı, yani çocuğun travmatik davranışlarını önleyeceği doğrumudur peki?

Psikanalist Catherine Mathelin, okulda hırçın ve ele avuca sığmaz olduğu için ebeveynleri tarafından kendisine getirilen 7 yaşında bir oğlan çocuğu olan Arthur vakasını aktarır. Seans esnasında dev bir deniz ejderinin, her şeyi yalayıp yutan korkunç bir ahtapotun ve yumurtalarının üzerinde oturan bir denizfilinin resmini çizmeye başlar Arthur. Tüm bu yumurtaların öleceğini söyler — denizfili yumurtaları kırıp ezecektir. Bu resimlerden son derece rahatsız olan anne baba, oğullarını takıntısından vazgeçirmek için ellerinden geleni yaptıklarını söyler. Şöyle der baba: "Karım sular seller gibi psikoloji bilir. Ne yapılacağını bilir. Mesela ondan [Arthur] hiç sır saklamadık; sırların kötü olduğunu herkes bilir."²⁵

25. Catherine Mathelin, *Lacanian Psychotherapy with Children*, New York: The Other Press, 1999, s. 30.

Anne baba, kardeşinin doğumu esnasında beyninde hasar oluşmasına yol açan travmatik bir olayı Arthur'a anlatmaya bilhassa özen göstermiştir. Doğumdan sonra doktorlar anneye, bebeğin hayatta kalsa bile anormal olacağı bilgisini vermiştir. Bu travmatik hikâyeyi anlatırken şöyle der anne: "Beyni arızalıydı,* doktorların kullandığı sözcük buydu ve işte Arthur da kırık yumurtalar çiziyor!" Baba annenin sözünü keser: "Bunu daha fazla konuşmayalım. Her seferinde rahatsızlanıyorsun. Arthur bunların hepsini biliyor, onunla hiçbir ilgisi yok bunların."²⁶ Ama anne hikâyeye devam eder ve doktorlara, bebek sahiden "arızalıysa" bir şeyler yapmaları gerektiğini söylediğini anlatır. Doktorlar böyle bir talebe yanıt veremeyeceklerini söylemiştir; zaten çok geçmeden bebeğin durumu kötüleşmiş ve ölmüştür. Bu travmatik olaydan sonra anne, bebeğin doğal bir şekilde mi öldüğünü, yoksa doktorların mı yaşam desteğini kestiğini merak etmeye başlamıştır, çünkü özürlü bir çocukla ilgilenebileceğini zannetmediğini söylemiştir.

Psikanalist Arthur'daki şiddetin, herkesi "doğrama" isteğinin, annesinin katil olup olmadığına dair kendi kendine sorduğu sorunun bir yankısı olduğu sonucuna varır: "Sanki annesini rahatlatmak için ona sırrının o kadar da korkunç olmadığını söylemeye çalışıyor gibiydi: 'Onları öldürmek istiyorum, ama bunda yanlış bir şey yok.'²⁷ Anne baba, Arthur'un bebek kardeşinin ölümüne dair travma geliştirmesini önlemek için her şeyi anlatmaya çalışmışsa da, kendi bilinçdışlarını, fantazilerini veya suçluluk duygularını kontrol edememiştir. Arthur'un yaptığı çizimler, annenin üstben suçluluğuyla bağlantılı kaygısını yansıtmaktadır: Yani yumurtaları ezen denizfili, Arthur'un kendi saldırganlığını değil, daha ziyade annesinin kaygı ve suçluluk duygusunu yatıştırma çabasını göstermektedir.

Bu vaka, olası bir travmayı önlemek için ebeveynlerin çocuklarından hiç sır saklamaması gerektiği fikrini başka bir perspektife yerleştirir. Sırlar konusunda psikanaliz şu düstura bel bağlar: "Bütün olan biteni söylemek, her şeyi anlatmak değildir." Yaşanan olayları, dramları ve travmaları istediğimiz kadar söze dökmeye çalışa-

* Burada kullanılan *broken* kelimesi hem "arızalı" hem de "kırık" anlamına gelir. -y.n.

26. A.g.y., s. 31. 27. A.g.y., s. 32.

lım, söylemeye niyetlendiğimiz şeyin satır aralarında konuşan bilinçdışını kontrol edemeyiz. Arthur'a dönersek şunu söyleyebiliriz: Anne babası her ne kadar ondan hiç sır saklamamaya çalışmışsa da, her şeyi anlatmaları mümkün değildi. Arthur da davranışlarını, tam da söylenemeyen şeyle —annesinin bilinçdışı arzu ve fantazileriyle— baş etmek için kullanmış gibidir.²⁸

Hiçbir sır olmaması ve ebeveynlerin çocuklarına "her şeyi anlatması" gerektiği veya travmanın söze dökülebileceği fikri, her şeyi anlatmanın mümkün olduğu yanılsamasından doğmaktadır.²⁹ Bu algı Andrea Yates vakasında da iş başındadır; bir yandan Yates'e neden bu suçu işlediği hakkında "hakikati" anlatma fırsatı verilmesi gerektiği görüşü dillendirilirken, diğer yandan Yates'in özel hayatının her bir parçasını kamuya mal etme yönünde umutsuz bir çaba sarf edilmiştir. Mahkeme sürerken internette web siteleri oluşturulmuş; hayatını kaybeden çocuklara adanmış, günlük hayatlarından fotoğraflarla cenaze fotoğraflarının yan yana durduğu sayısız net-türbelerin yanı sıra, Andrea hakkında yazılan kitaplardan bölümler, onunla tanışmış her kim varsa tanıklıklar ve hayret verici bir şekilde, tüm psikiyatrik kayıtları bu sitelerde yer almıştır.³⁰

Şayet Andrea, hep başkalarının (önce kocasının daha sonra da psikiyatristlerinin) sözcülük ettiği suskun bir kadın olmayı mucize-

28. Çocuk psikanalizinde, çocuk çok saldırgan ve hırçın olduğunda, davranışıyla çoğu kez annesinin depresyonunu dağıtmaya çalıştığına dikkat çekilmiştir. Sanki çocuk, depresyona girecek zaman bulamasın diye annesini meşgul etmeye çalışıyor gibidir.

29. Popüler psikolojide bir yandan insanların kendilerini tam olarak nasıl ifade edecekleri, iç duygularını, arzularını vs. nasıl söze dökebilecekleri konusunda tavsiye alabilecekleri algısı varken, diğer yandan insanlara istediklerini elde edebilmek için birbirlerini nasıl "kandıracakları" konusunda verilen tavsiyelerle karşılaşmaktayız (bunu aşkta, işte vs. nasıl başarılı olunacağı üzerine yazılmış kişisel gelişim kitaplarını düşünerek söylüyorum).

30. Medyanın Kaliforniyalı bir adam olan Adair Garcia vakasına çok az ilgi göstermiş olması şaşırtıcıdır; Yates'in mahkemesi sürerken, altı çocuğundan beşini barbekü ızgarasıyla öldürmüş ve intihara kalkışmıştır Garcia. Medyanın tahmini, karısı tarafından terk edildiği için adamın depresyona girdiği yönünde olmuştur; ne var ki hastanede hayata döndürüldükten sonra hiçbir duygu emaresi göstermemesi ve "yüzünde boş, solgun bir ifade" olması üstünde pek durulmamıştır. Günümüzde depresyon, işlenen suçların nedenini anlamak için olası her yönde esnetilebilen bir terim gibi görünmektedir.

vi bir şekilde bırakıp konuşmuş olsaydı, işlediği suçu anlamaya bir adım yaklaşmış olur muyduk? Michel Foucault, mahkemede yargılanıp suçunu kabul eden bir adamdan bahseder. Hâkimin "Niye yaptın?" sorusuna, nedenini açıklayamayacağını, ama işlediği suçtan cezalandırılması gerektiğini kabul ettiğini söyleyerek yanıt verir adam. Bu noktada hâkimin sınırları gevşer ve şöyle der: "Ama niye yaptığını söylemezsen yasa seni cezalandıramaz ki." Foucault buradan, günümüzde özne derin duygularını dile getirip iç çatışma ve güdülerini itiraf etmedikçe yasanın artık işleyemediği sonucuna varır.

Bu itiraf arayışı ışığında bakarsak, yasa psikotik bir özneyi yargılayabilir mi? Mahkemeler halkın cezalandırma talebini karşılamak için psikotiklerin çoğu kez akli başında olduğuna hükmetmekte ve psikotik özne de aslında bu sonuçtan belli bir tatmin bulabilmektedir. Andrea Yates, mahkeme kararını, içinde sahiden Şeytan bulunduğu ve devletin bu şeytanı çıkarabileceğinin bir başka kanıtı olarak alabilir pekâlâ. Bu tür bir cezalandırma psikotik özne için sorun yaratmayabilir, ama yasa açısından çok daha sorunludur. Yasa, öznenin yasayla tamamen dışsal bir ilişkisi olduğunu ve yasal doğru/yanlış tanımlarınca hiçbir şekilde histerikleştirilmediğini kabul etmek durumunda kalacaktır.

Annelerin çocuklarıyla çatışmalı ilişkisi, kamuoyunun kavramakta güçlük çektiği bir şeydir. Freud bile bir annenin çocuğuna yönelik sevgisinin, diğer sevgi ilişkilerinde bulunan bildik sevgi-nefret karışımını içermeyen bir sevgi türü olabileceğini öne sürmüştür. Ama Freud'dan sonraki psikanalistler bu görüşü değiştirmiş ve anne sevgisinin ikircikli doğasını vurgulamaya başlamıştır.³¹ Ne var ki bu ikirciklilikten dehşete kapılmaya gerek yoktur: Çocuklar için problemler genelde ya anne sevgisinin saf nesneleri ya da anne nefretinin nesneleri olduklarında başlamaktadır; oysa bir annenin ikircikli tavrı, paradoksal bir şekilde, çocukların kendilerini anneden uzaklaştırıp bir miktar "özgürlük" kazanmalarını sağlayan bir alan açmaktadır.

31. Bkz. Darian Leader, "Sur l'ambivalence maternelle", *Savoirs et clinique* içinde (Mart 2002).

TANIKLIK KAYGIYA DEVA OLUR MU?

POPÜLER PSİKOLOJİ geçtiğimiz yıllarda özneyi esasen muhtelif travmatik deneyimlerin kurbanı olarak kavramsallaştırmış, ama son zamanlarda bu kavramsallaştırma, hayatta kalan birey olarak özne fikrine doğru dönmüştür. Öznenin kurbandan hayatta kalana bu geçişi yapması için, çektikleri hakkında tanıklık yapabilmesi çok önemlidir. 11 Eylül sonrasında bu daha belirginleşmiştir: Halk bu olaya dair giderek çoğalan bir anlatı bombardımanına maruz kalmış ve en ağır travmayı yaşayan insanlara "yardım" amaçlı bir endüstrinin filizlendiğine şahit olmuştur; terapistler en etkili tedaviyi sunma konusunda yarışa başlamıştır (Amerika gibi iş-odaklı bir çabuk-çözüm toplumu için bu pek de şaşırtıcı değildir belki). Merhumların ailelerine muhtelif bir dizi danışmanlık hizmeti sunulmuştur; bunlar arasında en yaygın olanı, sorgulama (*de-briefing*) diye bilinen tekniktir. Bu terim geçmişte ağırlıklı olarak CIA gibi gizli servisler tarafından kullanılmış ve sorgulama, mesela ele geçirilen teröristler üzerinde uygulanmıştır. Bunun teröristin güdülerinin sırrını hemen ortaya çıkaracağı varsayılır; terörist hazırlıksız yakalanacak ve aslında söylemek istemediği bir şeyleri açığa vuracaktır. Terörist saldırılar sonucu travmatize olmuş insanlar için kullanılan sorgulama stratejileri ise bir parça farklıdır: Burada hedef —mevcut depresyonun veya başka bir derdin arkasında yatıyor olabilecek— "sırrı" ele geçirmekten ziyade, çabuk bir çözüm sunmak ve kurbanı travmatik bir hatıradan geçici bir süre için kurtarmaktır.

Bir olay sonucu travmatize olan bir özne, çoğu zaman bunun tekrarlanmasından kaygılanır. 11 Eylül'ün üzerinden bir yıldan faz-

İla bir zaman geçtikten sonra bile, Amerikan medyası halkın sıkıntısını her gün, "Metroda Kaygı", "Hayatta Kalma Çantam" veya "Endişelenmeyin, Hazır Olun: Kaygılı Ruhun Tavuk Çorbası" gibi başlıklarla haber yapmıştır.¹ Bu haberler, insanların kaygılarını farklı yollarla yatıştırmaya çalıştığını göstermektedir: "Brooklynli bir kadının, metroda bir sinir gazı saldırısı olma ihtimaline karşılık, çantasında ıslak bir bez bulundurması gerekir mi diye düşünürken yakalamıştır kendisini."² Kimileri koli bandı ve şişe su alarak, kimileriye ilkyardım konusunda, biyolojik ve kimyasal tehlikeler konusundakurslara katılarak kendilerini hazırlamaya başlamıştır. "Hazırlıklılık tedarikçileri" bunu tavuk çorbası olarak satarken — "Sizi rahatsız eden her neyse, size bir zarar veremez" — birçok insan kaygıya bir panzehir arayışına girmiştir. Öte yandan kimileri, tüm bu güvenlik önlemlerinin tam aksi etkiyi yaratarak insanları daha da kaygılandırdığını fark etmiştir.

Psikanaliz, başlangıcından bu yana kaygı ile travma arasında bir bağlantı görmüştür. Travma bir çaresizlik haline ilişkinen, kaygı çoğu zaman özneye travmatik bir durumun olası bir tekrarını hatırlatan bir işaret olarak ortaya çıkar. Kaygılı bir özne şöyle düşünür: "Şu anki durum, daha önce yaşadığım travmatik deneyimlerden birini anımsatıyor. O halde travmayı öngöreceğim ve henüz geri çevirmek için zaman varken, çoktan gelmiş gibi davranacağım."³ Freud kaygının bir yandan bir travma beklentisi, diğer yandan travmanın hafifletilmiş bir tekrarı olduğu sonucuna varır. İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi kaygı, bir tehlike durumuyla ilişkilenecek bir çaresizlik beklentisidir; ama özne bilinen *gerçek* tehlikeye bilinmeyen *içgüdüsel* bir tehlike ilişir⁴: Gerçek tehlikede özneyi tehdit eden dışsal bir nesneyken, nevrotik tehlikede içgüdüsel bir taleptir. Ne var ki Freud'un da işaret ettiği gibi, içgüdüsel talep gerçek bir şey olduğu ölçüde, öznenin nevrotik kaygısının da gerçekçi bir temeli olduğu söylenebilir.⁵

Dolayısıyla kaygı, özneyi bir travmadan korumaya çalışan bir işaret olarak algılanabilir. Ne var ki bazı durumlarda bu tersine dö-

1. *The New York Times*, 23 Şubat 2003. 2. A.g.y.

3. Freud, "Inhibitions, Symptoms, and Anxiety", s. 326.

4. A.g.y. 5. A.g.y., s. 327.

ner ve travmatik hatıra, kaygı durumu için belli bir çözüm sunar. Üçüncü Bölüm'de işaret ettiğimiz gibi, günümüz toplumunda kaygı, bir yandan direksiyonda hiç kimse yokmuş gibi görünmesiyle, diğer yandan ise birilerinin gizli bir şekilde direksiyonda olma ihtimaliyle bağlantılıdır (ki bu ihtimal her tür komplo teorisine kapı açar). Otoriteye ilişkin bu kaygılar günümüz toplumunda bilhassa babanın değişen rolüyle bağlantılıdır. Freud'un teorisi, kaygının öncelikle hadım edilmeyeyle bağlantılı olduğunu ve öznenin Ödipal safhada babasıyla bilhassa kaygı yüklü bir ilişkisi olduğunu öğretir bize. Ama bu bölümde göreceğimiz gibi, bazı kaygı vakalarında travmatik hatıra, öznenin kaygıdan duyduğu sıkıntıya yanıt bulmasını sağlayan bir dikiş noktası sunabilmektedir.

Öznenin otoritelerin iktidarsızlığına ilişkin kaygıyla nasıl baş ettiği konusunda, tartışmalı bir şekilde Yahudi Soykırımı dehşetiyle bağlantılı olan iki örneğe bakacağım. Önce Binjamin Wilkomirski'nin *Fragments* (Fragmanlar) adlı kitabında, sonra da Roberto Benigni'nin *Hayat Güzeldir* isimli filminde kaygı ve travmanın nasıl ele alındığını inceleyeceğim. İkisi arasındaki temel fark, *Fragments*'ın 3-4 yaşlarındaki bir çocuğun toplama kampına ilişkin gerçek hatıraları olma iddiasında bulunması, *Hayat Güzeldir*'in ise herhangi bir doğruluk iddiasında bulunmayıp Yahudi Soykırımı'nı komedi biçiminde sunmasıdır. Soykırım travmasının bu iki versiyonu da, dehşetin ortasındaki bir çocuğun iç mücadelesi ve bilhassa kaygı uyandırıcı bir olayın çocuğun travmatik hafızasına kaydedilmesinde otoritelerin etkisi üstünde durmaktadır.

BABA BENİ DUYMUYOR MUSUN?

Fragments, Polonya'daki Nazi ölüm kamplarında geçirilmiş bir çocukluktan anı "parçaları" sergiler. Şu an İsviçre'de yaşayan bir müzisyen olan yazar, 1939 yılı civarında Riga, Letonya'da doğduğuna inanmaktadır. 3-4 yaşlarındayken, ailesi evlerinden çıkartılmış ve babasının idam edilmesine tanık olduğu bir kaçış döneminden sonra Binjamin erkek kardeşlerinden ve annesinden ayrı düşerek Majdanek'e, sonraki dört yılını geçireceği bir dizi kamptan ilkinde gönderilmiştir.

Wilkomirski hatıratını kafası karışık, korkmuş bir çocuğun perspektifinden, kamplardaki hayatı canlı bir şekilde resmeden kopuk *flashback*'ler halinde anlatır: kamptakilerin yaşadığı güçlükler, gardiyanların zalimliği, varoluşun mide bulandırıcı gerçekleri, korku ve suçluluk duygusu. Kitapta çok güçlü hikâyeler vardır: kamplardaki cesetlerin üstünde gezinen kana bulanmış sıçanlar, ona katılmış ekmeğinin son parçasını veren bir kadın (muhtemelen annesi), ölmeden önce parmaklarını kemiklerine kadar kemiren bebekler ve ısınabilmek için çıplak ayakla dizlerine kadar dışkı içinde duruşu. Neden hayatta kaldığını bilmiyordur Binjamin. Getirebildiği tek açıklama, kendisiyle aynı döşekte yatan ve ona hayatta kalma teknikleri öğreten Jankl⁶ adlı daha büyük bir çocuğun gösterdiği şefkattir.

Kitap ölüm kamplarındaki yıllar ile İsviçre'deki yıllar arasında, iki deneyimi birbirinden ayırt etmeksizin gidip gelir. Başlarda Nazi zulmünün kurbanı olan Binjamin, savaştan sonra, onu Yahudi Soykırımı'nı yaşamadığı konusunda ikna etmeye çalışan iyi niyetli yetişkinlerin kurbanı haline gelir. Örneğin kendisini yanına alan aile, Nazi kamplarında edindiği kendini koruma stratejilerinden vazgeçmesinde ısrar eder; Binjamin kamplardaki dehşetten sağ çıkabilmişse de, sonradan, özgürlüğünde katlanmak zorunda kaldığı iyi niyetlerin sıradanlığıyla baş etmekte tümüyle güçsüz hisseder kendini. Şu sonuca varır: "Cana yakın yetişkinler en tehlikelisi. İnsanı kandırmakta onlar gibisi yok."⁷ İnsanlar onu toplama kampının sadece bir rüya olduğuna ikna etmeye çalışmışsa da o, kampın hâlâ bir yerlerde gizli olduğuna, gardiyanların kılık değiştirip zarsız insanlar gibi göründüklerine, ama her an birini öldürebileceklerine inanıyordu.

Wilkomirski kitaptaki birçok pasajda, hayatı boyunca kendisini travmatize etmiş bu olaylarla ilgilenmenin güçlüğüne değinir. Mesela kitabın başında, dilin kendisini nasıl yüzüstü bıraktığına işaret eder, zira "ne bir ana dili, ne de bir baba dili vardır."⁸ Kitabın sonun-

6. Jankl ilk iyi baba figürü olarak ortaya çıkar.

7. Binjamin Wilkomirski, *Fragments*, New York: Schocken Books, 1996, s. 78.

8. A.g.y., s. 3.

da da, hikâyesini yazdığını çünkü buna ihtiyaç duyduğunu açıklar:

Her şeyi bilmek istiyordum. Her ayrıntıyı özümsemek, her bağlantıyı anlamak istiyordum. Bazı geceler kırık dökük çocukluğumdan gelip uykuya dalmamı önleyen veya bana korkunç kâbuslar gördüren resimlerin yanıtlarını bulmayı umuyordum. Başka insanların o dönemde neler yaşadığını bilmek istiyordum. Onların yaşadıklarını içimde taşıdığım en eski anılarla kıyaslamak istiyordum. Onları akıl süzgecinden geçirmek ve mantıklı bir düzene oturtmak istiyordum. Ama ne kadar uğraşırsam, ampirik olarak ne kadar öğrenip özümsersem, yanıtı —yani gerçekte neler olduğunu— bulmak da o kadar zorlaşıyordu.⁹

Fragments uluslararası bir çoksatan olur, yazarı da birçok ödül alır; ama tüm bu başarıdan sonra, kitabın düzmece olduğu anlaşılır. Yahudi Soykırımı'ndan sağ kurtulan bir babanın oğlu olan İsviçreli yazar Daniel Ganzfried, Wilkomirski'nin kitapta dendiği gibi Letonya'da değil, 1941'de İsviçre'de doğmuş olduğunu iddia eden ilk isim olur. Evlenmemiş Protestan bir kadının çocuğu olan Wilkomirski, kendisine Bruno Doessekker adını veren İsviçreli bir çift tarafından evlat edinilmiştir. Ganzfried bir doğum belgesinin yanı sıra, Doessekker'in savaş yıllarını İsviçre'de geçirdiğini ve 1947'de, yani Wilkomirski'nin ülkeye vardığını söylediği tarihten bir yıl önce okula başladığını gösteren belgeler bulmuştur. Yahudi kimliğini doğrulamak için Ganzfried'e sünnetli olduğunu söylemiştir Wilkomirski, ama eski karısı ve eski bir kız arkadaşı bunu yalanlar. Bu olayın ortaya çıkmasından sonra, başka birçok Yahudi Soykırımı uzmanı da kitabın kurmaca olduğunu ilan eder; ne ki bu skandalın ardından bile Wilkomirski doğruyu söylediğinde ısrar eder, kendisini uzun süre günlüğünün sahte olduğundan şüphelenilmiş olan Anne Frank'a benzetir.

Bu son derece tartışmalı hatırat, hafıza kurtarma terapisi (*recovered memory therapy*) denilen şeyin ürünüdür. Yazarın kendisi, "kökenlerini" ancak bir terapist yardımıyla ve Yahudi Soykırımı kurbanları üzerine ayrıntılı bir araştırma yoluyla keşfedebildiğini itiraf eder. Hafıza kurtarma terapisinin telkine fazlasıyla açık bir teknik olduğu bilinmektedir. Terapist hastanın serbest çağrışımlarını dinlemektense, hastayı geçici bir süreliğine unutulmuş bir trav-

9. A.g.y., s. 125.

mayı hatırlamaya yönleltmeye çalışır, ki bu travma da genellikle biz-zat terapistin hastanın sorunlarının olası nedeni olarak önerdiği bir suistimale ilişkilidir. Hasta geçmişte bir şiddetin kurbanı olduğunu aniden "hatırladığında", temel sorunlardan birisi, kurtarılmış hafızasının gerçekliğine başkalarını nasıl ikna edeceği ve geçmişteki travmalar için nasıl bir telafi bulacağıdır. Mesela çocukluktaki cinsel suistimale ilişkin kurtarılmış hafıza vakalarında, hasta öncelikle ebeveyninin veya başka bir otorite figürünün suçluluklarının farkına varmalarını, kendilerine yöneltilen suçlamaları kabul etmelerini ve işledikleri "suçlar" için pişmanlık göstermelerini istemektedir.

Hafıza kurtarma terapisindeki hastaların çoğunlukla otoriteyle ciddi sorunları vardır: Bir yandan çocukluklarında mevcut otoritelerin uyguladığı şiddetten ya da onları şiddete karşı koruma konusundaki pasifliklerinden şikâyet ederler; diğer yandan ise terapisti, travmalarının nedeni hakkında son derece "şiddetli" teoriler üretebilen nihai otorite olarak kabul etmeye dünden razıdırlar.

Hafıza kurtarma terapisinde görülen bu otorite sorunları, günümüz toplumundaki daha kapsamlı değişimler bağlamında incelenmelidir. Hafıza kurtarma terapisinin çağdaş toplumda otoritenin statüsüne ilişkin bir dizi ikilemle aynı anda ortaya çıktığını unutmayalım. Geçtiğimiz yıllara, babalar, devlet başkanları, kilise önderleri gibi geleneksel otorite-figürlerinin gücündeki azalmanın yanı sıra, tarikat liderleri ve cinsel tacizciler gibi, geleneksel otoritelerin müstehcen altyüzü olan figürlerin ortaya çıkışı damgasını vurmuştur. Psikanalitik teoride sık sık belirtildiği gibi, popüler imgelemede, yasanın simgesel taşıyıcısı olan babanın yerini ilkel hordanın babası, diğer erkekler için erişilmez olan *jouissance*'a erişimi olan bir adam almıştır.

İkinci kaygı teorisinde Freud, bir oğulun babasıyla ilişkisinin temel bir kaygı kaynağı olduğunu göstermiş ve Küçük Hans'ın at fobisine dair analizinde, fobik bir nesnenin çoğu zaman başka, oğlanın babasıyla olan ilişkisiyle bağlantılı daha korkunç bir kaygı örtmeye yaradığına işaret etmiştir. Gelgelelim, oğul için kaygı uyandıran bir figür olabilse de, babanın yokluğu veya güçsüzlüğü de kaygıyı yatıştırmaz. Aksine, daha "uygun" baba ikameleriyle (mesela tarikat liderleri) güçlü bir özdeşleşme için olduğu kadar ba-

şarısız gerçek babayı ifşa etme arzusu için de alan açar. Hafıza kurtarma terapisinin ortaya çıkışı, günümüz ailesinde öznenin kaygılarını daha da şiddetlendiren bu otorite çöküşüyle bağlantılıdır. Ama hafıza kurtarma terapisinde şöyle bir paradoks vardır: Suistimalci otoritelere (mesela ebeveynler ve öğretmenler) karşı yürütülen savaşta, terapistler çoğu kez bizatihi lider rolünü üstlenmekte ve suistimal hikâyelerini kışkırtmaktan büyük bir keyif almaktadırlar.

Yazarın babasının otoritesiyle ciddi bir sorunu olduğunu *Fragments*'ta açıkça görebiliriz. Kitaptaki en dramatik noktalardan bir tanesi, küçük Binjamin'in, babasının milisler tarafından öldürülüşünü tarif ettiği yerdir. Şöyle yazar Wilkomirski: "Yüzü aniden kilitlendi, başını çevirip yukarı kaldırdı ve ağzını çığlık atacakmış gibi açtı. ... Nakil aracı büyük bir çatırtıyla onu ezerken ağzından hiç ses çıkmadı, ama boynundan kocaman, siyah bir şey aktı."¹⁰ Aslında babasını hiç tanımamış olan Wilkomirski'nin, babasının öldürülmesine dair böyle canlı bir anı geliştirmiş olması çarpıcıdır. Baba tek kelime edememiş, yani simgesel yasayı temsil edememiştir sanki — ağzından otoritenin sesi yerine suskun bir çığlık ve kan gelir. Babanın simgesel diyarda eylemeyi başaramayışı yüzünden oğulun hafızasında ezilmiş bir nesne haline geldiği bile öne sürülebilir. Otoritelerin simgesel statülerinde başarısız oluşundan doğan bu travma Wilkomirski'nin hatıratında devam eder — dolayısıyla kitabın asıl itici gücü, yetişkinlere inançsızlık ve onların "şefkat"inden duyulan korkudur. Bu travmaları ifşa ederken, okurlarında muazzam bir özdeşleşme hissi yaratmayı başarmıştır Wilkomirski. Elena Lappin bu hikâyenin uydurulma nedenini anlamaya çalışırken, Wilkomirski'nin anlattıklarında son derece ikna edici olduğunu fark eder: "Ne zaman kamplardan bahsetse, ona inandım. İstirabı öyle sahiciydi ki. Birisinin sırf bir kitabın iddiasını desteklemek için böyle bir acıyı uydurabilmesi imkânsızdı."¹¹

Jonathan Kozel coşku dolu tanıtım yazısında, *Fragments*'ın "dört bir yerde ruhen eziyet görmüş çocuklarla çalışanların sorduğu soru-

10. A.g.y., s. 6-7.

11. Bkz. Elena Lappin, "The Man with Two Heads", *Granta*, 66 (1999). Ayrıca bkz. Philip Gourevitch, "The Memory Thief", *The New Yorker*, 14 Haziran 1999.

ları" sorduğuna işaret eder: "Bir çocuğun insan ahlakına inancı nasıl yok olur? Yok olduğunda, nasıl yeniden inşa edilebilir? Ya da inşa edilebilir mi? Yetişkinlerden gelen kötülük karşısında harap olmamak için bir çocuk ne gibi stratejiler öğrenir?"¹² Hatta Kozel *Fragments*'ı, Elie Weisel'in Yahudi Soykırımı hatıratı *Night*'a (Gece) benzetir:

Tutuklulardan birisi Weisel'e, herkesten çok "Hitler'e inanç beslediğini" söyler. Ona göre "Yahudi halkına verdiği sözleri tutan tek isim" Hitler'dir. Wilkomirski, Majdanek'in zalim "üniformalarına" herhangi bir "inanç" beslediğini asla söylemese de, şurası açıktır ki bir kez anladıktan sonra onların davranışlarının öngörülebilirliğine duyduğu inanç, İsviçre'de onunla dostluk kurduğuna inanan o sözümona nazik insanlara duyduğundan daha fazladır. Nitekim uzun bir süre, toplama kamplarının dışındaki "normal dünya" denilen şeyin gerçek olduğuna bile hiç inanmamış gibidir.¹³

Yani Wilkomirski dış dünyanın gerçekliğinden şüphe eder ve insanlara güvenmezken, anılarının gerçekliğini hiç sorgulamaz. Bir deneyimin doğruluğuna ilişkin ikileme olsa olsa şu kadar taviz verir: "Hukuken tanınan hakikat başka şeydir, bir hayatın hakikati başka şey."¹⁴

Ne var ki Wilkomirski'nin hatıratından çıkan en rahatsız edici soru şudur: Niye Yahudi Soykırımı kurbanı olduğuna dair bir hikâyeye uydurur insan? Bu soruya, tanıklık ve travma hakkında günümüz toplumuna hâkim olan daha genel söyleme bakarak yanıt verebiliriz. Hafıza ve travmaya ilişkin artan saplantı son yıllarda insanın sürekli sesini duyurması gerektiği gibi bir fikir doğurmuştur, ama aynı zamanda insanın ifşaatlarını işitecek hiç kimse de yoktur. Gerek tanıklık endüstrisinin gerekse hafıza kurtarma terapisinin büyümesini teşvik eden şeyin, tam da bu tür sözleri işitecek bir merciin yokluğu olduğu bile öne sürülebilir. Kitabının sonsözünde bizzat Wilkomirski de, her şeyden önce kendisini işitecek birini bulmaya çalıştığını söyler:

12. <http://www.english.upenn.edu/~afilreis/Holocaust/children-camps-bk-review.html>.

13. Gerçeklik ile kurmaca arasındaki bu ayrım, 11 Eylül vakasındaki tam tersidir. Wilkomirski için travmatik olay gerçekten dış dünya gerçek değildir; oysa 11 Eylül'de olayın kendisi kurmacadan ibaretmiş gibi görünmüştür.

14. *Fragments*, s. 154.

Bu anı fragmanlarını, hem kendimi hem de ilk çocukluğumu keşfetmek için yazdım; kendimi serbest bırakmak için bir çaba da olabilir bu. Ve bunları, aynı durumdaki başka insanların da kendi travmatik anılarını haykıracak gücü bulabilmeleri, böylece bugün onları ciddiye alacak ve dinleyip anlayacak insanların sahiden bulunduğunu öğrenebilmeleri umuduyla yazdım. Yalnız olmadıklarını bilsinler.¹⁵

Çağdaş toplumda büyük Öteki algısındaki değişimler, Lacancı psikanalizde yaygın bir şekilde tartışılmıştır. Günümüzde durmaksızın yeni otoriteler, toplum içinde karşılaştığımız güvensizliklere yanıt bulması gereken yeni otoriteler (mesela muhtelif komiteler) icat ederek Öteki'ni onarmaya çalışıyor gibiyiz adeta. Lacan'dan bildiğimiz gibi, tutarlı bir simgesel düzen olarak büyük Öteki mevcut değildir; ne var ki buna rağmen iş görür, zira öznenin Öteki'ne duyduğu inancın öznenin hayatı üstünde önemli etkileri vardır.¹⁶

Günümüz toplumunda yeni bir bireyciliğin ortaya çıktığını görmekteyiz. Özne gitgide kendi kimliğinin yaratıcısı olarak algılanmakta ve ailesinin, cemaatinin ya da devletin değerleriyle gitgide daha az özdeşleşmektedir. Öznenin kendini yarattığına ilişkin bu ideolojiyle bağlantılı bir diğer algı da, öznedeki bir hakikat bulunduğu, öznenin kendisi olabilmesi için sadece bu hakikatin keşfedilmesi gerektiği algısıdır. Ama öznenin kimliğinin çekirdeği bir çocukluk deneyimi tarafından parçalandıysa şayet, sahicilikten mahrum kalacaktır. Bu da bizi kurtarılmış hafıza sorununa getirir: Özne denmesini yeniden kazanmak için, kimliğini sarsmış olan travmayı hatırlamalıdır. Burada terapinin amacı, önce ilk travmayı keşfetmek, sonra da gerçekleştiği durumu yeniden yaratmaktır, böylece öznenin çektiği eziyet hafifletilebilecektir. Çeşitli TV talk-show'larında bu tür terapi yaklaşımlarına dair örnekler sık sık görülmektedir. Oprah Winfrey bir seferinde ünlü John Gray'i (*Erkekler Mars'tan Kadınlar Venüs'ten* kitabının yazarı) konuk etmiştir. Gray genç bir kadından gözlerini kapatmasını ve çocukluğundan hangi sahnenin kendisi için bilhassa travmatik olduğunu hatırlamasını ister. Kadın, çocukluğunda babasının kendisine sık sık aptal dediğini hatırlar; şu

15. A.g.y., s. 155.

16. Büyük Öteki'ne inançtaki bu değişime dair ayrıntılı bir analiz için bkz. Renata Salecl, (*Per*)versions of Love and Hate, Londra: Verso, 1998.

anda da sürekli özgüven eksikliğinden mustarıptır. Sonrasında Gray kadından zihninde o ilk çocukluk sahnesine dönmesini ve ölü babasının şu an yanında durduğunu hayal etmesini ister. Gözleri kapalı olan kadın, "babası"na, ona aptal derken yanıldığını, söylediklerine aslında inanmadığını ve zeki biri olduğunu bildiğini söyler. Biraz ağladıktan sonra katharsis meydana gelir — kadın gözlerini açar, Gray iyi bir baba gibi sarılır ona ve bundan böyle travma yoktur. Terapistin yardımıyla kadın geçmişine dönmekle kalmamış, bu geçmişini yeniden yaratmıştır, öyle ki travmasının çekirdeği yok olmuştur. Yani burada, öznenin travmasının kesin kaynağını bulmanın mümkün olduğu ve öznenin hayal gücünün yardımıyla travmanın ortadan kaldırılabilceği gibi bir inançla karşı karşıyayız. Bu örnekte yine simgesel işlevinde başarısız olmuş bir baba vardır ve yeni babanın —terapist— yardımıyla gerçek babanın verdiği hasar geriye dönük olarak ortadan kaldırılır. Bir o kadar önemli olan da, gerçek babanın kızını "duymamış" ve kendi hatalarını anlamamış olmasıdır. Ne var ki kadının gözünde terapist nihai inanandır: şikâyetlerini ciddiye almakla kalmayıp, uyguladığı terapiyle geçmişini de onarabilen, dolayısıyla Tanrıvari yeni bir varlık gibi görünen bir kişi — şefkatli ve güçlü bir onarıcı.

Freud'un travma ile olay arasında doğrudan bir bağıntı bulunmadığında ısrarcı olduğu gayet iyi bilinmektedir. Aynı olayı birçok özne yaşayabilir, ama sadece bazıları bununla bağlantılı bir travma geliştirecektir; diğer yandan, "olay" fiilen hiç gerçekleşmemiş olsa da travma oluşabilir. Travma ile olay arasındaki bağlantıyı inceleyen Freud, özne için en travmatik şeyin, bir olayın fiilen meydana gelmesi değil öznenin bunu öngörmemiş olması ve hazırlıksızlığı olduğuna işaret eder. Bir tren kazasını örnek verir Freud: Kazadan sağ kurtulan biri ancak sonradan bir travma geliştirebilir, mesela kaza rüyalarına musallat olmaya başlayabilir. Bu rüyalar bir kaygı yaratarak kaza esnasındaki hazırlıksızlığı telafi etmeye çalışır, zira Freud'a göre, tam da kaygıdan doğan hazırlıklılık şoka karşı son kalkanı oluşturur ve bu hazırlıklılık eksik olduğunda olay travmayla sonuçlanır. Bu yüzden şöyle der Freud: "Birey, beraberinde çaresizlik getiren bu türden travmatik bir durumu, öylece olmasını beklemek yerine öngörebilir hale geldiğinde, kendini koruma kapasite-

sinde önemli bir gelişim sağlamış olacaktır."¹⁷

Lacan *1. Seminer*'de travma meselesi üstünde dururken şuna işaret eder:

Bastırıcı bir eylem içerdiği ölçüde travma, olaydan sonra [*après coup, nachträglich*] devreye girer. Bu özgül anda, özneye ait bir şey, öznenin bütünleştirmekte olduğu simgesel dünyadan ayrılır. Bu şey bundan böyle özneye ait olmayacaktır. Özne artık ondan bahsetmeyecek, onu dahil etmeyecektir. Yine de o orada bir yerde kalacak, deyim yerindeyse öznenin denetiminde olmayan bir şey tarafından konuşulacaktır.¹⁸

Elbette burada, hafıza kurtarma terapisinde görülenden farklı bir travma fikri vardır. Hafıza kurtarma terapisinde travma, terapistin yardımıyla keşfedilmesi ve sonrasında mümkünse suistimalciyle yüzleşme veya travmaya neden olan ilk durumun yeniden oluşturulması yoluyla ortadan kaldırılması gereken bir şeydir; oysa Lacan'a göre travma, simgesele entegre edilmemiş olan sert nüvedir. Öznenin travma hakkında konuşamamasının veya travmaya dışsal bir şey olarak değinmesinin sebebi budur.

Yahudi Soykırımı üzerine çalışmalarda, hayatta kalanların toplama kampında yaşadıklarını aktarmakta büyük güçlük çektiğine sık sık dikkat çekilmiştir. Çoğu zaman sanki iki kimlikleri varmış gibi hissetmektedirler: Biri şimdiki hayatlarına, diğeri geçmiş travmatik deneyime ilişkindir; hayatlarını düzene sokmak için ne kadar uğraşırlarsa uğraşınsınlar bu yarılardan kurtulamazlar. Nitekim sağ kalanlar çoğu kez bir şekilde Soykırım deneyimlerinin "yanı sıra" yaşadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bu kişilerden biri şöyle der: "Kamptaki 'benliğin' ben olmadığını, burada duran kişi olmadığını hissediyorum."¹⁹

17. Freud, "Inhibitions, Symptoms and Anxiety", s. 326. Martin Heidegger de kaygıya hazırlıklı olmayı, öznenin kendi sınırlılığıyla farklı bir ilişki kurmasını sağlayan bir şey olarak görmüştür. Bkz. *Being and Time*, çev. J. Macquarrie ve E. Robinson, Oxford: Basil Blackwell, 1962; Türkçesi: *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora, 2008.

18. Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, Book 1*, New York: Norton, 1993, s. 191.

19. Lawrence L. Langer, *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*, New Haven: Yale University Press, 1991, s. 5.

Wilkomirski, erken çocukluk anılarının fragmanlara benzediğini, farklı zaman ve mekânlardan olayların birbirine girdiğini bilir, ama yine de anılarının sahici olduğundan şüphesi yoktur. Ne var ki Yahudi Soykırımı'ndan sağ kurtulanların çoğunun aksine, ne bölünmüş kimlikten mustarıptır ne de geçmişteki travmatik "benliğine" yabancılaşma duygusu gösterir. Ama Wilkomirski ile Soykırım kurbanları arasındaki daha da büyük bir fark, tanıklıklarını dinleyecek olanlarla aralarındaki ilişkide bulunabilir.

Dori Laub hayatta kalanların da sahici tanıklar olamadığına işaret eder; yani hikâyelerini anlatmayı başaramazlar, çünkü Yahudi Soykırımı aslında geride hiç tanık bırakmamış bir olaydır, zira,

tam da olayın içinde olma durumu ... tanığın —yani olayın meydana geldiği totaliter ve insanlıktan çıkaran referans çerçevesinin dışına çıkabilecek ve olayın gözlenebileceği bağımsız bir referans çerçevesi sunabilecek birisinin— bulunması fikrini düşünülemez hale getirmiştir.²⁰

Laub bu tanıksızlık konusunda şunları da ekler:

Yahudi Soykırımı'nın dünyasını, *Öteki* hayal etmenin artık mümkün olmadığı bir dünya olarak düşünmek gerekiyor. Kişinin iştirilme, bir özne olarak tanınma, yanıt alma umuduyla "Sen" diyebileceği bir öteki yoktur artık. Dolayısıyla Soykırım'ın tarihsel gerçekliği, hitap olanağını, başvurma veya danışma olanağını felsefi olarak söndürmüş bir gerçeklik haline gelmiştir. Ama insan "sen" dediği birine danışmadığında, kendisine bile "sen" diyemez. Soykırım bu şekilde insanın *kendi kendisine tanıklık edemediği* bir dünya yaratmıştır.²¹

Yahudi Soykırımı kurbanları hikâyelerini anlatmakta büyük zorluk çekmektedir, çünkü hitaplarının kaydolabileceği tutarlı simgesel uzam olarak büyük Öteki algısı Soykırım esnasında çökmüştür. Dolayısıyla hayatta kalanlar, tanıklıklarına tanık olabilecek Öteki'nin eksikliğini bugün bile hissetmektedir. Ama Wilkomirski için sorun büyük Öteki'nin çöküşü değildir — onun asıl derdi, bireysel ötekilerle (hayatında otoriteyi temsil eden muhtelif yetişkinlerle) ödeşmektir.

20. Shoshanna Felman ve Dori Laub, M.D., *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, New York: Routledge, 1992, s. 81.

21. A.g.y., s. 81, 82.

Gençliğinde ona ihanet etmiş bu otorite figürlerine başkaldırma saplantısıyla birlikte Wilkomirski, bir Yahudi Soykırımı kurbanından, yani şikâyet etmesinin bir manası kalmamış birinden ziyade (zira şikâyet yanıt verebilecek bir Öteki'nin mevcudiyetini varsayar, oysa Soykırım esnasında bu varsayım bile ortadan kaybolmuştur) şikâyet kültürümüzün²² tipik bir temsilcisi gibi görünmektedir.²³

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Freudcu psikanaliz kaygıyı, öznenin travmatik anılarla baş etme yollarından bir tanesi olarak görür. Kaygı travmatize olmuş özneye belli bir mesafe sunar, bu da olayı ikinci seferde —mesela rüya ve kâbuslarda— farklı yaşamasına izin verir. Ne var ki Wilkomirski vakasında travmatik anı, başarısız olmuş babasına ilişkin kaygısına yanıt olarak üretilmiş gibidir. Wilkomirski'nin otorite figürlerinden duyduğu sonraki dehşet, var olmayan babasına ilişkin travmasıyla baş etmenin bir başka yoludur, o kadar. Wilkomirski'nin hatıratının kazandığı başarı, zamanımızın en acılı meselelerinden biri olan Yahudi Soykırımı'na dokunmuş olması dışında, otorite figürlerinin olası suistimalinden duyduğumuz korkulara da hitap etmiş olmasıyla ilişkilidir.²⁴

Wilkomirski vakasında, onu çocukluk travmasına ilişkin hafızasının yanlış olduğuna ikna etmeye çalışmış olan iyi niyetli yetişkinler en tehlikeli zulmedicilere, babanın yokluğu da korkunç ölümüne dair bir "anı"ya dönüşmüştür. Paradoksal bir şekilde, Wilkomirski'nin kitabının uluslararası bir çöksatan haline gelmesiyle aynı anda, baba otoritesi ve Yahudi Soykırımı'na ilişkin alternatif bir hikâyeyele güçlü bir kamusal özdeşleşme gerçekleştiğine şahit olduk. Benigni'nin meşhur filmi *Hayat Güzeldir*'den bahsediyorum — baba oto-

22. Bu eğilim üzerine bir inceleme için bkz. Robert Hughes, *Culture of Complaint: A Passionate Look into the Ailing Heart of America*, New York: Warner Books, 1994.

23. Stefan Maeckler, *The Wilkomirski Affair: A Study in Biographical Truth* (çev. John F. Woods, New York: Schocken Books, 2001) adlı kitabında, Wilkomirski'nin kitabının doğurduğu ve şikâyet kültürümüze cuk oturan ilginç bir tepkiye işaret eder: İsviçreli bir avukat kitabın düzmece olduğunu öğrenince Wilkomirski'ye dava açmıştır. Avukat kitabın parasını geri almayı talep etmekle kalmamış, kitabın konusuna sempati duymaya kandırıldığı için de tazminat istemiştir.

24. Bu noktada, Schreber'in son derece otoriter olan babasına ilişkin travmalarıyla kıyaslama yapılabilir; oğulun psikoza düşmesine katkıda bulunan etmenlerden biri de bu olmuştur.

ritesinin kökten müdahil olup çocuğun travma algısını değiştirmeye çalıştığı filmde. *Fragments* okuru suistimal edilmiş bir çocuğun parçalı hafızasında anlam bulmaya çalışan, ama aynı zamanda çocuğu katlanmak zorunda kaldığı şiddetten kurtaracak gücü olmayan çaresiz bir ebeveyn pozisyonuna yerleştirirken, *Hayat Güzeldir* oğlunu aynı travmadan koruyabilen bir babayla muzaffer bir özdeşleşme sunmaktadır. Ne var ki bu baba şiddetin anlamını arıyor değildir, bunun yerine dehşeti komediye dönüştürür.

BABANIN FEDAKÂRLIĞIYLA OĞULUN KURTULUŞU

Hayat Güzeldir, İkinci Dünya Savaşı Avrupasının haşın gerçeklikliğine karşı imgelemin gücü hakkında Chaplinesk bir masaldır. Masalın merkezinde, çocuksu masumiyeti ve kendi kitabevini açmak gibi hayalleriyle etkileyici bir figür olan Guido bulunur. Guido güzel öğretmen Dora'ya âşık olur ve peşinden bir dizi komik fasılası olan, peri masallarındaki gibi bir aşk hikâyesi gelir. Guido ile Dora evlenip küçük bir çocukları olduğunda savaş başlar ve aile bir toplama kampına gönderilir. Guido, kamp hayatında yaşadıklarını kolaylaştırmak için oğlunu, birçok şeyden mahrum kalmalarını gerektiren bir oyuna katıldıklarına ikna eder. İyi oynayıp en çok puanı toplarlarsa, en büyük ödülü kazanacaklardır: gerçek bir tank. Oğlan oyun fikriyle fazlasıyla özdeşleşir; tankı kazanma umuduyla kamp hayatının dehşet ve mahrumiyetlerine katlanır. Savaş bitmeden önce baba ölür, ama oğlan oyunu sahiden kazanır; müttefikler kamptakileri özgürlüklerine kavuştururken, Amerikalı bir asker oğlanı tanıkına davet eder. Ödül nihayet kazanılır.

Burada *Fragments*'taki veya diğer Yahudi Soykırımı hatıratlarındaki mantığın zıddıyla karşı karşıyayız. Burada temel sorun, babayı veya başka bir otorite biçimini çekilen cefaya ikna etmek değil, bir babanın oğlunu çekilen cefanın sadece bir oyunun parçası olduğuna ikna etmesidir. Baba, oyun fikriyle, oğlunun kamp deneyiminden sağ çıkmasını sağlayacak bir fantazi senaryosu yaratmaya çalışır.

Hayat Güzeldir'deki babanın, oğlundan doğrudan itaat isteyen bir otorite figürü rolü oynamıyor oluşu çok önemlidir. Oyun fikrini sunarken, oğlundan sözüne güvenmesini istemez. Oğlan oyun hak-

kında şüpheleri olduğunu ve diğer çocukların kendisini hepsinin sabun veya düğmeye dönüştürülecekleri ya da fırında yakılacakları konusunda uyardığını söylediğinde, baba önce şaşkına döner: "Sen de bunu yedin mi? İnsanlardan düğme ve sabun. Öyle şey mi olur!" Ama sonrasında, iyi madem, buradan gidelim de ödülü diğer çocuklar kazansın der; böylece oğlanı asıl ikna eden şey, Öteki'nin arzusu olur. Çocuk ancak, baba ona seçim şansı sunup da oyundaki liderliklerini başkalarının alabileceği fikrini ortaya attığında kalma arzusuna kapılır. Babanın asıl gücünün, oğlunun hayatta kalmasını sağlayan bir fantazi oyun yaratmış olmasında yatmadığı bile söylenebilir; asıl başarısı oğlunu Öteki'nin arzusuyla özdeşleşmeye ikna edebilmesidir. Babanın asıl otoritesi, tam da kendi arzusunu Öteki'nin arzusu olarak sunabilmesinde yatmaktadır.

Ne var ki bu aşırı korumacı baba, fazla iyi bir otorite figürüdür ve filmin sonundaki ölümü zorunlu bir fedakârlık gibi görünmektedir. Baba o fantaziye ilk başta oğlunun hayatta kalması için uydurduysa şayet, ölümüyle birlikte oğluna kendisinden kopma özgürlüğü verir aslında. Dolayısıyla filmin son sekansında oğlan, sadece saldırganlardan değil, iyi babasından da kurtulur. Film boyunca babayla oğul arasında özel bir bağ varken, en sonda oğul annesiyle yeniden bir araya gelir. Ama babanın mirası ölümünden sonra da canlıdır ve tankı kazanacakları tahmini doğru çıktığında, oğlan babanın otoritesine dair nihai bir onay bulur.

Wilkomirski'nin *Fragments*'ında "iyi" otorite figürleri yoktur ve bunun sonucunda oğul büyük Öteki'ne kesin bir güvensizlik duyarak çaresizce gizli hakikati arar; *Hayat Güzeldir*'de ise babaya inanç söz konusudur ve bu inanç büyük Öteki'ne duyulan inançla koşullanır. Dolayısıyla babanın oluşturduğu fantazi en nihayetinde oğlunun simgesel düzene inancının dağılmasını önler.

Bu baba korumacılığı fantazisinin başarısının, kendi babalarını kurtaramamış olduklarını bilerek büyümüş bir savaş sonrası kuşağının suçluluk duygusuyla bağlantılı olduğunu iddia edenler olmuştur.²⁵ Gelgelelim Benigni'nin canlandırdığı koruyucu baba figürü-

25. Filme dair eleştirisinde J. Hoberman, bir Sırp toplama kampında veya Rwanda'nın ölüm tarlalarında böyle "basit" bir ataerkil fedakârlık masalının kur-

nün, savaş sonrası dönemin iktidarsız müsamahakâr babasının yüzeysel bir prototipi gibi görüldüğünü unutmamalıyız. Oğlundan daha oyunbaz görünen, hırpani, gayri-otoriter bir babadır bu. Ne var ki yine de *Hayat Güzeldir*'in günümüzün ideal baba fantazisini yüzeye çıkardığı sonucuna varılabilir. Yasanın müşfik, komik bir temsilcisidir bu; fedakârlığa hâlâ kıymet veren ve günümüz babalarının aksine, iyilik yapmak için ölmeye razı olan bir kahraman. Bu fedakârlığın yanı sıra bu baba, oğlunun iyiliği için olduğuna inandığı sürece oğluna yalan söylemeye de razıdır. Dolayısıyla bu baba, kültürümüzde giderek kaybolmakta olan bir şeyi yapar: Sorumluluk alır.

Hayat Güzeldir'deki baba, öldüğünde boş bir yer, kelimenin tam anlamıyla bir otorite haline gelir: namevcut ama aynı zamanda güçlü. Oysa Wilkomirski vakasındaki baba figürü boş bir yer haline gelmez — daha ziyade, oğluna hiç yer bırakmayan tehditkâr ve zulmedici bir merci, ezici bir güç haline gelir.

Bir insanın travmatik bir anı uydurup, aksine işaret eden bir sürü kanıt varken kendisini Yahudi Soykırımı kurbanı olarak sunduğunu hayal etmek güç olabilir. Yine de, bu tür kurtarılmış hafızası olan bir kişinin, hikâyesinde özel bir *jouissance* bulduğuna işaret etmek gerekiyor. Hafıza kurtarma terapisinin otoritenin müstehcen altyüzünü ifşa ediyor olması, çoğunlukla gizli bir hakikatin özneye özgürleşme getiren ifşası olarak algılanmaktadır. Ne var ki, otoritelerdeki bu *jouissance*'ı arayışta bizatihi özne özel bir *jouissance* bulmaktadır. Hafıza kurtarma terapisi *jouissance*'ı, ahlakın zemini görevi görebilecek özgürleştirici hakikat olarak alır; ama bu girişimin sonu, şiddetin teşvik edilmesinden başka bir şey değildir.

Özne Öteki'nin *jouissance*'ı hakkında fantaziler kurar, çünkü aslında büyük Öteki'nin işleyişindeki aksaklığı telafi etmeye çalışır.

---

gulanamayacağını iddia eder. Ne var ki Bosna savaşıyla ilgili çoğu filmde tam da iyi bir baba figürü fikrinin yer aldığını unutmamalıyız: *Saraybosna'da Hoşgeldiniz*'de Bosnalı bir kızı kurtaran İngiliz gazeteci, *Patriot*'ta George Clooney vs. Otoritelerin iktidarsızlığı sadece *Tarafsız Bölge* filminde yüzeye çıkar; bir mayın üzerinde milliyetçi mücadelenin cehennemine yakalanmış adamları kurtaracak hiç kimse yok gibidir. Bkz. J. Hoberman, "Dreaming the Unthinkable", *Sight and Sound* 2 (Şubat 1999), s. 23. *Hayat Güzeldir* üzerine başka bir görüş için bkz. Slavoj Žižek, *The Fragile Absolute*, Londra: Verso, 2000; Türkçesi: *Kırılğan Mutlak*, çev. Mehmet Öznur, İstanbul: Encore, 2003.

Keza özne Öteki'ni tutarlı bir düzen olarak muhafaza etmek için çoğu kez suçu üstüne alır, çoğu kez otoritelerin (mesela baba, lider vs.) iktidarsızlığı açığa çıkmasını diye hiç işlemediği bir suçun sorumluluğunu üstlenir. Dolayısıyla askerlerin hiç gerçekleştirmedikleri süngüler için duydukları suçluluğu da (bkz. İkinci Bölüm), bu şekilde, büyük Öteki'nin tutarlılığına dair algılarını muhafaza etme amaçlı bir girişim olarak okuyabiliriz.

Peki ya Wilkomirski'nin büyük Öteki'yle derdi? Wilkomirski'nin kitabının nihai muamması şudur: Fantazileri çoğu zaman bizi dayanılmaz bir travmadan veya kaygıdan koruyacak bir tür kalkan olarak üretiriz; oysa burada, travmatik deneyimlerin şahı olan Yahudi Soykırımı deneyimi bir kalkan olarak fantazileştirilmektedir. Ama neye karşı bir kalkan? *X-Files* ile beklenmedik bir karşılaştırma yapmak bu noktada işe yarayabilir. Darian Leader'ın işaret ettiği gibi,²⁶ *X-Files*'de "yukarıda" (hakikatin —yani bizi tehdit eden uzaylıların— mahallinde) *bir sürü şey oluyor olması* ile "aşağıda" (iki kahraman, Gillian Anderson ve David Duchovny arasında) *hiçbir şey (seks) olmuyor olması* arasında bir bağıntı vardır. Askıya alınmış ataerkil yasa (ki iki kahraman arasında olası bir sevişmeyi mümkün kılacak olan şeydir) "gerçekte geri döner" — sıradan hayatlarımıza müdahil olan "ölümsüz" hayaletimsi bir dizi görünüm kılığında. Aynı şey Wilkomirski için de geçerlidir: Onun için de ataerkil işlevin başarısızlığı en şiddetli, korkunç olaya, Yahudi Soykırımı'na dair bir fantaziye yol açar.

O halde öznenin travmatik bir anıyı, simgesel düzenin kaçınılmaz tutarsızlığı ve bilhassa da otoritelerin bünyevi güçsüzlüğü yüzünden uydurduğu sonucuna varabiliriz. İkinci Bölüm'de incelediğimiz, süngüleme anısı uyduran askerler örneği, öznelere bu kaygı uyandırıcı ifşaati önlemek için çoğu zaman suçu kendi üstlerine aldığını gösterirken; Wilkomirski örneği ve diğer hafıza kurtarma vakaları, otorite yapılarının günümüzde yaşadığı çözülmenin kurban olarak özne fikrine yol açtığını göstermektedir. Buradaki çaba artık otorite figürlerinin iktidarsızlığının üstünü kapatmak değil bunu

26. Darian Leader, *Promises Lovers Make When It Gets Late*, Londra: Faber and Faber, 1998; Türkçesi: *İş İşten Geçtikten Sonra Verilen Sözler*, çev. Şen Sür Kaya, İstanbul: Ayrintı, 2000.

iyice ifşa etmektir. Ama bu tür girişimlerin bir sonucu olarak elimizde çoğu zaman, tarikat liderleri ve bazı hafıza kurtarma terapistleri gibi yeni otorite figürleri biçiminde ortaya çıkan şiddet ve müstehcenlikten başka bir şey kalmamaktadır.

Ürkütücü otoritelerle yüzleşmede sinemanın birincil bir önemi var gibi görünmektedir; ama bunun tek nedeni filmlerin travmatik bir olayı kurmaca biçiminde sunması değildir. Günümüzde filmlerden pasajları kendimize kendi hayatlarımızın hikâyesini anlatmak için kullanmaktayız. Wilkomirski'nin kitabının düzmece olduğu açığa çıktıktan sonra kitabın, tartışmalı Jerzy Kozinski romanı *Boyalı Kuş* kadar, Yahudi Soykırımı üzerine çeşitli filmlerden, bilhassa *Shoah* belgeselinden de malzeme ödünç aldığı anlaşılmıştır.²⁷ 11 Eylül'ün üzerinden daha birkaç gün geçmeden, Pekin sokaklarında, *Dünyanın En Büyük Felaketi*, *Pearl Harbor II* gibi adları olan ve *Bağımsızlık Günü*, *Armageddon* veya *Wall Street* gibi filmlerden alınan parçaları ikiz kulelerin düşüşüne dair CNN haberlerinden alınan görüntülerle harmanlayan filmler bulmak mümkün olmuştur. 11 Eylül travmasına verilen bu yanıt, Wilkomirski'nin Yahudi Soykırımı'na çok benzemektedir: Her ikisi de gerçek bir travmatik olayı alıp bir kurmaca içine dahil ederek, kaygıya panzehir olması beklenen bir senaryo oluşturmuştur. Wilkomirski otorite figürlerine ilişkin kendi kaygısıyla baş etmeye çalışırken, Çinli "filmciler" El Kaide saldırısıyla birlikte gelen yeni güvensizliklere bir yanıt bulmayı ummuşlardır.

27. Bkz. Maechler, *The Wilkomirski Affair*.

SONUÇ

"YENİ" KAYGI ÇAĞIYLA İLGİLİ bu bitmek bilmez söylemler, kaygının kurtulmamız ya da en azından kontrol altına almayı denememiz gereken bir şey olduğunu akla getirmektedir. Popüler medyadaki sunuluşu kaygının öznenin mutluluğu önündeki nihai engel olduğu izlenimini vermektedir; kaygının, öznenin dünyada iş görmesini ve bilhassa başkalarıyla ilişkiye girmesini ciddi biçimde önleyen bir durum olduğunu varsaymak işten bile değildir. Dolayısıyla medya son yıllarda bilhassa öznenin kamusal alanda yaşadığı sosyal kaygı denilen şeye odaklanmaya başlamıştır. Mesela Paxil isimli kaygı giderici ilacın üreticileri, insanların işlerinde ve kişisel hayatlarında başarılı olmasını önleyen şeyin sosyal kaygı olduğu fikrini merkeze alan büyük bir medya kampanyası başlatmıştır. Paxil'in ilk TV ve gazete reklamlarında, etrafı insanlarla çevrili bir masada oturan bir adamın iki görüntüsü yer almaktadır. İlk görüntüde adam deli gömleği içindedir, tepesinde bir sorgu lambası vardır ve etrafındaki insanların yüzleri gaddar ve tehditkârdır; ama ikinci görüntü aynı sahneyi başka bir ışık altında gösterir — burada insanlar cana yakın görünmektedir, sorgu lambası yoktur ve adam masada sakince oturmaktadır. İlk görüntünün üzerinde "Böyleymiş gibi görünür" yazarken, ikincisinin üzerinde "Aslında böyledir" yazmaktadır. Görüntülerin üzerindeki metin, günümüzde kaç insanın hayatta ve işyerinde başarıyı önleyen sosyal kaygı bozukluğundan mustarip olduğunu açıklamaktadır. Oysa Paxil gibi bir kaygı giderici ilaç kullanarak bu bozukluğun üstesinden gelmek kolaydır. (Küçük yazılmış bir bö-

lümde elbette ilacın bir dizi yan etkisi sıralanmaktadır; gelgelelim bazı yan etkileri olsa da, bu riske değeceği izlenimi verilmektedir, zira sosyal kaygı çok çok daha kötü bir engeldir.) Bu reklamın verdiği mesaj, kaygının öznenin gerçeklik algısını kökünden değiştirdiği ve kaygı etkisi altındayken öznenin gerçekliği tehlikeli bir şeye dönüştüren bir fantazi yarattığıdır.

11 Eylül saldırılarının ardından reklamcılar, kaygıdan mustarip bir insanın gerçekliği kökünden çarpıtıp olduğundan daha tehditkâr bir şey olarak algılayabildiği fikriyle oynamayı bırakmıştır.¹ Dolayısıyla Paxil üreticileri de belgeselci Barbara Koppel'in çektiği yeni bir televizyon reklamına başlamıştır; bu reklamda, Paxil kullanıcısı olan gerçek insanlar "genelleşmiş kaygı bozukluğu" ile mücadelelerinden ve ilacın kendilerine nasıl yardımcı olduğundan bahsetmektedir. Bu kampanya, kaygıdan mustarip bir öznenin çarpık bir gerçeklik algısı olduğunu öne sürmek yerine, karanlık ve iç karartıcı gerçeklik algısının aslında isabetli olduğunu doğrular. Gelgelelim Paxil yardımıyla bu kasvetli resim neşeli ve mutlu bir hale gelir. Dolayısıyla bu reklam kampanyasında verilen mesaja göre, mesele öznenin doğru olmayan bir gerçeklik inşa ediyor olması değil (zira gerçekliğimiz zaten en kötü korkularımızın söylediği kadar iç karartıcı, zorlu ve korkutucudur), Paxil yardımıyla bu haşın gerçekliğe yeni bir gözle bakabileceğimizdir — karanlık siyah-beyaz resim aniden renklenir, sokaklardan gelen can sıkıcı uğultu sakinleştirici bir müziğe dönüşür ve huzursuz özne aniden sakin ve rahat bir insan haline gelir. "Genelleşmiş kaygı bozukluğu"nın daha önceki "sosyal kaygı"nın yerini almış olması da ilginçtir.

1. 11 Eylül'deki saldırı, gerçekliğin hayali temsili konusunda bir rahatsızlık yaratmıştır. Mesela düşen ikiz kuleler imgesinin gerçek olduğunun anlaşılması için TV'de tekrar tekrar gösterilmesi gerekmiştir, zira izleyiciler için bunun bir film olmadığını fark etmek güç olmuştur. *Entertainment Weekly* insanların DTM'nin çöküşünü nasıl gördüğünü şöyle tarif eder: "Gördük ve sonra tekrar gördük. Tekrar tekrar gördük, ama hâlâ gerçek olduğunu kabul etmek mümkün değildi. Bir süre uyuştuk, TV ekranında akıp giden onca veriyi zar zor özümseyebildiğimiz bir bölgeye sürüklendik, ama sonra aynı görüntüyü 14. defa, 37. defa veya 112. defa gördük ve işte o zaman yüreğimiz parçalandı. Gerçek olduğunu o zaman anladık ve görüntünün bir gün zihnimizden silinip silinmeyeceğini merak etmeye o zaman başladık" (*Entertainment Weekly*, 28 Eylül 2001).

Bu kaygı giderici ilaç reklamı, günümüz kültüründe kaygı algısında nelerin değiştiği konusunda bize bir ipucu verebilir. Bu kitap boyunca, bu değişimde rol oynayan iki nedensel etmen üzerine odaklandım. Birincisi, terörizmin tehlikelerini resmediğinde medyanın rolüne baktım. Terörizm söylemi, teröristi bir virüs olarak resmetmekte, ısrarla her an her yerde herkesi vurabileceği fikri vurgulanmaktadır. Olası terör saldırılarının kontrol edilemez ve kendiliğinden doğası hiç kimsenin kendini güvende hissetmemesi demektir (Batı dünyası için rahatsız edici bir fikir). İkincisi, öznenin gerek özel hayatında gerekse toplum içinde hissettiği ezici kaygıdan bahsettim. Burada asıl değişen şey, öznenin büyük Öteki'yle ilişkisidir. Kaygı üzerine popüler medyadaki tartışmalarda da bu açıkça görülebilir. Mesela Lifetime kanalındaki bir kişisel gelişim danışmanı, insanların hayatlarını tam olarak yaşamalarını önleyen beş kaygının altını çizmiştir:²

1 Yeterince (para, aşk vs.) yok.

2 Beni sevmekten vazgeçecekler (yani reddedilme korkusu).

3 Devam edemeyecek kadar güzel.

4 Ortaya çıkacak (yani başkaları numara yaptığımı anlayacak).

5 Hayatımın bir önemi yok (yani kendime nasıl bir miras oluşturabiliirim).

Bu tür kaygıların tedavisini amaçlayan tavsiyeler, insanları daha cömert olmaya ve kendi servetleri üzerine daha az odaklanmaya; gerçek benliklerini, hatta kusurlarını açığa çıkarmaya; bir masanın veya aynanın üstüne "Ben mutluluğu hak ediyorum" yazısı ilaştirmeye; moralleri bozuk olduğunda kullanmaları için, aldıkları tüm iltifatları içeren bir Pozitif Takviye klasörü oluşturmaya; insanın dünyada bıraktığı miras bu olduğu için, arkadaşlar ve aileyle bağlantı zenginleştirmeye vs. teşvik etmektedir.

Gerek sıralanan kaygılar gerekse bunların üstesinden gelmek için verilen tavsiyeler, öznelere temel derdinin dünyadaki yerleri ve başkalarıyla etkileşimleri olduğunu göstermektedir. Lacancı psikanalitik teoriye dayanarak, özne için en kaygı uyandırıcı şeyin hâlâ özne ile büyük Öteki (hem diğer insanlar hem de toplumsal sim-

2. <http://womencentral.msn.com/relationships/articles/LTV2.asp>.

gesel ağ anlamında) arasındaki ilişki olduğu söylenebilir bana kalırsa. Öteki, özne için daima "anksiyojen"dir,³ zira özneyi sürekli "Ben kimim?" ve bilhassa "Ben Öteki için kimim?" sorularını sormaya zorlar. Gelgelelim bu kitapta gördüğümüz gibi, sanayi sonrası toplumlarda özne kendi kendini icat eden ve seleflerimize oranla, başka insanların sınırlamalarından daha az mustarip olan birisi olarak da algılanmaktadır. Yani özne bir yandan hâlâ Öteki'nin arzusuna ilişkin soruyla (başkalarının onu nasıl gördüğü ve toplumun bütünü tarafından nasıl görüldüğü sorusuyla) meşgulken, diğer yandan hayatı hakkında toplumsal kısıtlamalardan bağımsız bir seçim yapma baskısı altındadır. Nitekim psikanalistler sık sık analize "Kendimi yeniden yaratmam gerekiyor" talebiyle gelen hastalarla karşılaşmaktadır.⁴ Hayatlarında bir şey yapmalarını önleyen ebeveynlerle boğuşuyor değillerdir artık; hoş bulabilecekleri bir şahsiyet oluşturma yüküyle baş etmeye çalışıyorlardır. Wilkomirski vakasında gördüğümüz gibi, bu kendini yeniden oluşturma bazen son derece dramatik bir değişim demek olabilmektedir.

Wilkomirski, (kim olduğunu bilmeme hissiyle bağlantılı olan) kuvvetli kaygı duygusundan bir kitap yazarak kurtulmayı denemiştir; "yeni bir imleyen" bularak, kendi anılarının parçalarından yeni bir benlik oluşturmaya ummuştur. Bu tür bir girişim kendini imgesel bir şekilde yeniden oluşturma yollarından biridir. Kaygılı bir öznenin kendisi için yeni bir imaj oluşturma çabası, kendisine ve etrafındakilere daha kabul edilebilir gelecek bir kimlik yaratmanın yaygın bir yoludur.

Lacan, simgeselin tarafında bulunan ben ideali ile imgeselin tarafındaki ideal ben arasında bir ayırım yapar.⁵ Özne çoğu zaman simgesel bir kimlik edinebilmek için bir ben idealiyle (yani kendi

3. Bkz. Paul-Laurent Assoun, *L'Angoisse*, Paris, Economica, 2002, s. 95.

4. Yeniden yaratma teması hayatlarımızın pek çok alanında mevcuttur. *New York Times*'de, son yıllarda işlerini kaybetmiş ve kendilerini yeniden icat etmek için farklı yollardan gitmiş Amerikalı yöneticilerin sayısındaki artışa dair bir haber yer almıştır. İş arayanlar arasında, bir sürü *networking* toplantısından, iş danışmanlığı, kişisel gelişim grupları ve imaj tavsiyesinden geçmiş birisi, tüm bu mekanizmadan bitap düşmüş olmasına rağmen hâlâ şöyle demektedir: "Bir sonuç arıyorum... Kimliğimi yeniden oluşturup hayatıma devam etmek için bu işin çözülmesini istiyorum" (*The New York Times Magazine*, 13 Nisan 2003).

kültüründe saygı gören otorite veya ideallerle) özdeşleşir; bu kimlik onu topluma istediği şekilde yerleştirecektir. Ben idealiyle özdeşleşme daima birincildir, ideal ben'le (yani öznenin kendisine hoş görüldüğü bir imgeyle) imgesel özdeşleşmeden önce meydana gelir. Bu imge (öznenin kendisini bir aynada seyredişinde olduğu gibi) daima simgesel tarafından desteklenir, zira kendimize dair algımızı dil ve kültür belirler. Öznelerin simgeselin işlemediği imgesel bir bölgede yaşadığını ileri sürmek isabetsiz olacaktır, ama yine de günümüzde simgeselin (mesela medya) öznenin imgesel özdeşleşmesini fazlasıyla teşvik ettiği ve böylece öznenin kusursuz bir imge yaratma baskısı altında ezildiği sonucuna varabiliriz.

Öznenin kendini algılayışına ve toplumdaki yerine ilişkin ne tür bir kaygı ortaya çıkmıştır? Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, kaygı ile arzu arasında özel bir ilişki vardır. Ötekî'nin arzusunda ne tür bir nesne olduğumuza dair sürekli kaygılandığımız ve kendi arzumuzdan emin olmadığımız doğruysa da, paradoksal bir şekilde, fantazide formüle edildiği haliyle arzumuz, kaygıya karşı bir korunma da sunar. Kendimize ve dünyaya dair algımızı yapılandırmamızı sağlayan fantazi, arzunun dolayimli hale gelmesini sağlayan bir senaryo sunar. Böylece özne, fantazi yardımıyla arzu nesnesiyle belli bir ilişki kurar. Elbette arzu daima tatminsizlikle bağlantılıdır, ama bu tatminsizlik özne için bir tür itici güç de oluşturur. Günümüz toplumunda değişen şey, öznelerin bu arzu diyalektiğine gitgide daha az kapılıp *jouissance* baskısı altına daha fazla giriyor gibi görünmesidir. Popüler medya insanlardan keyif almalarını isteyip durmakta ve bu aşırı *jouissance*'ın nereden alınabileceğine dair tavsiyeler sunmaktadır. Buyruğun ne olduğunu görmek için (daha büyük, daha iyi, daha coşturucu bir orgazm, beden, kariyer, annelik hissi, ilişki vs.) *Cosmopolitan* dergisinin herhangi bir kapağına bakmak yeterlidir. Bu aşırı *jouissance* baskısına, seçim fikri kadar, ne tür *jouissance*'ın toplumsal olarak kabul edilebilir olduğuna ilişkin toplumsal yasakların eksikliği de eşlik etmektedir. Paradoksal bir şekilde, bu serbestlik hali bir seçim yapmama seçeneğini doğurmak-

5. Bu nokta üzerine daha çok bilgi için bkz. Renata Salecl, *The Spoils of Freedom*.

tadır: Bugün en pahalı restoranlarda konukların yerine çoğu zaman aşçı karar vermekte veya Londra'nın meşhur aşçısı Gordon Ramsey gibi, en prestijli yemeği çalışır haldeki mutfağın tam ortasında sunmaktadır; keza pahalı televizyon setleri izleyicilerin hangi programı izlemek istediğini hatırlamakta ve yine, bazı otoyollardaki reklam tabelaları, kişinin dinlediği radyo programı türüne göre özel hazırlanmış reklamlar sunmaktadır. Tüm bunlar seçim "yükünü" azaltmak için tasarlanmıştır.

Başka bir düzeyde, çok fazla seçeneğin doğurduğu kaygı, günümüz toplumunda en fazla kaybolmuş görünenlerin kuvvetle özdeşleşebildiği yeni tip gurular ve başka önderler için fırsatlar doğurmaktadır. Yeni bir milenyumun başında, bu "yeni" kaygı çağı söylemlerinin yanı sıra, kaygılarımıza yanıt sunar göründükleri gibi düşmanlarımızın net bir imgesini de sunan liderlerle güçlü özdeşleşmelere de rastlıyor olmamız tesadüf değildir. Bu tür özdeşleşmeler kaygıya karşı korunma sunmaktadır. İnsanlar bir yandan bireyselliklerini korumaya pek meraklıymış gibi görünürken, diğer yandan kontrolü ele alacak, seçim olanağının kendisini ortadan kaldıracak birini aramaktadır. Seçenek bolluğu ve keyif alma buyruğu çağında, özne aslında kendi *jouissance*'ını düzenleyecek bir efendi arıyordur. Gelgelelim *jouissance*'ın düzenlenmesi talebi, efendinin aslında *jouissance*'ı çalıp kendisine sakladığı, yani bizim yerimize keyif aldığı fikrinin verdiği dehşete dönüşebilir kolaylıkla.

Psikanaliz son on-yirmi yıldır büyük Öteki'nin gitgide daha parçalanmış görüldüğü, öznenin tüketimcilik baskısı altına daha fazla girdiği ve sürekli sağlığından şikâyet edip durduğu bir zamanda özne için neyin değiştiğini çözmeye çalışmaktadır. "Şikâyet kültürü" denilen şeyin ortaya çıkışı günümüz kültüründe olumsuz bir viraj olarak görülürken, bunu öznenin büyük Öteki'nin gücüne hâlâ sağlam bir inancı olduğunun bir işareti olarak almalıyız. Öznenin büyük Öteki'nin var olup olmadığından veya Öteki'nin ne istediğinden kaygılanıyor olması, toplum genelinde psikotikleşmeye doğru bir dönüş olmadığının işaretleridir. Ve öznenin kaygı duyuyor olması gerçeğinin ta kendisi, öznenin mutluluğunun önünde bir engel olarak değil, öznenin bireye damgasını vuran eksikle ve toplumsala damgasını vuran antagonizmalarla bir şekilde baş etmeye çalıştığı-

nın işareti olarak alınmalıdır. Şiddet ve radikal toplumsal değişim zamanlarında toplum düzeyinde kaygı ortaya çıktığında, bu değişimleri imlemenin imkânsızlığıyla yüz yüze olduğumuzun bir işaretidir bu. Ama böyle bir işaret gelecekteki ilerleme konusunda daha tedbirli olmamızı da sağlar. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Adorno ve Horkheimer,⁶ Aydınlanma'nın hedefinde daima insanları korkudan kurtarmak ve insanın hükümranlığını kurmak olduğu, ama tamamen aydınlanmış dünyanın muzaffer bir felaket neşrettiği uyarısında bulunur. Aynı zamanda Aydınlanma, korkuya çözüm bulmak yerine, aslında korkuyu radikalleştirmiştir. Amerikalı bir kumandana askerlerinin çarpışma öncesi yaşadığı kaygılarla nasıl baş ettiği sorulduğunda şöyle yanıt vermiştir: "Hiç kaygılanmayan bir asker gördüğümde özellikle dikkat ederim: Bir askerın gözlerinde, öldürmekten hiç korkusu olmadığını gösteren o özel pırıltıyı gördüğümde dehşete kapılırım." Keza kaygısız bir toplum da içinde yaşaması tehlikeli bir yer olurdu.

---

6. Bkz. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment*, çev. Edmund Jephcott, Stanford: Stanford University Press, 2002; Türkçesi: *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Elif Öztarhan ve Nihat Ülner, İstanbul: Kabalcı, 2010.

Üçüncü Bölüm'de yer alan fikirlerden bazıları ilk olarak *Parallax'* ta (9. cilt, Nisan-Haziran 2002, No. 2); Dördüncü Bölüm'ün ilk versiyonu, Todd McGowan ve Sheila Kunkle'ın hazırladığı *Lacan and Contemporary Film* (New York: The Other) içinde; ve Beşinci Bölüm'ün bir versiyonu *Cardozo Law Review* (cilt 24, Ağustos 2003, No. 6) içinde yayımlanmıştır.

DİZİN

11 Eylül, 11n, 13, 15, 16-18, 20, 21-22,
116, 123n, 133, 135

Abrams, Fran, 69

Adorno, Theodor, 140

afanizis, 29

aileler, 34, 60, 66, 72n, 74 (ayrıca bkz.
ebeveynlik)

Almodovar, Pedro, 78

anti-psikotik ilaçlar, 102

Antunez Roca, Marcelli, 49-50

Arp, Hans, 47

arzu

aşırı *jouissance*, 138

histerik, 78-80

sapkınlık, 87-89

takıntılı, 80-87

yasak arzu, 61-62

Arzunun Kanunu (film), 87-89, 90

aşk hikâyeleri, 92-93

Aşk Mektupları (film), 78-80

Aydınlanmanın Diyalektiği (Adorno
ve Horkheimer), 140

Before the Rain (film), 17n

belirsizlik, 11n, 14, 26, 58-59, 85, 90

Below the Breadline (Abrams), 69-70

ben ideali, 137-8

Benigni, Roberto, 118, 128, 130

bilinçdişi, 25, 46, 47, 52, 62, 74, 114

Bin Ladin, Osama, 12-13

Biri Bizi Gözetliyor (TV), 71

Birinci Dünya Savaşı, 11, 43, 46

Bosna, 35-36, 131n

Boyalı Kuş (Kozinski), 133

Büyük Birader, 72

Calle, Sophie, 77, 91-92

Cardozo, Benjamin, 106-7

cemaat, 65-66

Cheever, Ben, 69-70

Chichkin, İlya, 50

cinsellik, 26-28, 29, 58, 60, 84, 92

Coca-Cola, 73

Cosmopolitan, 67, 138

Courbet, Gustave, 51

Crisis of the Mind (Valery), 12

Cyrano de Bergerac (Rostand), 76,
78, 80-87, 93, 101

Çernobil, 18, 50

dadaizm, 47

deliriyum, 101, 108

depresyon, 35, 47, 71, 114n, 116

Dieterle, William, 78

dil, 97-98

din, 12, 14, 15, 103

ebeveynlik, 94-116, 122, 129-32

Emin, Tracey, 48

Encore (Lacan), 90

eşcinsellik, 87-89

fantazi, 31-32, 36, 41-43, 53, 78-79,
86-87, 107-8, 129, 131, 132

feminizm, 103

fobiler, 27n, 121

Foucault, Michel, 115

Fragments (Wilkomirski), 118-29,
130

Franco B., 50-51

Frank, Anne, 120

- Freud, Sigmund, 25-29, 37, 42, 44n, 57, 61, 97-98, 100, 115, 117-8, 121, 125
- Furedi, Frank, 74
- Ganzfried, Daniel, 120
- Gray, John, 124-5
- hafıza kurtarma terapisi, 120-4, 126, 131, 132-3
- Hagens, Günter von, 50
- hastalık
- korku, 16
  - şarbon, 20, 53n
  - yeni virüsler, 12-13
- Hattum, Mona, 51
- Hayat Güzelidir* (film), 118, 129-31
- Hirst, Damien, 48
- Holden, Wendy, 35
- Horkheimer, Max, 140
- ideal ben, 137-8
- İkinci Dünya Savaşı, 12, 14, 15, 34-35, 129
- ilaçlar
- kaygı giderici, 44, 73, 134, 136
  - orduda, 43-46, 53
  - Paxil reklamı, 73
- internet, 47n, 54n, 60, 75-76, 93
- intihar, 36-41, 47
- Jones, Ernest, 29
- jouissance*, 37-39, 57-58, 67, 86, 90, 100, 101n, 109n, 110, 121, 131, 138-9
- Kabakov, İlya, 21
- kapitalizm
- eşitsizlikler, 20-22, 68-71
  - hayatın metalaşması, 64-65
  - hiperkapitalizm, 22-23, 55, 64
  - kültürel kapitalizm, 64, 68
  - pazarlama, 61-62, 65-67
  - üretim, 62-64
- kaygı
- fantazi ve, 31-32
  - genelleşmiş kaygı bozukluğu, 135
  - ilaçlar, 134-6
  - kaygı çağı, 11-13
  - korku ve, 26-30
  - medyadaki öğütler, 136-7
  - otorite konusunda, 23, 97, 118, 122
  - seçim yapmak, 58-60
- Kelly, Anthony-Noel, 50
- "Ketlemeler, Semptomlar ve Kaygı" (Freud), 27, 98n
- Kierkegaard, Søren, 54, 58-59
- kimlik
- kapitalizm ve, 66-67
  - kimlik değişimi, 14-15
  - Yahudi Soykırımı kurbanlarında, 126-7
  - yeniden yaratma, 137n
- Klein, Melanie, 29
- komünizm, 15-16, 18-19
- Koppel, Barbara, 135
- Kore Savaşı, 35
- korku, 26-30
- Kozel, Jonathan, 122-3
- Kozinski, Jerzy, 133
- Körfez Savaşı, 33-34, 53
- La Rochefoucauld, François, Duc de, 91
- Lacan, Jacques, 25, 30, 37-38, 40, 51-52, 57-58, 61, 66-67, 72, 77, 83-85, 87, 90, 97-98, 100, 107, 124, 126, 136, 137
- Lappin, Elena, 122
- Laub, Dori, 127
- Leader, Darian, 66, 132
- libido, 26
- Lucas, Sara, 48
- Lübnan, 31-32
- Lynd, Robert ve Helen, 14
- M'Naghten testi, 106
- Masson, Andre, 51
- Mathelin, Catherine, 112
- May, Rollo, 13
- McVeigh, Timothy, 19
- melankoli, 37-39, 98

Middletown (R. ve H. Lynd), 14
 Miller, Alain, 48, 86, 100
 Milošević, Slobodan, 17, 20n
 Mlakar, Peter, 51
 moda kaygısı, 13
 modernist sanat, 46-52

nevroz, 26-28, 30, 31, 46, 80, 88, 90,
 94, 97-98, 104-5, 108, 109n, 117
 Nike, 61, 65
 nükleer tehlikeler, 22

Oklahoma bombalaması, 19
 Orlan, 49

"özgürlük zulmü", 59

Paranoyak Anne-Babalık (Furedi), 74
 Paxil, 73, 134-5
 Polonya, 21
 psikoterapi, 45-46, 131-2
 psikoz, 88-89, 96-97, 98, 100n, 103-4,
 105, 107-12, 115

Quinn, Mark, 48

Ramsey, Gordon, 139
 Rank, Otto, 97-98
 reality şov, 71-72
 reklamlar, 48-49, 55, 61-64, 134-6,
 139

Rifkin, Jeremy, 64
 Riviere, Joan, 29
 Rostand, Edmond, 78

sanal klinik, 45-46
 sanat,
 küratörlerin rolü, 47n
 modernizm, 50-51
 ölüm, 46-54
 savaşın etkisi, 46-48

Saraybosna'ya Hoşgeldiniz (film),
 131n

SARS, 22
 Sartre, Jean-Paul, 59n
 savaş, 11-12, 14, 16, 22, 24, 54

seçim özgürlüğü, 59-61
 Shannabrook, Peter, 50
 sırlar, 112-5
 Slovenya, 20
 Smith, Paul Julian, 88-89
 Smith, Susan, 99, 101, 109
 So, Vu Quang, 40
 Stelarc, 49, 51
 suçluluk duygusu, 42, 44-45, 56, 57,
 67, 73, 96, 104-5, 130
Survivor (TV), 71
 sürrealizm, 47

şiddet, 12, 17, 25, 48, 109, 121

Tabor, Ive, 50
Tarafsız Bölge (film), 131n
 terörizm, 12-13, 15-22, 55, 116, 136
The Age of Access (Rifkin), 64
 toplumsal sınıf, 65-66, 68-71
 travma, 25, 35, 39, 44-46, 53, 66-67,
 75, 85, 96-97, 108, 112-4, 116-33
 tüketimcilik, 55-7, 59-61, 138-9

üstben, 27, 29n, 57, 67, 105, 113

Valery, Paul, 12
 Vekaleten Munchausen Sendromu,
 109-10
 Vietnam Savaşı, 34, 35, 36-37, 39, 40

Weisel, Elie, 123
 Wilkomirski, Binjamin, 118-20,
 122-3, 127, 128, 130-3, 137
 Winfrey, Oprah, 124
 Witkin, Joel-Peter, 50
 Wolfe, Thomas, 14
 Woroniecki, Michael, 95, 102, 103

X-Files (TV), 19, 132

Yahudi Soykırımı, 12, 118-33
 yas tutma, 36-41
 Yates, Andrea, 94-96, 99, 101-9, 114-5
 yoksulluk, 63, 68-71
 Yugoslavya, 17n, 20